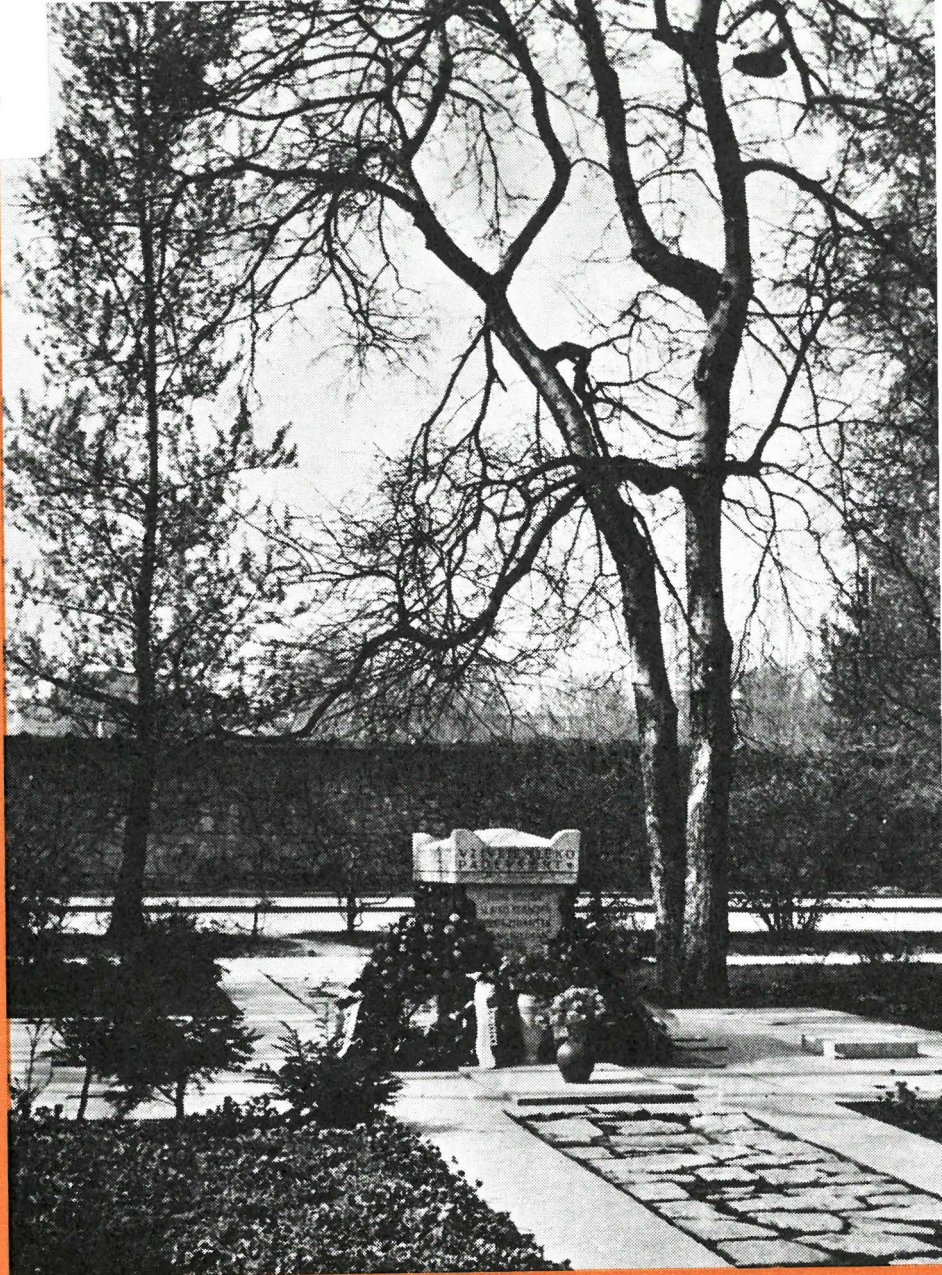

D 2643

D O R E T A

10

1975

Anali o mestu heroju

Osrednji slovenski partizanski tisk

Tako smo svobodo doživele v taborišču Malhow

Partizanski pesnik France Kosmač

Umetnost Doreta Klemenčiča-Maja

BOREC 10-75 ★ XXVII

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28 I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 487 **Zvone Kržišnik**: Anali o mestu heroju
- 497 **Lado Ambrožič ml.**: Osrednji slovenski partizanski tisk
- 513 **France Škerl**: Organizacija kurirskih zvez na Primorskem pozimi 1942—1943
- 520 **Dr. Tone Ferenc**: Smrt narodnega heroja Ivana Suliča-Carja
- 525 **Nada Kraigher**: Zgodbe o ljubljanskih ilegalcih
- 530 **Marija Grzinič**: Tako smo svobodo doživeli v taborišču Malhow
- 533 **Dušan Mevlja**: Zbogom, Katika, dramski prizor
- 536 **Dr. Ivo Rudolf**: Izgnanci, pesem
- 537 **Črtomir Šinkovec**: Partizanski pesnik France Kosmač
- 541 **Aladin Lanc**: Talci, pesem
- 542 **Nada Fridau**: Danes — po toliko letih, pesem
- 543 **Dr. Ivan Sedej**: Umetnost Doreta Klemenčiča-Maja

Književnost — ocene

- 547 **Slavko Rupel**
Nove knjige Cankarjeve založbe
- 549 **Drago Novak**:
Mitja Hribovšek: Prekmurska brigada

Bibliografija

- 550 V oceno smo prejeli

Slika na naslovni strani: Grobnica narodnih herojev v Ljubljani. V njej počivajo posmrtni ostanki narodnih herojev: Toneta Tomšiča, Slavka Šlandra, Miloša Zidanška, Franca Rozmana-Staneta, Ivana Kavčiča-Nandeta, Milovana Šaranovića, Draga na Jevtića, Ljuba Šercerja, Janka Premrla-Vojka, Majde Silc in Borisa Kidriča.

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-486, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Zvone Kržišnik

Anali o mestu heroju

II. del

Razočaranje, čustvo sramote; jeza na izdajalske politike in vojake; spoznanje o vlogi pete kolone; zavest, da zdaj ne gre samo za narodnostni, marveč tudi za čisto fizični biti — ne biti; naposled upanje, da vendar še ne more biti vse izgubljenost — ta občutja so se mešala v tem in onem okamnelo zročem meščanu, ko je 11. aprila 1941 sam samcat zablodil na izpraznjene ulice in s tesnobo v grlu ugledal črnosrajčnike in bersaljere, ki so se pod vodstvom generala Federica Romera pripeljali na oklopnih vozilih, ali pa peš in v spremstvu otovorjenih mul vkorakali v Ljubljano.

Cemu razočaranje? Čeprav so bile v ljudeh že davno ubite iluzije glede vrednosti versajlske Jugoslavije, glede njene demokratičnosti, pravičnosti in državne obstojnosti, vendar nihče ni mogel verjeti, da se bo porušila kot hiša iz lepenke. Naj je že bila ta država taka ali taka, imela je svojo armado, tradicijo, princip slovanskega sorodstva v jeziku in šegah, legendo hrabrosti izza Cera in Kajmakčalana in vrsto drugih lastnosti, ki so zadoščale, da so se okrog nje in njenega imena spletle državljanske vrline poštenih ljudi — domovinski ponos, svobodoljubnost, sovraštvo zoper kakršnokoli okupacijsko nasilje.

To ni bil navaden, marveč sramoten poraz. Prej ko v mesecu dni, kar je ljudsko ogorčenje razdrlo izdajalski pakt Cvetkovićeve vlade, komaj v 12 dneh, kolikor je trajal slaboten vojaški odpor, je fašistični sovražnik pogoltnil razsežno kraljevino. Široko razpredena izdaja, segajoča do političnih vrhov, vlade in generalštaba do armadnih, divizijskih in še nižjih poveljstev, izdaja, ki so jo udobno izpeljale fašistične agenture gestapo, OVRA, kulturbund, Paveličevo ustaštvo in mnoge druge sile pete kolone, je zapečatila brezpogojno kapitulacijo. Mobilizacijski pozivi so bili navidezni, ostajali so nerazposlani ali niso dosegali naslovnikov. Napačni razporedi, zmešani spiski obveznikov, križajoči se ukazi, garnizije brez orožja, obleke in hrane, protijugoslovanska propaganda v vojašnicah, hitlerjanska demagogija med civilnim ljudstvom, zavlačevalna taktika in cinično mencejač odnos do prostovoljcev, dezorganizacija vojaških enot, namerno odpiranje raznih obrambnih linij sovražniku — vse to in še marsikaj drugega je omogočilo fašistom prikaz bliskovite vojne tudi na Balkanu. Posameznik poštenjak je toliko bolj čutil sramoto, kolikor bolj mu je bilo znano začudenje samih osvajalcev nad naglo zmago. Ali nista diviziji Isonzo in Re

— del petih Ambrozijevih armadnih zborov — v strahu pred protiofenzivo čakali pet dni, preden sta tipaje napredovali od Postojne proti Logatcu in Ljubljani? Da bi se zdeli vsaj malo imenitni, so si morali fašisti pomagati z burkastimi poročili o »krvavih bojih za trdnjavo Vič« in o osvajanju »ulice za ulico« v mestu, ki jo »obvladuje grad«, na katerem pa so vendar »po silnih juriših razvili italijansko trobojnico«. Toda resnica je bila težka: v trdnjavi Vič je ljubljanski župan Adlešič s cedečimi se pozdravi in izrazi lojalnosti izročil mestne ključne sovražniku, ne da bi padel en sam strel.

Gnev v osveščenih ljudeh pa je še nadvladovalo čustvo smrtne groze spričo vednosti, komu so padli v roke. Izza abesinske vojne in Španije so jim bile znane krvoločnost, zahrbtnost, cinične metode Mussolinijeve soldateske. Osvražena, vselej prezira in posmeha deležna, v Slovenskem Primorju »preizkušena« sadistična praksa rimske volkulje je zdaj obetala vreči svoj daviteljski jarem na vrat velikemu delu naroda. Drugi, še večji del Slovenije je imel okusiti Hitlerjev in Rosenbergov »mit 20. stoletja«. Kaj je pomenil firerjev ukaz: »Npravite mi to deželo nemško!« To je pomenilo zatiranje, mučenje in ubijanje patriotov v gestapovskih ječah, preselejevanja tisočev in tisočev slovenskih družin, polna koncentracijska taborišča, prisilno delo, sestradanje, krematorije, medicinske poskuse na ljudeh... Pomenilo je: iz slovenskih dežel napraviti geto, kakršnega je »čista arijska rasa« namenila Židom in manj vrednim sužnjem Slovanom. Dejansko zdaj ni šlo več za narodnostne in socialne pravice, kakor je te pravice razumevala zgodovina; šlo je za dilemo živeti ali umreti, obstati kot narod ali podleči organiziranemu genocidu.

Kaj je pomagalo, če se je človek v smrtni grozi oziral po svetu, od kod lahko pričakuje zaščito in pomoč? Slavne demokracije Evrope so bile na tleh. Fašizem je bil gospodar kontinenta; britanski otok se je zgrbil sam vase kot nasršen jež, komaj zadosti krepak in odločen, da bo branil sam sebe. Kar je ostalo v Evropi navidezno samostojnega, se je vdinjalo zavezništvu z osvajalci. Amerika se je držala ob strani in čeprav je bilo verjetno, da bo posegla v boj, je bila brezupno daleč. Sile osi so bile pred vrati Sueza; Sredozemlje je bilo v njihovih rokah. Nemške podmornice so obvladovale svetovna morja. Göringovo letalstvo je bilo absoluten gospodar v zraku. In celo tista dežela, ki so se vanjo upirale hrepeneče oči vsega potlačenega in na smrt obsojenega sveta, celo močna Sovjetska zveza je sklenila s Hitlerjem pakt. Zdelo se je, da ne kaže narodom — in še zlasti majhnemu slovenskemu narodu — storiti nič drugega kakor vdano položiti vrat pod nacistično giljotino. Omejeni in pokvarjeni »voditelji« naroda — za voditelje so se navadili proglašati v minulih desetletjih sami — so z mnogimi kapitulantskimi proglesi in izdajalskimi dejanji tudi zares pričeli pripravljati narod na takšen klavrn konec.

Samo nekdo je verjel in hotel, da ne bomo propadli. V razrednih bojih utrjena Komunistična partija je pokazala edini izhod: ne čakati na pomoč kogarkoli od zunaj, ampak strniti lastne narodne sile in začeti oborožen upor. Ne pasti kot ovca, ampak postaviti se po robu okupatorju s puško v roki in iz oči v oči — samo tako lahko narod preživi najhujšo stisko v svoji zgodovini. Ta odločitev je veljala za vse jugoslovanske narode, za vsa ozemlja, mesta in vasi. Kar se ni moglo posrečiti strankam in političnim liderjem v desetletjih miru, se je moralo posrečiti Komunistični partiji v trenutkih obupa in v skrajni dilemi: obstati ali ne obstati. Ta dilema, ki je obvisela nad ljudskimi množicami, je bila partiji edini, vendar močan pomočnik.

Na srečo so bili komunisti pripravljeni. Po zaslugi Tita, njegovih ožjih sodelavcev in kadrov, ki so sicer maloštevilni, vendar monolitni in zanesljivi, so tekle priprave na revolucionaren nastop že nekaj let. Boljši kot kjerkoli v državi je bil položaj v Ljubljani, kjer so delovali takšni delavski borci, kot so bili Edvard Kardelj,

Razglednica, s katero je KPS takoj po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu, opozorila Slovence na nacistično in fašistično nevarnost. (Narisal Vlasto Kopač leta 1938)

Boris Kidrič, Tone in Vida Tomšič, Miha Marinko, Franc Leskošek, Boris in Sergej Kraigher, Ivan Maček in drugi. Organizacija je že prodrla med delavce in druge ljudske plasti v tako širino, da je bilo vsaj 20.000 ljudi v mestu na njeni strani. Zlasti delavstvo, naj je bilo tudi včlanjeno v legalnih meščanskih strankah, se je vse bolj nagibalo k Partiji. Ljudem je bilo všeč, da je bila Partija v vseh razrednih gibanjih njihova zvesta, dosledna, neomahljiva in neustrašna zaveznica. Cenili so bistrino pogleda in daljnovidnost, s katero so komunisti vselej prav napovedovali razvoj dogodkov ter vselej točno razčlenjevali nastali položaj in razmere sil v svetu. Že davno pred razkosanjem Jugoslavije so do temeljev razgalili nečloveške cilje fašizma, postavili v žarko luč čemberlensko kapitulanstvo in špekulacije Zahoda, hkrati pa se niso pustili zavesti v ceneno apologetstvo Stalinovega paktiranja s Hitlerjem. Množice je vse bolj osvajala dosledna partijska politika: zanesti se na lastne sile, na enotnost in bratstvo jugoslovanskih narodov, na družbene in osebne vrline, ki nastajajo v razrednem boju, — pa na resnično voljo sovjetskega ljudstva, ki bo moralo prej ali slej priti v usoden konflikt s fašizmom, zakaj moralna in politična nasprotja med socializmom in fašizmom so nepremostljiva. Pred vsem drugim pa je množice pritegovala akcijska podjetnost komunistov, njihova zmožnost nemudoma prehajati od besed k dejanjem. Mnogi izobraženci pa tudi delavci so se navduševali nad Speransovo knjigo »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, dobro vedoč, s kolikšnim pogumom je bila knjiga spisana in v kakšnih razmerah tiskana! Z občudovanjem so brali Kardeljeve, Kidričeve in Zihnerlove prispevke

v reviji »Sodobnost«. V črnih dneh policijskega terorja je prihajal med ljudi tisk partijske ilegalne tehnike. Navzlic vsem razbijaškim poskusom s strani »legalne« vladavine, je Partiji uspelo ustanoviti Zvezo delovnega ljudstva Slovenije in vnesti v njen znameniti proglas »Kaj hočemo?« najnaprednejše programske zasnove. Uspešno ji je tudi ustanoviti Društvo prijateljev Sovjetske zveze ter pridobiti temu društvu 30.000 članov podpisnikov. V protidraginjski akciji je Partija združila domala vse delavce ljubljanskih tovarn, velik del kmečkega prebivalstva, izobraženstva in nameščenskih slojev.

Ob grozljivem zlomu so se tedaj morale vse oči upreti v Partijo. Samo razum te stranke je ostal jasen, samo njena zmožnost upoštevanja vredna, samo njeno poštenje čisto. Bil je to ljudski plebiscit brez volilnih skrinjic. Plebiscit, izpovedan v težkem molku, vendar v enodušju, kakršnemu more biti boter samo občutek brez izhodnosti.

Ko aprila 1941 maršira po ulicah slikovito okinčana fašistična svojat ter vodja njene godbe spakujoče meče v zrak ter spet in spet žonglersko lovi liktorsko taktirko — se v ljubljanskem meščanu odvija film zadnjih tednov. Saj vojske sploh ni bilo. Vojaške enote, orožarne, postojanke — vse je zaspalo ali v začudenju obstrmele. Plenjenje skladišč, kaos, panično odvrženo orožje, vozila brez bencina in generali brez epolet, tolpe verižnikov, zagnane v kupčevanje z zalogami... Samo kakšen strasten rodoljub kakor profesor Ernest Turk na klasični gimnaziji je pozival prostovoljce na branik domovine. Poštenjak, borec s solunske fronte, ni mogel doumeti izdaje. Proglasi študentov so ostali brez haska. Kdorkoli se je javil v vojaško službo, je požel samo posmeh in začudenje, češ, bedak, ostani doma, če pa si že v uniformi, preskrbi si čimprej civilno obleko, pa jo ucvri čez drn in strn — kralju nisi več potreben. Ubogi stari župan Hribar je naredil samomor od žalosti in obupa. Toda Natlačen, Pucelj, dr. Gosar in drugi magnatje — ti pa so se brž vdinjali prihajacem. Ob prevratu niso storili drugega, kot da so hodili na vojaška poveljstva moledovat, naj ja ne bo kakšnih streljanj na tujce; pozivali prebivalstvo po starih receptih k redu in pokorščini; zahtevali oddajo orožja, da bi se pokazali lojalne; tajno so se hodili dobrikat k Nemcem, ne vedoč, kateri okupator bo obdržal Ljubljano, pa hitro obrnili plašč po vetru in se šli priklanjat Lahom; in stara kramarska žilica jim ni dala miru! S svojimi strankarskimi pajdaši so še čisto nazadnje hoteli iztržiti trohico nekdanje oblasti, pa ustanovili marionetni Narodni svet in nekakšno Slovensko legijo. Račun brez krčmarja — fašisti so jih krcnili po ponujeni roki in že v zametku razgnali njihovo »požarno brambo«. General Robotti je pač trd v pozi nadutega zmagovalca. Visoki komisar Emilio Grazioli, včerajšnji »specialist za fašizacijo Primorske«, je bolj uglajen in mehak, pri njem torej kaže potrkati. Ali se ni celo zahvalil Narodnemu svetu za sodelovanje v prvih dneh okupacije? Vrste se obiski in vrnjeni obiski na civilnem komisariatu; vrste se zagotovila prijateljstva, vdanosti in zvestobe matici Italiji, njegovemu veličanstvu cesarju in kralju Vittoriju Emmanuelu III., Duceju, zagotovila izjemne naklonjenosti zunanjemu ministru Cianu... Toda ni otipljive koristi. Grazioli je lisjak, vselej se zna izmuzniti, potolažiti zna oblastne nagone in nakane vsiljivih »prijateljev«, še bolj pa zna malo obljubiti in nič dati. Še eno železo vrže v ogenj kramarska bratovščina: sam ljubljanski škof Gregorij Rožman se potrudi na obisk k fašistom — morda bo rimo-katoliška nostalgija, začinjena z vatikansko diplomatsko podporo, kaj zalegla...

Želodec se obrača ljubljanskemu delavcu, meščanu, kmetu, izobražencu ob teh ogabnih dvorjenjih in iskarijotskem ravnanju. V filmu, ki teče pred njegovimi očmi zadnje tedne, mrgole tuji zelenci, po briljantini dišeči mačkojedi, promenadni stopači, galantni osvajalci lahkih žensk, soldatje po imenu, katerih slava je zgrajena na pretepanju zvezanih, hrabrost pa znana po klicu »mamma mia«, ki jim je

Poklonitev ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana visokemu komisarju Grazioliju dne 20. aprila 1941

na ustih že, če list zašumi. Gnev in sovraštvo premagujeta grozo v človeku iz Eiflerja, Saturnusa, v premikaču na kolodvoru, v garaču stavbincu in opekarju, v vajencu in študentu, v otroku in ženski, v uradniku in penzionistu Ljubljane. Poraja se energija, rastoča iz mrznje, trme, ključovalnosti in samoohranitvenega nagona, tvorna energija, kakršne slovenski narod ni spravil skupaj izza kmečkih uporov.

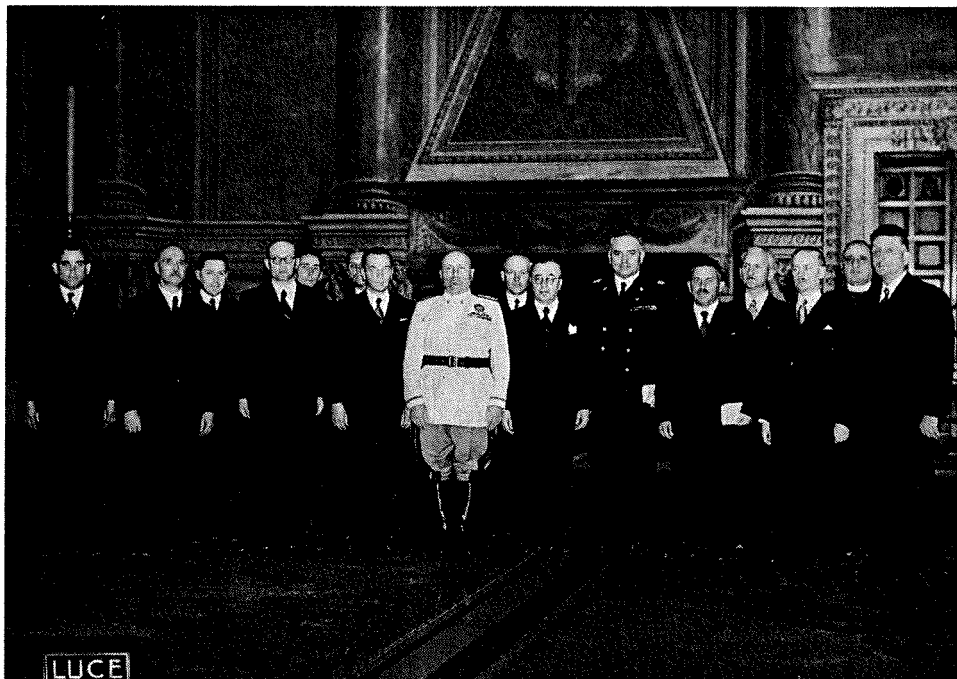
Večji del Ljubljane takrat — konec aprila 1941 — še ne vé, kaj vse je že storil organizator bližnjega upora — Komunistična partija. Toda v zraku je slutnja, ljudski dogovor se širi od ust do ust, novice prihajajo iz delavskih središč, kjer komunisti že na široko mobilizirajo! Sami so dali močan zgled, ko so vztrajno, čeprav brez uspeha, skušali ob razpadu reševati napadeno domovino. Kidrič in Bebler sta šla ponuditi komandantu ljubljanske vojne oblasti Lavadinoviću pomoč Partije. Partijsko vodstvo je nenehno pozivalo svoje člane, naj se disciplinirano odzovejo vojaški obveznosti, v enotah pa dvigajo bojno moralo. Komunisti še v zadnjih trenutkih organizirajo cele vlake in kolesarske odrede prostovoljcev; člani CK in skoraj ves ljubljanski Okrožni komite odidejo z njimi. Ne v Novem mestu, ne v Zagrebu, kjer že prevzema oblast Pavelič, ne drugod prostovoljci ne dobijo orožja, da bi se lahko borili. Nekateri celo komaj unesejo golo življenje pred ustaši. In ko je jasno, da v kadavru države ni več življenja, komunisti takoj vedo, kaj so njihove nadaljnje naloge. Na polju blizu Trebnjega se sestane dne 12. aprila velik del CK — tam ga je zatekla neizpolnjena prostovoljska misija — in sekretar Franc Leskošek trezno razčleni, kaj velja delati. Izdanemu narodu preostane samo še gverila, partizanstvo — zato pa je treba takoj zbrati čim več orožja, ki ga vsepovsod leži na kupe za razpadlo armado. Ta akcija bo zajela ne samo Slovenijo in Ljubljano, ampak vse jugoslovansko ozemlje; tako odloča CK KPJ; tako ukazuje generalni sekretar Tito;

tako naroča Edvard Kardelj iz Zagreba; tako misli vsa Partija, tako hočejo z njo revolucionarne ljudske sile.

Razsežen bi bil opis, s kakšnim navdušenjem, ob kolikerih nevarnostih, s kakšno iznajdljivostjo in v kolikšnem obsegu je potekalo to zbiranje orožja. Ljubljana in njena okolica sta v Sloveniji prednjačili. Okupator navzlic vsem pozivom ni dobil skoraj nič. Ljudje so iskali strelivo, puške, pištole, bombe, mitraljeze, jih skrivali v kletih in na podstrešjih, jih skrbno namazane in zavite zakopavali na vrtovih in njivah, v gozdovih, jih zazidavali... Pogajali so se za orožje z bivšimi vojaki in oficirji, poizvedovali o njem, ga znašali od vsepovsod; mladinci so se potapljali ponj na dno rek, ženske so ga prevažale v otroških vozičkih mimo fašističnih straž in patrolj; vsaka tovarna ali ustanova ali obrtna delavnica je postavila svojega orožarja, ta je urejal skrivališča med premogom, v ropotarnicah, šupah, v skladiščih med drugimi materiali; po mestnih ulicah in celo prek bližnje nemško-italijanske meje je potovalo orožje ob belem dnevu, skrito v dimnih cevih, v votlih deblih, v gnoju in senu, med živili in drvmi, v sodih za gnojnico... Veliko so ga skladiščili in oddajali vojnim komitejem Partije ključavničarji, vrtnarji, prevozniki, špediterji, železničarji, unionski pivovarji v svojih »katakombah«, tovornih avtomobilih, in pivskih sodih; iznajdljivost, prežeta s pristno ljudsko komično silo, je našla varno skrivališče celo v grobnici klerikalnega prvaka dr. Antona Korošca na Navju.

Vsak komunist v Ljubljani je postal samostojno žarišče upora — organizacija pa je povezovala ta žarišča. Bilo je, kot da ima vsak komunist sto glav in tisoč rok. Sleherni dan je bil komunistu izčrpujoč nepretrgan delavnik, ki sta ga noč in spanec komaj utegnili za kakšno uro prekiniti. Nevarne naloge so se mu iztekale druga v drugo: agitacija, bojkot okupatorja in smešenje njegove oblasti; neskončna veriga osebnih stikov, pridobivanje somišljenikov; utrjevanje samozvesti v množicah z besedo in zgledom; konspiracija, oblikovanje javk in kurirskih zvez; sestanki, prenašanje navodil CK v vse slovenske pokrajine, v tovarniške celice in na druge postojanke, pa spet obratno prenašanje sporočil vodstvu; vzpostavljanje mreže bunkerjev, ilegalnih stanovanj, skrivališč za orožje in drug material; urejanje tiskarn, ciklostilnih in dokumentnih tehnik; priprave za intendanco, zdravniško in prevozno službo; tiskanje in raznašanje prvih tiskanih materialov in letakov pa nepregledna vrsta drugih del, ki jih je terjala vstaja — to je bil delež komunistov v tistih dneh.

Prvi zrel sad neutrudnega partijskega snovanja v Ljubljani je bila ustanovitev Protiimperialistične fronte slovenskega naroda dne 27. aprila 1941. Sestanek osmih mož v Vidmarjevi hiši na Večni poti pod Rožnikom je pomenil signal, da se ljudstvo osvešča v prid nezamudni revolucionarni akciji. Poleg komunistov Kidriča, Beblerja in Zihlerla je bila tu peterica ljudi, ki dotistihmal, čeprav so se že vsa zadnja leta s svojimi somišljeniki vred bližali revolucionarnim vrstam, niso mislili na tolikanj radikalna dejanja. Toda Josip Vidmar sam, Ferdo Kozak in dr. Fran Šturm so se zdaj zavedli in se v imenu slovenskih naprednih kulturnih delavcev odločili za boj. Enako je ravnal predstavnik krščanskih socialistov Tone Fajfar, enako predstavnik demokratičnega krila v Sokolu dr. Jože Rus. Ti ljudje so presegli v sebi bojazen, kakršno so defetistično obujali in negovali izdajalski politiki doma in njihova ubežna ekspozitura v Londonu, namreč, da »še ni prišel čas« in da bi pomenila oborožena vstaja »samomor za slovenski narod«. Ustanovniki Fronte so odvrgli meščansko psihozo čakanja, kakršni je slovenstvo podlegalo izza Gubčevih časov; komunisti so jim odprli oči, da so krenili na možato in edino zgodovinsko utemeljeno dialektično pot. Vendar — ohranili so svojo nazorsko in politično suverenost, saj jim ni bilo treba stopiti s komunisti v kakšno strankarsko zvezo mimo tiste, da so s komunisti vred poistovetili svoj program in hotenje z osvobodilnim hotenjem in združevalnim programom slovenskih ljudskih množic. Drugačne zveze Partija

Predstavniki slovenskih meščanskih strank se 8. junija 1941 zahvalijo Mussoliniju za priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji v predsedništvu italijanske vlade (Palazzo Venezia) v Rimu

sama ne bi sprejela, zakaj hotela je kot vse dotlej ostati neomadeževanih rok; že vnaprej je hotela izkoreniniti očitke — ki so se pozneje res včasih neutemeljeno oglašali — da se namreč kot stranka bori za svojo oblast.

Po 27. aprilu so se začele odpirati zatvornice rekam, da bi se združile v veletok osvobodilnega gibanja. V Fronto so poleg ustanovnih skupin druga za drugo začele vstopati politične skupine, ki so predstavljale široke plasti in sloje naroda: Zveza kmečkih fantov in deklet, dr. Vavpetičevo jedro Kmečko-delavske stranke, jedro Stare pravde z izjemo zakrknjene Nagodetove peščice, celotna Delavska enotnost. V malo poznejših obdobjih osvobodilnega boja je v Fronto pristopilo iz bivših strank vse, kar je bilo narodno zavednega, — dr. Sernečeva in dr. Marušičeva »ministrska skupina«, katoličani dr. A. Brecljevega kova, mnogi demokrati okrog doktor Černeja, borbeni vojaki in oficirji, zbrani krog Jaka Avšiča, dr. Šnuderlovi izgnanci iz Štajerske, Jerasovi dobrovoljci iz prve in prostovoljci iz druge svetovne vojne, vrsta športnih, ženskih in kulturnih društev...

Ljubljana je nehovala biti provincialno gnezdo. Mesto, ki je navdihovalo Prešerna, Levstika, Cankarja in tisoče patriotov minulih dob, mesto, ki je videlo toliko brezupnih delavskih bojov — to mesto je zdaj začelo postajati prvič v zgodovini zares polnokrvna prestolnica slovenskega naroda. Najsi je bila Ljubljana David in okupatorska sila Goljat — nič ni moglo ustaviti junaškega dejanja, ki se je sprožilo. Razen tankega sloja reakcionarne buržoazije se je mesto dvignilo kot en mož: dà, naturno poštenje je začelo premikati celo tiste množice, glede katerih je vladalo prepričanje, da so hlapčevske in vajene pokornosti, in da so eksemplarično nevo-

jaške. Če je srce množice dostopno kateri vrlini, je dostopno etiki boja za pravičen cilj. Ljubljana je takrat izpričala, da niso nalezljive samo bolezni, ampak da je v posebnih razmerah nalezljivo tudi zdravje duha.

Slaba dva meseca, ki sta preostala Partiji in Protiimperialistični fronti do pomembnega datuma 22. junija, sta organizaciji dodobra izkoristili za že opisano zbiranje orožja, za mobilizacijo sil, za širjenje in utrjevanje enotnosti Fronte, za sprejetje programa, ki ga je predlagala Partija, za osamitev reakcionarnih krogov in za še neposrednejše bojne priprave. Ko je Hitler zagnal svoje tankovske armade proti Sovjetski zvezi, ko se je podjarmljena Evropa lahko oddahnila, da ni obtičala v osamljenosti in ko je daljnovidno predvidevanje Partije dobilo potrdilo, se je lahko oboroženi upor v Jugoslaviji organizirano začel.

Partijski vojni komiteji v Ljubljani so že v začetku junija — po posvetovanju vseh organizacij KPS v Ivančičevi hiši v Mencingerjevi ulici — ukrenili vse potrebno za ustanavljanje vojaških enot. Brž ko je pa prišla 22. junija novica o Hitlerjevem vdoru v Rusijo, se je že čez nekaj ur sestel CK in sklenil enote nemudoma izoblikovati. Isti dan je bilo ustanovljeno že tudi Glavno poveljstvo partizanskih čet za Slovenijo, Protiimperialistična fronta pa se je preimenovala v Osvobodilno fronto.

Glavno poveljstvo je imelo v trenutku, ko je bilo ustanovljeno, po zaslugi Partije in OF že svojo vojsko, ki je od dne do dne naglo rasla. V Ljubljani je bilo že najmanj 150 borbenih grup s 600 borci, v gozdovih po Sloveniji pa so druga za drugo nastajale partizanske čete. Na Gorenjskem so delovale Jeseniška, Jelovška, Kranjska, Poljanska in Tržiška četa, na Štajerskem Savinjska, Celjska, Revirska in Pohorska, na italijanskem okupacijskem področju pa Molniška, Rašiška, Borovniška in Ribniška ceta. V Tacnu pod Šmarno goro je 22. julija počila tista partizanska puška, katere strel je pomenil Slovencem simbol za začetek upora. Ljubljana je bila takrat in vseskozi pozneje rezervoar borcev; odhajali so v partizane in popolnjevali vrzeli, nastajajoče v bojih. Najbolj zgodaj so šli tisti, ki jim je grozila nevarnost, da bo okupator odkril njihovo delovanje, pa tisti, ki za odpor v Ljubljani niso bili več nujno potrebni.

Osvobodilna fronta in njen Vrhovni plenum sta že poleti 1941 postajala pravi gospodar v okupiranem mestu; pridobila sta si časovno prednost in postojanke takrat, ko se okupator in domača reakcija še nista prav zavedla njenega obstanka. Ni naključje niti vesela domislica, da je Edvard Kardelj, idejni ustvarjalec OF, pozneje večkrat pripovedoval: »Še nikdar se komunisti v Ljubljani nismo počutili tako varne in se gibali tako svobodno kakor takrat. Videli smo, da so vsi ljudje naši in z nami. V Bernardovi hiši na Vodnikovih cestah se je slovenski CK pogosto sestajal. Vsepovsod je bila konspiracija na višini. Po mili volji smo se sestajali z voditelji, pa z odbori OF ter se dogovarjali za politično in vojaško delo. Prihajal sem v mesto in odhajal iz njega, ko me je klicala dolžnost v Zagreb ali Beograd, da sem držal zvezo s CK KPJ, s Titom in vsejugoslovanskim uporom. Ta se je povsod širil kakor v Sloveniji, vendar v težavnejših razmerah in povsod je bilo človeku gibanje nevarnejše.«

V vse manjših presledkih je v Ljubljani izhajal Slovenski poročevalec, katerega prva številka v vojnem času je prišla med ljudi že sredi maja. Med 22. in 28. junijem je izšel celo trikrat v enem tednu! Hkrati s Poročevalcem so ciklostilne tehnike izdeloval še druge časopise in publikacije, predvsem pa velikanske količine letakov in proglasov, ki jih je OF trosila vsepovsod po ulicah, trgih, ustanovah, šolah... Mladinci so jih s fračami izstreljevali celo v italijanske kasarne.

izza junija so se začeli oblikovati v Ljubljani terenski in rajonski odbori, le malo pozneje pa tudi matični odbori OF. Medtem ko so prvi povezovali ljudi po ozemeljskem načelu, so jih drugi povezovali po poklicih in strokah, na primer kovinarje,

Italijanska soldateska s svojimi generali se naduto šopiri na ljubljanskih ulicah. V ospredju sta Robotti in Orlando, spomladi 1941

grafike, stavbince, železničarje, poštarje, nameščence in uradnike, učitelje, zdravnike in tako naprej. Svoj odbor je imelo tudi 17.000 priseljencev, ki so ubežali pred Nemci z Gorenjske in Štajerske. Ljudje, združeni v matičnih odborih OF, so prodrli v okupatorjeve ustanove, v pokrajinsko upravo, na sodišče in celo na policijo.

V pomembnem obdobju od aprila do 16. septembra 1941, ko se je Vrhovni plenum OF preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor — to se je zgodilo v Ribičičevem stanovanju v Dobrilovi ulici — se odpor Ljubljane izraža v svojih zgodnjih oblikah. Listkovne in trosilne akcije; izobešanje slovenskih in rdečih delavskih zastav; kresovi in bengalični ognji, kurjeni pred očmi okupatorja; nastopi v šolah zoper fašistični pozdrav, zoper vsiljevano italijanščino in zoper vključevanje mladine v fašistične organizacije; politični in mobilizacijski sestanki v množičnih in osebnih stikih; pomoč družinam ilegalcev; zbiranje denarja in življenjskih potrebščin za OF; kurirska služba, tiskanje, skladiščenje in razpečevanje osvobodilnega tiska; odpor zoper vse okupatorjeve odredbe; proglas kulturnega molka s strani kulturnih delavcev pod vodstvom Prežihovega Voranca ...

Te in druge oblike upora so zajele neoborožene Ljubljančane — tudi otroke, mladino, ženske, starce. Toda že se vrstijo tudi akcije, ki zahtevajo hujše tveganje in žrtve: sabotaže, diverzije v tovarnah — zlasti tistih, ki delajo za italijansko vojsko —, v proizvodnih postopkih in v skladiščih, na železniških progah, v električnem omrežju in telefonskem prometu; likvidirani so prvi izdajalci in politični agentje; običajni pretok zbranega orožja že ne zadošča več, zato borbene grupe začno napadati italijanske vojake na samotnejših krajih; vse pogostejši je klic iz slovenskih ust: »In alto le mani!«; že se razlegajo minske eksplozije, pokajo pištole

in puške, udarjajo bombe; geslo je: »Uničiti vse, kar je okupatorjevega!«; uničevati kamione, avtomobile, lokomotive, vagone, bencinska skladišča; fašisti naj se zavedo, da niso pokorili Ljubljane.

Borci ljubljanskih borbenih grup prenašajo svoje izkušnje v partizanske enote po vsej Sloveniji. Avgusta 1941 zasnove CK Partije v Ljubljani Varnostno in Obveščevalno službo OF zoper sovražno vohunstvo in protivohunstvo, pa za okrepitev že delujoče Narodne zaščite. SNOO kot prvi oblastni organ slovenskega ljudstva v zgodovini potrdi ta sklep na svojem prvem zasedanju dne 16. septembra. Hkrati SNOO sklene, da se slovenske partizanske čete neposredno podrede Titu in se strnejo v Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Razpiše tudi Posojilo svobode v znesku 20 milijonov lir za potrebe OF. Začenja se množičen, silovit zagon osvobodilnega boja, v katerem sodeluje in bo sodelovalo devet desetih ljubljanskega prebivalstva. Začenja se obdobje, ki ga je Boris Kidrič imenoval: Država v državi.

Toda dotlej se je okupator položaja zavedel in prišel do sape, z njim vred pa buržoazna reakcija. Nekako so se vendar sporazumeli. Po uslužnih škofovih obiskih in vdanostnih brzojavkah Mussoliniju pa po dolgotrajnem klečeplazenju pred fašisti so le-ti dovolili starim oblastnikom ustanoviti »Sosvet ljubljanske pokrajine« pod vodstvom dr. Marka Natlačena. Sosvetniki so se brž odpejli na zahvalni obisk k Duceju in po blagoslov k papežu v Rim. Ko so kleče sprejeli ta blažev žegen, so se vrnili v Ljubljano, da bi pod tujčevo zaščito spet gospodovali ljudstvu, hkrati pa pomagali zatirati njegove osvobodilne težnje. Ostali so vladarji brez podanikov, kajti razen maloštevilnih podreptnikov in neopredeljenih »sredinskih« strahopetcev jim je Fronta vso Ljubljano odtujila ter jo mobilizirala v svoje vrste.

Že se začno vrstiti aretacije, vohlanje za komunisti in drugimi voditelji OF; zbiranje konfidentov in denunciantov; lov na »osamljene elemente, ki vodijo komunistično agitacijo«; preiskave stanovanj, da bi odkrili, od kod prihaja osvobodilni tisk in poplava letakov; množijo se tiralice z imeni razkritih borcev; fašisti razganjajo ljudske demonstracije zoper preseljevanje Gorenjcev v Srbijo; zapirajo mladince in študente, ki jih ujamejo ob listkovnih in napisnih akcijah; v ječah izsiljujejo priznanja z mučenjem; vse več je policijskih pogonov in racij, vse več vojaških zased povsod, kjer okupator pričakuje udare Fronte; v nočni tišini, pa tudi podnevi, se kadarsibodi oglašajo puškarjenje — spopadajo se italijanske patrulje z borbenimi skupami OF; v boju pade Marjan Majcen, pade dijak Prodan, zasačen pri rezanju telefonskih žic; Robotti predlaga, naj se začno izrekati smrtne obsodbe in streljati talci; poveljstvo karabinjerjev meni, naj se razglasi v Ljubljanski pokrajini obsedno stanje, kajti sabotaze, ki jih ni mogoče preprečevati, zmanjšujejo ugled italijanskih oboroženih sil; ljudsko zmerjanje in zaničevanje tujca od dne do dne narašča; Grazioli na podlagi teh dejstev zares izda uredbo št. 67 o uvedbi izrednega vojaškega sodišča in smrtne kazni.

Noben ukrep ne zaleže. Še več: togota in ključovalnost OF naraščata. V osebni Ljubljani zdramljeni junak — Krpan z Vrha — dviga mesarico, da bo odsekal glavo fašističnemu brdavs. Razmerje bojnih sil ni več brezupno. Enotna, v borbi združena ljudska skupnost odtehta Ducejeve tanke, divizije in druge zaslužnevalne aparate. Daleč odtehta tudi začenjajočo se protirevolucijo.

(Se nadaljuje)

Lado Ambrožič ml.

Osrednji slovenski partizanski tisk

V Zadar je rokopis odnesel član uredništva Jože Koren (po naročilu Kidriča), ki je hkrati odnesel tudi rokopisa za Slovenski poročevalec in Ljudsko pravico. Vse tri liste so stiskali približno v tednu dni. Vse izvode so potem s tovarnjakom odpeljali proti Sloveniji, vendar so v vasi Bosanci na hrvaški strani Kolpe (nekako nasproti Vinice) padli v zasedo in pri tem izgubili tri tovariše, nekaj pa je bilo ranjenih. Ranjen — s prečnim strelom v glavo — je bil tudi Jože Koren. Z napadnega tovarnjaka so se rešili z begom proti Kolpi, kjer so jih že ščitile naše enote z nasprotni strani reke. Tovornjak z listi je ostal tam, kjer je prišlo do napada, vendar Nemci niso mogli do njega, ker je bil pod zaščitnim ognjem naših. Še isti dan se je jurišni bataljon glavnega štaba prebil do tovarnjaka, ki je bil od strellov povsem prerešetan, in rešil vso naklado. Glasila na vrhu tovarnjaka so bila prepojena s krvjo ranjenih in padlih...⁶⁹

Rokopis 17. številke Naše vojske pa je v Trst odnesel tudi član uredništva — Milan Merčun, prav tako po nalogu Kidriča. Merčun je prispel v Trst 30. aprila, zbral je »raztresene« tiskarje iz tiskarne »Piccolo«, 1. maja so postavili stavek, vendar so — ker niso znali slovenskega jezika — napravili veliko napak. Zato je bilo treba opraviti temeljite korekture, ki so trajale do naslednjega dne, ko je šel stavek v rotacijo. Naslednji dan, 3. maja, pa je bil list natiskan — v nakladi 7000 izvodov. Izdelali so ga v malem folio formatu 32 × 29 cm, opremili pa tudi s fotografijama. Merčun je že v začetku naročil tiskarjem, naj lista datirajo s 1. majem (kot mu je Kidrič izrecno naročil), vendar so stavci postavili datum 5. maj. Glasilo so potem nekako razdelili in razposlali, nekaj sto številčk pa je Merčun 4. maja odnesel v Ajdovščino, kjer je bilo vse nared za proglasitev prve slovenske vlade. »Našo vojsko« je pokazal Kidriču, ta pa je najprej pogledal na datum v glavi lista. Zagledal je: 5. maj 1945... Milan Merčun pa je bil vse do tistega trenutka prepričan, da so v tiskarni list označili tako, kot jim je naročil — z datumom 1. maj 1945...⁷⁰

In še nekaj statističnih podatkov o tiskanju Slovenskega partizana ter Naše vojske.

Skupna naklada 47 številčk lista, kolikor jih je izšlo, znaša 233.120 izvodov, kar pomeni povprečno naklado 4960 izvodov. Od tega je skupna naklada ciklostiranih številčk lista 17.872, tiskanih pa 215.248 izvodov. Slovenskega partizana je izšlo — v treh letih, kolikor časa je izhajal — v dvajsetih številkah skupno 49.812 izvodov, torej povprečno 2.490,6 izvoda na številko; od tega kot rečeno 17.872 izvodov na

ciklostilu, 31.940 pa tiskanih. Število izvodov Naše vojske v sedmih mesecih, kolikor časa je izhajala, oziroma v 27 številkah znaša 183.308 — povprečno 6.789,18 izvoda na številko. Razlika povprečne kot tudi dejanske naklade med Slovenskim partizanom in Našo vojsko je več kot očitna, čeprav je tednik Naša vojska izšel le sedemkrat več kot priložnostnik in kasneje mesečnik Slovenski partizan.

Poglejmo še, kakšen delež so pri vseh tiskanih številkah glasila prispevale posamezne tiskarne.

Tiskarna Triglav je natisnila 6 številk Slovenskega partizana v skupni nakladi 20.540 izvodov, in dve številki Naše vojske v nakladi 7540 izvodov — skupno je tiskarna Triglav izdelala 8 številk glasila v skupni nakladi 28.080 izvodov. Partizanska tiskarna je natisnila tri številke Slovenskega partizana v nakladi 11.400 ter kar 22 številk Naše vojske v nakladi 150.768 izvodov — skupno je Partizanska tiskarna natisnila 25 številk lista v nakladi 162.168 izvodov. Skupaj sta tiskarni izdelali 33 številk lista v skupni nakladi 190.248 izvodov. Tri številke Naše vojske je izdelala tiskarna Toneta Tomšiča v Zadru v skupno 18.000 primerkih, eno številko (druga varianta 17. številke 1945) pa je v 7000 izvodih stiskala tiskarna Piccolo iz Trsta.

Ce pogledamo na razpredelnico števila izvodov in višine naklade naših osrednjih listov, ki sta jih natisnili centralni partizanski tiskarni Triglav in Partizanska tiskarna v letih 1943—1945, lahko ugotovimo, da je imelo glasilo glavnega štaba NOV in POS največjo povprečno naklado izmed vseh slovenskih periodičnih partizanskih tiskov. Kot rečeno sta tiskarni natisnili 33 številk Slovenskega partizana in Naše vojske v nakladi 190.248 izvodov — povprečno 5765 izvodov na številko. Povprečna naklada Ljudske pravice, ki sta jo tiskarni natisnili 46 številk v 230.657 izvodih, znaša 5.014,28 izvoda; naklada Slovenskega poročevalca, ki sta ga tiskarni v 62 številkah stiskali 339.716 izvodov, pa znaša povprečno 5.479,29 izvoda na številko.

PROGRAMSKA PODOBA

Osrednji in najpomembnejši del programske podobe lista je bila vseskozi vojaško-politična vzgoja borcev, medtem ko je bila informacijska funkcija vsebine lista šele drugotnega pomena. Toda po obsegu je bilo obveščanju o vojaških in političnih dogajanjih vendarle namenjeno daleč največ prostora.

Notranja podoba Slovenskega partizana in Naše vojske je prešla precej podobno pot kot slovenska partizanska vojska; usmerjala se je ves čas tako, kakor so dopuščale in narekovalе možnosti v prostoru in času. Tako vidimo, da je startna številka Slovenskega partizana po svoji vsebini predvsem vzgojno-organizacijske narave, saj je bil namen prispevkov prve številke lista v glavnem pojasniti naloge naših partizanskih enot in podati nekatera bistvena organizacijska pravila. Naslednje številke vsebujejo že dokaj izčrpna poročila z bojišč na Slovenskem in v drugih jugoslovanskih pokrajinah, poročila in komentarje o vojnih dogodkih na tujem — večinoma z vzhodne fronte, nadalje razna bojna navodila odredbe in dnevna povelja, vzniknejo pa tudi literarni prispevki. Po italijanski kapitulaciji je postala programska podoba lista vse bogatejša in pestrejša, pa tudi aktualnejša, kar velja zlasti od jeseni 1944 naprej, ko je glasilo glavnega štaba NOV in POS pričelo izhajati tedensko.

Vsebinska glasila je precej strogo zaključena, saj prevladuje v njej v glavnem partizansko-vojaška in vojna tematika, zaradi česar za glasilo tudi najbolj ustreza termin list. So pa nekatere številke Naše vojske, ki se zaradi večje univerzalnosti že nagibajo v zvrst časnika.

Slovenska partizanska vojska se je morala na poti k uresničitvi svojih plemenitih ciljev spopasti z neprimerno močnejšim in izurjenjšim sovražnikom. Našemu narodnoosvobodilnemu in vojaškemu vodstvu v začetnem obdobju ni bilo lahko in vseeno, na kakšen način bodo slovenski partizani stopili v neenak boj. Kajti kmetje, delavci, študentje, dijaki in drugi, ki so sestavljali našo partizansko vojsko, večinoma niso bili veščji niti orožju, kaj šele drugim zahtevam vojskovanja. In druge izbire niso imeli, kot da se neveščji in neizkušeni spoprimejo s sovražnikovo soldatesko in se urijo ter kalijo iz akcije v akcijo, od boja do boja. Davek na vse to ni bil majhen, nemalokrat je prišlo do izgub in porazov, ki bi jih ne bilo treba. Koliko izvrstnih borcev in pobudnikov naše revolucije je tako izgubilo življenje!

Borce kakor tudi njihove poveljnike ter politične komisarje je bilo zaradi tega treba vzgajati, šolati, opozarjati na najpogostejše in nevarne napake, hkrati pa vzpodbujati...

Glasilo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Slovenski partizan je opravilo v tem pogledu veliko nalogo. Njegove strani so od številke do številke prinašale vse tisto, kar so borci in njihove starešine za svojo vojaško, organizacijsko in politično vzgojo potrebovali.

Med najvažnejše prispevke, ki jih je list objavljaj, uvrščamo prav vzgojno-organizacijsko zvrst, ki ji je glavno poveljstvo in kasneje glavni štab NOV in POS oziroma komisariat štaba namenil v Slovenskem partizanu in Naši vojski vso skrb. Prav zaradi teh prispevkov, ki so bili v glasilu večinoma objavljeni kot uvodniki, se list NOV in PO Slovenije tudi razlikuje od drugih osrednjih narodnoosvobodilnih tiskov. Res je sicer, da je bilo nekaj direktivnih prispevkov podanih zgolj načelno, saj čas in vojaški položaj vselej nista dopuščala poglobljanj o raznih problemih — za to so skrbele razne uradne okrožnice in brošure — toda vloga, ki so jo ti prispevki v težkih in nenormalnih pogojih odigrali, zategadelj ni nič manjša.

Poglejmo najprej, kako se je v Slovenskem partizanu in Naši vojski odražal organizacijski razvoj slovenske partizanske vojske.

V prvem obdobju NOB je odseval v prispevkih o nalogah slovenskih partizanskih oddelkov, v navodilih kako naj borci prežive prvo partizansko zimo, o izkušnjah partizanov v prvih oboroženih spopadih. Čeprav v zgodnjem poletju 1942 Slovenci še nismo imeli proletarskih brigad, pa se je v glasilu glavnega poveljstva junija 1942 že pojavil statut proletarskih narodnoosvobodilnih brigad — zapisan v enajstih točkah. V tistem obdobju so lahko v Slovenskem partizanu brali še o stenskih časopisih, ki so jih tedaj uvajali v enote, o novi partizanski mobilizaciji jeseni 1942, o reorganizaciji glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Zakaj je bila potrebna reorganizacija naše vojske, je pisal v prvi številki Slovenskega partizana 1943 novi komandant glavnega poveljstva Ivan Maček. Pojasnil je, da se je morala strategija in taktika naše vojske, glede na izkušnje iz velike italijanske ofenzive prilagoditi novim razmeram. Temeljna vojaška enota je postala zato brigada, odredi so se nekoliko zmanjšali, ustanoviti je bilo treba nadalje operative cone, kar vse je dvignilo akcijsko udarnost partizanske vojske in zvečalo ofenzivnost.

Nekaj prispevkov je bilo v listu namenjeno tudi mobilizaciji novih borcev, tako na primer po italijanski kapitulaciji klic urednika Ignaca Koprivca »Mati domovina kliče pod orožje« (Slov. partizan 1943, št. 2) ali pa uvodnik politkomisarja glavnega štaba Borisa Kraigherja jeseni 1944 »Splošna mobilizacija« (S. p. 1944, št. 10).

Organizacijski ustroj naše vojske se je spomladi 1944 že izredno izpopolnil. Tako so se v dobršni meri razvila tuda vojska sodišča. O vlogi teh je pisal Jernej Štante, ki je spregovoril tudi o načelih sojenja, stopnjah sodišč in vrstah kazni (S. p. 1944,

št. 5). O vlogi Narodne zaščite pa je v Naši vojski 1944, št. 12 pripravil prispevek Slavko Vrhovec. Pojasnil je, zakaj je sploh potrebna Narodna zaščita, katere naloge ima in kakšna je razlika med njo in bivšo žandarmerijo. Spomladi 1945 se je NOV in PO Jugoslavije preimenovala v Jugoslovansko armado. O do tedaj najvišji stopnji rasti naše vojske je razglabljal v svojem uvodniku (Naša vojska 1945, št. 11) politkomisar glavnega štaba Slovenije Boris Kidrič, ki je med drugim zapisal, kako je nastajala in kaj pomeni ta jugoslovanska državna armada — trajna manifestacija bratstva in enotnosti enakopravnih jugoslovanskih narodov pod Titovim vodstvom.

Slovenski partizan in Naša vojska sta precej prostora namenila tudi prispevkom o kadrih. Vprašanje kadrov oziroma vojaških poveljnikov je bilo med NOB eno od najbolj žgočih; večina partizanskih poveljnikov je zrasla med bojem samim, boj jim je pomenil tudi vojaško šolo. Komandir in komisar, je zapisano v uvodni številki Slovenskega partizana, nista postavljena od zgoraj, ampak so ju izbrali borci iz svoje sredine. Pravila o nalogah, pravicah in dolžnostih komandirja in komisarja pa temelje na »partizanskem zakonu«, je dalje zapisal Slovenski partizan.

Vse večja rast partizanske vojske in izgube v kadrih pa so zahtevale vedno več novih, sposobnih poveljnikov, to pa so prav tako zahtevale višje organizacijske oblike naše vojske. O tem je pisal dr. Jože Brilej v 3. številki Slovenskega partizana 1943, in med drugim je poudaril tudi, da je treba iz naključnega postavljanja samorastniškega kadra preiti v načrtno iskanje in vzgajanje tako vojaških kot političnih kadrov, pri čemer je treba upoštevati razne kriterije, po katerih bodo novi kadri izbrani in preverjeni. Ti kriteriji pa, kot je zapisal Brilej, so: predanost osvobodilnemu boju slovenskega naroda, pravičen odnos do tovarišev in sposobnost vplivanja nanje z besedo in vzgledom, borbena odločnost ter vojaška disciplina. Podobnih prispevkov je Slovenski partizan objavil še nekaj. Omembe vreden je uvodnik Borisa Kraigherja v 3. številki Slov. partizana 1944, ki je razpravljal o pomeni poimenovanja sedmih novih slovenskih polkovnikov, kar da je veliko priznanje slovenski partizanski vojski in njenemu častniškemu kadru. Slovenci smo začeli oborožen boj skorajda brez vojske in brez šolanega oficirskega kadra — z izjemo redkih starojugoslovanskih oficirjev, ki so pristopili k narodnoosvobodilnemu gibanju. Vzgojitelja naših prvih poveljnikov Šercer in Bračič, je nadalje zapisal Kraigher, sta padla, tako je večina slovenskih častnikov izšla iz boja in morda je prav v tem uspeh naše revolucije. Saj so le na ta način naši častniki brez predsodkov in težav zavrgli večino starih, konvencionalnih vojaških pravil, ki so veljala že stoletja in so bila toga in statična. Zdaj pa je nastopil drugačen način bojevanja, je poudaril avtor sestavka, kjer se je treba znati prilagajati, manevrirati...

Še vrsto tovrstnih prispevkov lahko zasledimo v glasilu NOV in POS, tako o razvoju in šolanju naših oficirjev, o kriterijih za izbiro vojaškega kadra, o lastnostih in izvoru častnika NOV in POS v primeri z aktivnim oficirjem stare jugoslovanske armade, o odlikah naših starešin, o njihovem vojaškem, taktičnem in tehničnem ter organizacijskem izpopolnjevanju, o odnosih med borci in častniki, o samoizobraževanju sovjetskih oficirjev, dalje o vlogi desetarjev in vodnikov v naši armadi, in nenazadnje o nepravilnostih ter neodgovornosti in drugih sicer redkih napakah naših častnikov.

Med vzgojnoorganizacijskimi prispevki so bili zelo pomembni tudi tisti, ki so govorili o poveljevanju in strateško-taktičnem vodenju boja. V Slovenskem partizanu je tovrstnih prispevkov opaziti le nekaj, medtem ko jih je Naša vojska objavila celo kopico. »Več hitrosti, več organizirane točnosti!« — je naslov enega izmed prvih zapisov te vrste (N. v. 1944, št. 17), v katerem je politkomisar glavnega štaba NOV in POS Boris Kidrič spregovoril o nujnosti povečanja akcijske hitrosti

Ovitek 4. številke Slovenskega partizana 1942, katero je v Rojčevi zidanici na Debelem hribu pod Primskovim sciklostirala Stiška okrožna tehnika

kot vsebinske in taktične lastnosti naše vojske (ne glede na tehnična sredstva) ter o organizirani točnosti vseh sestavnih delov naše vojske; prav organizirana točnost, je zapisal Kidrič, pa je pogoj za hitrost. V zadnjih dveh številkah Naše vojske 1944 in v prvi ter tretji številki leta 1945 pa je nekaj zanimivih uvodnikov o poveljevanju napisal komandant NOV in PO Slovenije Dušan Kveder-Tomaž, in sicer o smelosti in spretnosti poveljevanja, iniciativi v poveljevanju ter o poveljevanju in kontroli. Omeniti velja zlasti prispevek o iniciativi v poveljevanju, ki je, kot je zapisal Kveder, nujnost v splošni strategiji in taktiki naše vojske; iniciativa se izraža v iskanju načinov in sredstev za izpolnitev danih povelj, dalje v sposobnosti komandanta, da se ob bistveni spremembi položaja odloči za drugačne poteze ter da hkrati prevzame tudi odgovornost za svoje odločitve. Zanimiv je tudi prispevek »Odgovornost pri zavarovanju« (N. v. 1945, št. 17) izpod peresa Mihe Avšiča. Avtor je poudaril, da je tudi potem, ko bo sovražnik že premagan, treba takoj organizirati službo zavarovanja raznih objektov, enot itd., da se tako izognemo raznim prese- nečenjem. Avšič je podal tudi navodila, kako je treba zavarovanje izvesti, čigava dolžnost je to in kdo je za to odgovoren.

Med prispevki, ki govorijo o vzgoji, je treba vsekakor omeniti tiste o disciplini. Naše vojaško vodstvo se je namreč ves čas NOB dobro zavedalo, da je uspeh narodnoosvobodilnega boja v veliki meri odvisen prav od discipline vseh borcev kot tudi poveljniškega kadra. Toda ta disciplina se je, kot lahko zasledimo v večini prispevkov, bistveno razlikovala od tiste v stari jugoslovanski vojski ter armadah fašističnih držav. Partizanska disciplina, je napisal leta 1942 v 5. številki Slo- venskega partizana Boris Kidrič, je zavestna, kot je zavesten ves naš boj, mora pa najti pri partizanih izrazito vojaško obliko, za kar bi morali več narediti tudi naši komandirji in politični komisarji. Kakšen pomen je imela disciplina za slovensko partizansko vojsko, je pisal tudi Pero Popivoda v 6. številki Slovenskega partizana leta 1944, kjer je navedel dve vrsti discipline — vsiljeno od zgoraj (in posledice le-te) ter drugo — samodisciplino, ki je posledica zavednosti, je privzgojena v mno- žicah iz čuta dolžnosti ter potrebe; navedel pa je pisec tudi pomanjkljivosti v tej disciplini.

In kako se je kazala partizanska disciplina, če sledimo tovrstnim prispevkom v glasilu glavnega štaba NOV in POS? V krepitvi naše vojske ter v boju, razume- vanju, solidarnosti, odgovornosti in tovarištvu, stikih z ljudstvom, čuvanju vojaških tajnosti in podatkov, ohranjanju raznih važnih dokumentov itd.

Ob sijajnih uspehih slovenske partizanske vojske pa je bilo treba vendarle to vojsko neprestano opozarjati na pomanjkljivosti, napake in slabosti, kar je ne- dvomno sodilo v zdravo in pravilno vzgojo. Pod naslovom »Naše vojaške izkušnje in pomanjkljivosti« (S. p. 1942, št. 5) beremo članek Borisa Kidriča, ki je povedal, da naše brigade še nimajo vseh potrebnih odlik — tako so premalo učinkovite pri zavzemanju utrjenih sovražnikovih postojank, pomanjkljivi so akcijski načrti, v katerih ne zadovoljujeta preciznost in doslednost. V ta namen, je podčrtal Kidrič, je treba izpopolniti obveščevalsko službo. Nezažena pa je vsekakor težka oboro- žitev, kar je pri naskakovanju postojank še posebej opazno. To hibo bi bilo treba nadomestiti z oddelki bombašev in metalcev molotovk. Naše brigade bodo postale udarne šele tedaj, ko bodo znale zavzemati postojanke. V nadaljevanju je spre- govoril Kidrič še o pomanjkljivosti naših odredov, ki da so preveč obrambni, postati morajo gibljivejši — na terenu in pri uničevanju sovražnikovih patrolj itd.

Zanimivo je tudi pisanje Lada Ambrožiča-Novljana pod naslovom »Napake in slabosti naših edinic« (S. p. 1944, št. 6), ki govori o nekaterih bistvenih napakah, katere lahko privedejo do naših neuspehov — tako o premajhni čuječnosti, okor- nosti naših enot, razhajkovanju naših borcev, o prevelikih žrtvah, preveliki potroš-

Naslovna stran zadnje ciklostirane številke Slovenskega partizana; številko je 11. decembra 1943 izdelala v 1472 izvodih tehnika Urška

nji municije, premajhni skrbi za ranjence, o prepočasnem tempu mobilizacije itd. Uvodnik »Najnovejša švabobranska taktika« (S. p. 1944, št. 10) izpod peresa Pera Popivode pa je bil namenjen razmišljanju o novi taktiki domobrancev; Popivoda je navedel tudi konkretne primere te nevarne taktike in ukrepe, ki naj to taktiko onemogočijo. »Za povezanost naših štabov z našo vojsko« (N. v. 1944, št. 14) je naslov prispevka Borisa Kidriča, katerega poglobljena misel je, da je treba dosledno povečevati vojaško disciplino in avtoriteto starešin, hkrati pa skrbeti za resnično vojaško in politično povezanost štabov z enotami, pri čemer štabi in komandanti ne smejo postati zabarikadirani birokrati, ki svoje enote ne poznajo več. Prav to pa se tudi dogaja, je končal Kidrič. Dušan Kveder pa je šel s svojim uvodnikom v Naši vojski, št. 19/1944, še dlje: birokraciji v štabih je napovedal neizprosni boj. S tem, je menil Kveder, se bodo v štabih sprostile znatne energije, ki bodo rabile za povečanje operativne sposobnosti in bojne zmogljivosti.

Glede na to, da je bila slovenska partizanska vojska po svoji naravi politična vojska, jo je bilo kajpak treba vzgajati tudi politično. »Politične naloge partizanskih čet« — tak je naslov članka Borisa Kraigherja v Slovenskem partizanu 1942, št. 5; avtor je v njem zapisal med drugim, da je treba izboljšati izvrševanje političnih nalog — tako v boju proti beli gardi, v stikih s civilnim prebivalstvom, kjer je še vse preveč nedoslednosti, nadalje pri agitacijskem delu, da ne bo spet prišlo do raznih nepredvidenih pojavov in hude krvi (primer napačnega rekviriranja). Politične potrebe terena, je napisal Kraigher, so bile zanemarljive, kar je le voda na mlin bele garde. Politično delo so tudi mitingi, izdajanje letakov idr. Partizanske enote se morajo zavedati, da ima vsak njihov pojav na terenu določene politične posledice, zaradi česar je treba akcije temu primerno pripraviti. O nalogah političnih delavcev v vojski govori tudi Kidričev uvodnik (N. v. 1944, št. 15), v katerem je pisec povedal, da je treba nastopiti proti vsakršnemu podcenjevanju političnega

dela v vojski. Kajti prav v politični dejavnosti naših borcev je prišla do veljave razlika med narodnoosvobodilno ter staro jugoslovansko vojsko.

Največ prispevkov vzgojnoorganizacijske vsebine v Slovenskem partizanu in Naši vojski je bilo namenjeno razmišljanju ter razglabljanju o vojaški veščini. Kako tudi ne, saj je bilo glasilo glavnega štaba NOV in POS kot osrednji vojaški list namenjeno predvsem borcem, ki so tako tudi iz svojega glasila dobivali dragocene napotke iz vojaškega znanja.

Nekatera temeljna navodila vsebuje že prispevek »Taborišče in akcije« v uvodni številki Slovenskega partizana. Tako pravi med drugim, kateri organizacijski ukrepi za dobro delovanje taborišča so potrebni — od zaščite in kamuflaže taborišča do signalizacije, pripravljenosti na boj, obrambe in menjave taborišča. Nato pa so podana še navodila za akcije — ukrepi pred akcijo ter potek same akcije. Naslednja številka Slovenskega partizana prinaša že napotke za protitankovski boj — kako naj bo sestavljena taka bojna skupina, kako je treba izpeljati akcijo, sledi opis konstrukcije tanka, na koncu pa še s skicami opremljen opis poteka posameznih stopenj uničevanja tanka. Tudi v naslednjih številkah glasila se pojavljajo prispevki z raznimi navodili — tako o racionalni porabi municije, zaščiti pred letalskimi napadi, stražarski službi, pravilnem ravnanju z orožjem (prepoved merjenja v so-borca) itd.

Bolj strokovni prispevki na temo vojaške veščine so se pojavljali v Naši vojski, to je v drugi polovici leta 1944, ko je bila naša armada že prekaljena in usposobljena za najrazličnejše poteze in manevre. »Uporabljajmo koristnejše težko pehotno orožje« je naslov sestavka Franca Tavčarja v Naši vojski 1944, št. 16, v katerem beremo o pomembnosti tega orožja. Vendar pa to orožje naši komandanti marsikdaj zanemarjajo, je dodal Tavčar, ker ne poznajo dovolj njegovih pravih možnosti in odlik. Nato sledi še naštevanje teh orožij, za vsako posebej pa je avtor podal tudi karakteristiko. Prav o tem orožju je v prispevku »Težko pehotno orožje — naša moč in prva skrb« (N. v. 1944, št. 19) pisal tudi Jože Koren, ki je navedel konkretne primere z različnih bojišč, ko je o zmagah odločalo prav težko pehotno orožje. V isti številki lista je priobčen tudi prispevek Ivana Lokovška-Jana o važnosti dobrega in razvejanega cestno-železniškega omrežja oziroma prometnih komunikacij in sredstev za uspešen način bojevanja moderne armade. »Zveze — naše orožje« — o tem pa je pisal Miloš Brelih (N. v. 1945, št. 5 in 12) kar dvakrat. V prvem prispevku je opozoril na izreden pomen radiotelefona in radiotelegrafa za povezovanje naših posameznih enot v ubrano celoto, v drugem prispevku pa je Brelih opisal uspešen napad, kjer je prišla zveza med našimi enotami v napadu do polne veljave, saj je potekal napad dosti bolj vsklajeno.

Kako pa poteka boj v planinah? Razlagi o tem lahko sledimo v Naši vojski 1945, št. 7; Miha Avšič je v tej številki spregovoril o posebnostih boja v planinah, o pogojih, možnostih in ukrepih za uspešnost takega boja, o sredstvih, taktiki napada ali obrambe, o poveljevanju v planinski bitki itd. O vojaški veščini je v Naši vojski še veliko napisanega, vendar bi izmed številnih prispevkov omenili le še članek Ivana Lokovška-Jana »Z vsem orožjem proti sovražniku« (N. v. 1945, št. 15), kjer je avtor odkrival nove možnosti pri operacijah — v času, ko ima naša armada moderno pehotno in topniško orožje, katerega pa je treba znati tudi pravilno uporabljati. Treba je pripraviti načrt, je napisal Lokovšek, v boju pa morata artilerija in pehota načrtno tudi sodelovati, nadalje kako je treba to sodelovanje v akciji opazovati in usmerjati, pravilno kombinirati raznovrstno orožje, kako oskrbovati z municijo itd.

Se bi lahko naštevali, kaj so naši vojaški strokovnjaki pisali o raznih orožjih kot sta minomet ali partop, kako se v boju obnese puškomitraljez, o vlogi opazo-

Naslovna stran prve tiskane številke glasila glavnega štaba NOV in POS; številko je 22. januarja 1944 natisnila v 3000 izvodih tehnika »11 A« na Goteniškem Snežniku

valnic itd. Treba pa je omeniti vsaj še to, da je Naša vojska prinašala veliko tovrstnih prispevkov — ponatisov iz sovjetskih časnikov — in na ta način seznanjala naše borce o dosežkih v sovjetski armadi; tako na primer o deležu sovjetske armade v zgodovini vojne znanosti, o vojaških šolah v SZ, o njihovem topništvu, graditeljih sovjetskih letal, o proizvodnji minometov, o minometih »Katjuša« ...

Razmišljanje o prispevkih na temo vzgoje in organizacije v Slovenskem partizanu in Naši vojski bi bilo pomanjkljivo, če ob koncu ne bi omenili še serije zapisov Anteja Novaka »Tradicije partizanstva« (N. v. 1944, št. 15, 16, 17, 18, 21 in 1945 št. 4 in 6). Novak je na poljuden način nizal svoje misli o značaju naše vojske, ki je zrastle iz partizanstva, o razvoju taktike, organizacije, oskrbe vojske in odnosov v partizanskih vojski. Na tradiciji partizanske vojske, je zapisal Novak, temelji današnja redna narodnoosvobodilna armada, ki mora te tradicije ohraniti. Katere pa so te tradicije? Čuvanje vojaških skrivnosti, tovarištvo kot najsvetlejša med svetlimi partizanskimi tradicijami, je poudaril avtor, dalje sodi k tradicijam tudi partizanska zima ter nenazadnje odnos do nove, ljudske oblasti v novi Jugoslaviji.

Revolucionarna misel

Druga pomembnejša prvina programske podobe Slovenskega partizana in Naše vojske je vsekakor revolucionarna misel, ki jo je bilo treba posredovati borcem slovenske partizanske vojske. Ta oblika ni imela tako izdelanih in konkretnih prijemov kot druge zvrsti obveščanja in sporočanja, kar je povsem razumljivo, saj med NOB ni bilo pravih možnosti za razvijanje ter izpopolnjevanje idejnosti naše revolucije (tako podajanja marksistične misli v tem listu niti ne zasledimo), kajti v ospredju je bil boj in spet boj.

V kakšni meri in kako je svetla misel revolucije odsevala na straneh glasila glavnega štaba NOV in POS? Prisotna je bila povsod in vseskozi, njena moč pa je izvirala iz KPS oziroma iz njenih najzavednejših glasnikov. Ti so v listu nizali

na prvem mestu misli o revolucionarnem značaju slovenske partizanske vojske, ki se je v vsej svoji veličini odražala v ljudskosti, humanosti in prostovoljnosti ter v najnaravnejšem kadrovanju poveljnikov. Ta vojska je vznikla iz ljudstva, z njim je živela in se borila ter to ljudstvo v boju tudi predstavljala. V tem je revolucionarni karakter te vojske, ki je temeljila na povsem drugih zasnovah kot stara jugoslovanska vojska ali razne buržoazne armade. Pa tudi v tem, da je temeljila na samodisciplini, da je zavrgla večino starih, konvencionalnih vojaških pravil itd.

Revolucionarna misel na straneh Slovenskega partizana in Naše vojske se nadalje kaže v prispevkih, ki govorijo o novem, socialističnem družbenem redu, ki ga bo vpeljal ljudstvo, kajti stari red svojega poslanstva ni odigral pravilno, mu ni bil doračel. Kakšen bo ta novi, pravičnejši red, kakšna bo nova ljudska oblast, kako bo odločalo ljudstvo o svoji usodi — o vsem tem govorijo prispevki v glasilu glavnega štaba NOV in POS. Revolucionarna misel pa se v velikem obsegu pretaka tudi skozi prispevke o bratskem sodelovanju v boju jugoslovanskih narodov — ob strani velike zaveznice Sovjetske zveze, o boju te države in o ciljih, ki vodijo v svobodo in lepši jutrišnji dan za vse svobodoljubne narode.

»Partizani — jeklena pest slovenskega naroda«. Tak je naslov uvodnega prispevka v prvi, startni številki Slovenskega partizana. Nepodpisan avtor je v njem zabeležil, da se po dolгих stoletjih iz slovenskega ljudstva poraja samostojna armada — partizanska vojska, zrasla iz poštenega delavskega sloja Slovencev, ki bo skupaj z drugimi slovanskimi narodi bila boj za nacionalno in socialno osvoboditev. Boj pa bo uspešen le, če bo partizanska vojska res izhajala iz ljudstva, če bo z njim najtesneje povezana, in le tako bo preroben slovenski narod trdno stopil na novo in težko, a obetavno pot. Misel revolucije, s katero je prežet ta uvodnik, se je potem širila v Slovenskem partizanu in Naši vojski nepretrgano skozi vse obdobje NOB.

Najprej bi zato spregovorili o prispevkih, ki so poudarjali revolucionaren značaj naše vojske.

V 3. številki Slovenskega partizana 1942 je objavljen zapis partizanke, ki govori, zakaj se v partizanskih vrstah bore tudi dekleta in žene. Med drugim, je zapisala partizanka, se bore tudi za enakopravnost z moškimi. Zanimiv je tudi članek »Politični komisarji in njihove naloge« v isti številki lista. Avtor je z njim povedal, kaj sploh so politični komisarji: to so funkcionarji partizanske armade, kakršnih kapitalistične in fašistične armade ter stara jugoslovanska vojska ne poznajo. V demokratični ljudski vojski pa, ko je vojak tudi nosilec nove demokratične oblasti, je »rojstvo« političnih komisarjev povsem funkcionalna potreba. Naloga komisarjev je vzpodbujanje borbenosti in požrtvovalnosti partizanskih enot v vseh situacijah. Njihova poglobljena naloga pa je tudi politična vzgoja partizanov ter pomoč pri političnem delu ljudstva. Politični komisar je organizator partizanske vojske, usmerjevalec, tvorec discipline in tovarištva, kulturnoprosvetnega dela itd. Dr. Jože Brilej je v Slovenskem partizanu 1943, št. 2, prispeval zanimiv zapis o političnem in kulturnem poslanstvu naše vojske med ljudstvom. Obstoj narodnoosvobodilne vojske, je zapisal Brilej, je za slovenski narod velikega političnega pomena, ker prek te vojske izkazujejo Slovenci svojo samoniklost, odločno voljo do svobodnega življenja. Zato slovensko ljudstvo svojo vojsko krepi in podpira, ji zaupa, vojska pa bo to zaupanje utrjevala z akcijami ter s pravilnim političnim in kulturnim delom med prebivalstvom.

Omeniti velja zapis Zorana Poliča o partizanskih sodiščih (S. p. 1943, št. 4), kjer je avtor spregovoril o izpopolnjenih partizanskih sodiščih, ki morajo postati vzor sodnih ustanov. Ne smejo biti podobna sodiščem, ki so odločala po napotkih političnih oblastnikov, je dodal Polič, kajti partizanski sodniki so nov mejnik v raz-

voju slovenskega osvobodilnega boja, znanilci novega rednega življenja, do dokaz, da bo slovenski človek iz lastnih sil sam urejeval svoje življenje. »Kri vari pravo bratstvo« pa je naslov prispevka Anteja Novaka v 7. številki Slovenskega partizana 1944, kjer beremo o uspešnem sodelovanju hrvatskih in slovenskih enot, o sprejemu teh enot oziroma borcev med našim ljudstvom. Nadalje o paradi bratstva v Metliki — vse to pa priča, je podčrtal Novak, o globoki in čvrsti povezanosti vojske in zaledja ter o trdnem bratstvu jugoslovanskih narodov.

Še o enem prispevku z revolucionarno vsebino o naši vojski je treba spregovoriti. Gre za uvodnik Borisa Kidriča v Naši vojski 1944, št. 13 z naslovom Iniciativa. Iniciativa, je razmišljal Kidrič, je eden od pogojev za uspešnost nove jugoslovanske armade, katera se tudi v tem bistveno razlikuje od stare jugoslovanske vojske, kjer so pobudo dušili, zaradi česar je tista vojska tudi tako hitro propadla. Brez pobude, na kateri temelji naša vojska, je zapisal Kidrič, bi te naše vojske sploh ne bilo več, vendar se tega ne zavedajo vsi, in ne razumejo oni, ki trdijo, da je iniciativa nezdržljiva z vojaško disciplino in ustrojem naše vojske.

Izmed prispevkov, ki govorijo o ustvarjanju nove državne ureditve v Jugoslaviji, bi najprej omenili uvodnik Borisa Kidriča v 1. številki Slovenskega partizana 1943, ki ga je pisec namenil bihaškemu zboru. Zbor v Bihaću, je menil Kidrič, je dokazal, da je skupen boj jugoslovanskih narodov skoval bratstvo in slogo med temi narodi, kakršne v zgodovini še ni bilo, hkrati pa poudaril narodno enakopravnost ter položil temelje novi svobodni in demokratični Jugoslaviji. Zbor je obsodil krivce aprilskega zloma Jugoslavije, ki so se pod raznimi krinkami spajdašili z okupatorjem. Kidrič je v naslednji številki lista priobčil članek »Dve leti osvobodilne fronte«, posvečen obletnici ustanovitve OF slovenskega naroda. Ustanovni sestanek, je poudaril avtor, ima edinstven pomen, kajti predstavljal je začetek slovenske ljudske vstaje. OF je združila Slovence, ob vseh drugih vrlinah pa danes OF predstavlja tudi zaledje naše vojske, iz katerega je ta vojska zrasla in ki nudi slovenski partizanski vojski neizčrpen vir novih borcev.

Kako bo izgledala oblast v novi Jugoslaviji, kako in kdo jo bo postavil? O tem se je razpisala Marija Vilfan v seriji petih prispevkov z naslovom »Naša oblast« (N. v. 1944, št. 16, 17, 18, 20, 21). V njih je avtorica povedala, kako povsod na slovenskem osvobojenem ozemlju ljudstvo postavlja svojo demokratično oblast, ki je drugačna od tiste v stari Jugoslaviji. Tista da je bila ljudem tuja, bila je skorumpirana, predstavljali so jo uradniki, ki jih ni izvolilo ljudstvo. V novi državi pa ljudje sami volijo svoje predstavnike, kateri so odgovorni prav tistim, ki so jih izvolili. Marija Vilfan je spregovorila tudi o demokratičnih organih ljudske oblasti, o poteku volitev, o političnih delavcih zaledja, o okrajnih in okrožnih skupščinah ter o SNOS, na koncu pa še o mobilizaciji političnih delavcev iz zaledja, ko bodo njihovo delo prevzele žene in dekleta.

Ob osvoboditvi Beograda, konec oktobra 1944, je Boris Kidrič sestavil uvodnik »Bitka za Beograd« (N. v. 1944, št. 13), v katerem beremo med drugim, da naše enote skupaj s sovjetsko armado osvobajajo tisti Beograd, ki je bil nekdanj prestolnica stare Jugoslavije, sedež protiljudske oblasti in skorumpiranih politikantov, zdaj pa bo to mesto prestolnica povsem drugačne države — Jugoslavije enakopravnih narodov, ljudske demokracije, socialne pravičnosti. Podobne misli je Kidrič zapisal tudi v uvodniku predzadnje številke Naše vojske »Naš obračun«. Osvobojena in združena Slovenija, je napisal, — nekoč velik in nedosegljiv ideal naših zavednih očetov — je postala resničnost. Postala bo dejstvo v demokratični in federativni Jugoslaviji, domovini narodov po usodi in krvi. Obračun, ki ga danes postavlja OF, je nadaljeval Kidrič, je čist in jasen kot še nikdar noben račun v zgodovini. Zato OF z vso pravico lahko naglasi smer, ki je edina omogočila izbojevati in zajamčiti

Slovincem njihove pravice: naglasiti napredno jugoslovansko in slovensko, na ljudskih silah temelječo smer. Smer, ki je uvrstila v minuli zgodovini nepomemben in majhen narod Slovencev med napredne in ugledne narode človeštva. Omeniti velja še uvodnik v zadnji številki Naše vojske »Prvi maj«. V njem je zapisano med drugim, da je pravkar rojeno svobodo jugoslovanskih narodov izbojeval tudi delavski razred pod vodstvom KP. Uvodnik je zanimiv ravno zaradi omenjene misli, ki jo vsebuje, kajti v nobenem prispevku z revolucionarno poanto, ki jih je objavil Slovenski partizan oziroma Naša vojska, ne najdemo misli o vodilni vlogi proletariata oziroma komunistične partije v naši ljudski revoluciji.

Podoba o revolucionarni misli na straneh Slovenskega partizana in Naše vojske bi bila okrnjena, če ob koncu ne bi omenili, da je glasilo glavnega štaba NOV in POS krepilo in vzpodbujalo revolucionarno zavest svojih bralcev tudi s prispevki o Sovjetski zvezi, njeni zmagoviti armadi, njenih junakih, o veliki oktobrski revoluciji, o neprestanih stikih in sodelovanju med našim ljudstvom in sovjetsko armado itd. V ilustracijo naj omenimo uvodnik Edvarda Kardelja, povzet iz govora na beograjskem radiu, v Naši vojski 1945, št. 14 — »Ob prihodu Rdeče armade v Slovenijo«. Goreča vera slovenskega ljudstva v nezlomljivo silo in moč slavne sovjetske armade, vera, ki je v teh štirih letih spremljala in vzpodbujala slovensko ljudstvo v njegovem boju, se danes izpolnjuje. Rdeča armada je na slovenskih tleh. Ta armada, je naprej dejal Kardelj, ni le osvoboditelj slovenskega naroda, ona je zaslužila in si pridobila njegovo večno hvaležnost in ljubezen, prav tako kakor njen ustvarjalec in voditelj sovjetskih narodov in vsega naprednega človeštva veliki Stalin.

Obveščanje o vojnih in političnih dogodkih doma

Ena od pglavitnih nalog glasila glavnega štaba NOV in POS je bila seveda tudi v obveščanju svojih borcev o vojnopolitičnih dogodkih na domačih tleh kot tudi na tujem. Težišče je bilo kajpak na informiranju o dogajanju na Slovenskem, velik poudarek v Slovenskem partizanu in Naši vojski pa so dobili tudi dogodki iz drugih jugoslovanskih pokrajin. Ena od bistvenih nalog glasila glavnega štaba NOV in POS pri obveščanju je bila v enotnem prikazovanju bojev po vsej slovenski zemlji in po vsej Jugoslaviji, prikazovanju notranje povezanosti in medsebojne odvisnosti teh bojev ter povezanosti našega odpora v celoten okvir protihitlerjevske koalicije.

Informiranju o vojaškopolitičnem dogajanju doma je bilo v listu izmed vsega programa namenjeno največ prostora.

V prvem obdobju NOB, nekako do italijanske kapitulacije, je prinašal Slovenski partizan, ki je do leta 1944 izhajal priložnostno, v glavnem pregledne poročila s slovenskih bojišč za daljša ali krajša razdobja. Poročila so vsebovala informacije in opise akcij po posameznih slovenskih pokrajinah. Razen nekoliko nesistematičnih pregledov s slovenskih in tudi z jugoslovanskih bojišč so se v listu pojavljali tudi komentarji in analize na rob vojaškim dogodkom na Slovenskem in po Jugoslaviji. Ti članki, komentarji in redki tovrstni uvodniki, ki so jih prispevali naši vodilni pišoči vojaški strokovnjaki kot tudi politični delavci, so imeli namen podajati širše vidike našega boja, vzpodbujati, vzgajati in opozarjati. Družbenemu dogajanju pa Slovenski partizan do začetka leta 1944 ni posvečal kakšne posebne pozornosti.

V drugem obdobju — od januarja 1944 dalje pa je bilo obveščanje o vojaških in političnih dogodkih v listu pestrejšje in bolj dinamično, zlasti še, ko se je uredništvo razširilo in ko pri obveščanju ni bilo odvisno več le od štabnih poročil kot prvi dve leti. Uredništvo je imelo zdaj na voljo več gradiva, ki ga je črpalo iz raznih jugoslovanskih listov in časnikov ter iz radijskih in Tanjugovih poročil, najvažnejši vir in

je zapisal Jaka Avšič, ki je izčrpno poročal o novembrskem napadu partizanov na utrjeno sovražno postojanko pri Metliki. Majska številka Slovenskega partizana 1943 je prinesla zanimiv članek »Zmagovita preizkušnja naše moči«, kjer lahko sledimo razmišljanju Edvarda Kardelja o četrti sovražni ofenzivi proti osrednjim predelom jugoslovanskega osvobojenega ozemlja.

Odmev v glasilu glavnega štaba je našla tudi okrepitev partizanskih bojov in rast partizanskih čet v Slovenskem primorju spomladi in poleti 1943; o tem je pisal Albert Jakopič v članku »Proti zapadnim mejam Slovenije« (S. p. 1943, št. 4). O kapitulaciji Italijanov oziroma razoroževanju italijanske vojske na Slovenskem ter o uničenju bele in plave garde Slovenski partizan ni pisal veliko. Omeniti pa gre prispevek Borisa Kraigherja — po veliki nemški ofenzivi na Primorskem, v Ljubljanski pokrajini in v Istri od konca septembra do srede novembra 1943 — »Izkušnje nemške ofenzive na slovensko osvobojeno ozemlje« (S. p. 1943, št. 5). Kakšne so naše izkušnje po ofenzivi, je retorično zapisal Kraigher, in kakšni bodo naši ukrepi proti pritiskom Nemcev, da zatro naše gibanje? Naše enote morajo biti gibljivejše, napadalnejše, sovražnika morajo presenetiti ob vsakem času itd. Eden od ukrepov proti nemškemu pritisku pa bo seveda popolna mobilizacija za »totalno« vojno, kakršno je vsilil Hitler, uspeh naše vojske v bližajočih se preizkušnjah, je dodal pisec, pa je odvisen tudi od tega, v kakšni meri bodo naši kadri izkoristili dragocene izkušnje iz nemške ofenzive. V isti številki lista je na najvidnejšem mestu objavljen ponatis članka vrhovnega komandanta NOV in POJ tovariša Tita, ki govori o sloviti peti sovražnikovi ofenzivi proti našemu osvobojenemu ozemlju v Črni Gori in Sandžaku.

O uspešnosti aktivnosti partizanov na Štajerskem v zadnjih mesecih 1943 pripoveduje zapis urednika Ignaca Koprivca »Štajerski partizani bijejo Hitlerjeve horde« (S. p. 1944, št. 1). Opis legendarnega pohoda 14. divizije na Štajersko od 6. januarja do 28. februarja 1944 pa je v tretji številki Slovenskega partizana 1944 prispeval Dušan Majcen-Nedeljko; o nadaljnjih bojih in operacijah te divizije je list pisal še nekajkrat. Nikakor ne smemo prezreti nenavadno objektivnega prispevka Anteja Novaka v naslednji številki lista »Črni dan na Javorovici«, kjer je avtor, z namenom da opozori na premajhno čuječnost v partizanskih vrstah, pisal o tragičnem dogodku na Gorjancih sredi marca 1944, ko so domobranci in Nemci zaradi premajhne budnosti partizanov uničili 4. bataljon Cankarjeve brigade.

Spomladi 1944 je slovensko ozemlje zaradi važnih prometnih žil, ki so vezale centralno Nemčijo z njenimi silami na evropskem jugozahodu in jugovzhodu, postalo za Nemce še pomembnejše. O strateškem pomenu teh komunikacij je v četrti številki Slovenskega partizana 1944 pisal Rajko Tanasković v članku »Borba za komunikacije«, kjer je povedal, kako Nemci in Rupnikovi domobranci te objekte stražijo, na drugi strani pa, kako partizanske enote — zlasti 7. korpus — dan za dnem te komunikacije uničujejo. Velika ofenziva 7. korpusa v Ljubljanski pokrajini, maja 1944, je prav tako našla svoj odmev v glasilu glavnega štaba NOV in POS. O njej si lahko preberemo v pregledu poročil z Dolenjske »Žužemberk, Dobrava, Dobrnič, Trebnje« (S. p. 1944, št. 5). Ob veliki aktivnosti 7. korpusa pa seveda nista držala križem rok 4. operativna cona in 9. korpus. »Največja akcija 9. korpusa« (S. p. 1944, št. 10) je naslov prispevka, v katerem je priobčen intervju s komandantom 9. korpusa Ladom Ambrožičem-Novljanom o veliki operaciji konec junija, v kateri je korpus onesposobil izredno važno sovražnikovo železniško progo Gorica—Podbrdo—Jesenice in likvidiral še nekaj drugih prometnih objektov in postojank.

Dogodke na slovenskem in jugoslovanskem bojišču od sredine oktobra 1944 do konca NOB je Naša vojska beležila na nekoliko spremenjen način, kot smo jih bili

Slovenski Partizan

Leta III, št. 5. — 15. maj 1944.

Izdaja Glavni štab Narodno Osvobodilne Vojske in Partizanskih Odrredov Slovenije

Današnja nemška taktika

Naša napredovanje Rilece Armade proti zapadu, prihod njenih sil na mejo NSR, prodor v Romunijo, velika zavrženja nemške ofenzive, vse močnejši udarci Narodno Osvobodilne Vojske Jugoslavije in splošno vzruženje narodov Evrope, vse ta dejstva so prisilila Hitlerja in njegove donosnike v defenzivo na vseh frontah. Da bi čim pravilneje videli in

ŽUŽEMBERK

Dobrava, Dobrnič, Trebnje

Nove zmage naše Narodno Osvobodilne Vojske

Zadnja dni aprila in prve dni maja so se pomerila naše Narodno Osvobodilne Vojske s silami Hitlerjeve vojske in najbolj izbranih bataljoni Ropnikovih izdajalcev. Bili smo silovite in krvave borbe na slovenskem ozemlju med Novim mestom, Žužemberkom, Trebnjem, Dobravo, Dobrničem in Ribniško dolino. Lidi teh borbi je bil

Ko so prišli v Trebnje izbrani prištani bataljoni Ropnikovi, so povzročili utrpeli so pa sploh na hodo, akter partizani so se ba hitro, ni bil se pa z njimi tako nede srečati, sedaj ko smo oboroženi z izvrstnimi nočnimi orožjem.

Ni jim bilo treba dolgo čakati, pa so se srečali s partizani. Toda žalostno je bilo to srečanje zanje: bili so razbiti, bili so poginili, izgubili veliko mrtvih in orožja, izgubili

Prva stran majske številke Slovenskega partizana 1944: v prvi koloni vidimo del uvodnika Rajka Tanaskovića o spremenjeni nemški taktiki, na desni pa je osrednje poročilo o uspešni ofenzivi enot 7. korpusa v maju 1944 na Dolenjskem

vajeni v Slovenskem partizanu. Ker je izhajala kot tednik, je imela možnost, da prinaša redne tedenske preglede vojnih dogodkov v Jugoslaviji in na Slovenskem (in na tujem, običajno vse pod enotnim naslovom). Tako so bili naši borci dokaj hitro obveščeni o položajih na vseh frontah.

Konec oktobra 1944 je glasilo glavnega štaba NOV in POS objavilo eno najbolj razveseljivih vesti v vsem času NOB — »Naš Beograd — osvobojen« (N. v. 1944, št. 13).

Po tretji veliki ofenzivi na Slovenskem (pod tem imenom je Naša vojska smatrala zimsko ofenzivo Nemcev na Štajerskem, op. L. A.), ki so jo od konca novembra 1944 do sredine januarja 1945 uprizorili Nemci, je Naša vojska (1945, št. 3) priobčila intervju s tedanjim v. d. komandanta NOV in PO Slovenije Dušanom Kvedrom »Najtežja preizkušnja«. Kveder je v pogovoru pojasnil nekatere okoliščine te nemške ofenzive, povedal je, s kakšnimi močmi so ofenzivo izvedli, nato pa je spregovoril o naši uspešni protiofenzivi ter o najvažnejših vzrokih za sovražnikov neuspeh. »Udarec za udarcem« (N. v. 1945, št. 4) pa je naslov prispevka Ivana Lokovška-Jana, ki je nanizal nekaj misli na rob »dobro zamišljeni« nemški ofenzivi v Suhi krajini pozimi 1944—45 proti enotam 7. korpusa, katera je doživela polom zaradi velike manevrske sposobnosti naših enot ter naše izvrstne taktike. Spomladi 1945 je prišla pod udarec nemške ofenzive tudi Primorska, kateri pa Naša vojska razen skopih podatkov v tedenskih pregledih ni posvetila posebne pozornosti (poročila s Primorske so prihajala s precejšnjo zamudo).

O sklepnih operacijah enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije aprila 1945 ter o vključevanju slovenske partizanske vojske v enote 4. in 3. jugoslovanske armade je Naša vojska dokaj obširno poročala; v listu lahko sledimo vsem važnejšim uspehom in naskokom naše armade, ki je brez prestanka preganjala žilavega sovražnika ter osvobajala naša mesta. »Trst je osvobojen« — je z velikim naslovom na prvi strani

sporočila borbem zadnja številka Naše vojske, kjer je opisan potek bojev za osvoboditev te pomembne točke na poti do popolnega zmagoslavja jugoslovanske armade.

Obveščanje o družbenopolitičnem dogajanju v Sloveniji in Jugoslaviji je bilo v Slovenskem partizanu in Naši vojski seveda precej manj obširno kot spremljanje vojaških dogajanj. Nekaj pomembnejših dogodkov, o katerih je list pisal: zgodovinski zbor v Jajcu, prvo zasedanje SNOS, volitve v krajevne in okrajne narodnoosvobodilne skupščine, sporazum med NKOK in Šubašićem, priznanja in odlikovanja Sovjetske zveze našim voditeljem, svobodne volitve sodnikov v Metliki, demonstracije po vsej Jugoslaviji proti napadu kralja Petra na AVNOJ in na sporazum Tito—Šubašić, naša gospodarska obnova, Titovo pojasnilo o amnestiji, ostavka kraljevske vlade in NKOK, proglas vlade zvezne Jugoslavije, italijansko izzivanje glede Primorske in Trsta, pogodba med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, koroško ljudstvo je v boju izrazilo nov plebiscit . . .

Obveščanje o vojnih in političnih dogodkih na tujem

Tudi dogajanju zunaj naše domovine je glasilo glavnega štaba posvetilo precejšnjo pozornost. V ospredju tega informiranja je bil boj sovjetske armade — prve in glavne protiuteži ogromnemu nemškemu vojaškemu stroju, nekaj prostora v listu je bilo odmerjeno vestem o akcijah zahodnih zaveznikov, poudarek pa je list dal tudi prikazovanju rasti in uspeha osvobodilnega gibanja zaslužjenih evropskih narodov. Pri obveščanju o tujih dogodkih se je list naslanjal pretežno na radijska poročila (zlasti sovjetska) ter na domače in tuje (v glavnem spet sovjetske) liste in časnike, od katerih si je izposodil tudi vrsto člankov, komentarjev in reportaž.

Opombe

⁶⁹ Jože Koren, pismeno.

⁷⁰ Milan Merčun, ustno.

⁷¹ Poročilo propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in POS propagandnemu oddelku vrhovnega štaba o delu od 1. oktobra do 1. novembra 1944 z dne 4. novembra 1944; AIZDG, F 88/I — 2.

France Škerl

Organizacija kurirskih zvez na Primorskem pozimi 1942—1943

V organizaciji kurirskih zvez na Primorskem je marsikaj nejasno. Pisanih virov o tej dobi skoraj ni. Pri rekonstrukciji se je mogoče opirati v glavnem le na memoarske vire. Toda ljudje, ki so sodelovali v organizaciji kurirskih zvez in funkcioniranju teh, so mnogo pozabili. Preveč so navadno doživeli v dobi narodnoosvobodilnega boja, da bi mogli vse obdržati v svojem spominu, zlasti pa čimbolj natančno. Mnogo so pomešali, mnogo pozabili. Pričujoči prispevek, ki je napisan na skromnih preostankih iz tistega časa, naj jim omogoči prodreti globlje v takratni čas in natančneje spoznati nastanek kurirskih zvez na Primorskem in njihove značilnosti. Vse, ki bi nam mogli kaj prispevati ali dodati k natančnejšemu poznavanju tedanjih kurirskih zvez ali pa popraviti, kar je tu napisano, prosimo, naj napišejo svoje pripombe in jih pošljejo na naslov revije Borec v Ljubljani. Za vsako pojasnilo jim bomo iskreno hvaležni.

Poseben problem med organizacijskimi nalogami primorskih organov so bile zveze tako med enotami in organi na Primorskem kakor tudi med Primorsko kot celoto oziroma njenimi predstavniškimi organi ter centri osvobodilnega gibanja v sosednjih pokrajinah. Po spominih Franca Brešana iz Tolmina je na Primorskem v letih 1941 in 1942 bila vsa kurirska služba v rokah političnih terenskih delavcev. Da je bilo res tako, smo videli pri omembah nekaterih zvez med primorskimi organi, npr. Franca Šavlija, in poti, ki jih je opravila Jožica Židanikova oziroma Danica Kogojeva. V navedenosti ves ta sistem ni znan. Prilagojen je bil vsekakor primitivnejši stopnji tedanjega osvobodilnega gibanja na Primorskem.

Sistem zvez se je na Primorskem začel bistveno spreminjati in tudi sistematično urejati proti koncu 1942. Vzpostavitev novega reda je zahtevala dokaj časa, celo nekaj mesecev, kar je dalo nekaterim memoaristom povod, da so postavljanje posameznih postojank zelo različno datirali ali pa sploh ugotavljali le približno.¹

Problem zvez s Primorsko so proti koncu 1942 zelo občutili vrhovni organi osvobodilnega gibanja v osrednjih pokrajinah, zlasti še potem ko so se jeseni 1942 nekaj tednov po roški ofenzivi premestili v Dolomite, v neposredno bližino Ljubljane. O teh zvezah je znano nekaj več, predvsem pa to, da je ob koncu 1942 tudi zanje nastopila nova doba.

Kakor smo videli zgoraj, so zveze med Primorsko in osrednjimi organi vse leto 1942 precej slabo funkcionirale. Pošto so v glavnem prenašali civilni prebivalci. To je veljalo zlasti za politične centre. Ti so poskrbeli za organe, po katerih so

posamezniki posredovali pošto na krajšo ali daljšo razdaljo, to se pravi, da so odnašali pošto naslovniku direktno ali pa so uporabljali eno ali več prehodnih oziroma relejnih postaj.

Toda zdi se, da ta zveza ni dobro funkcionirala. Kajti Edvard Kardelj je skrb zaradi slabih zvez izrekel v pismu, ki ga je pod datumom 20. november poslal primorskemu pokrajinskemu komiteju. Tam je napisal: »Pretekli so že meseci, ne da bi od vas sprejeli kakršnokoli poročilo. Če bi nas o nekaterih dogodkih na vašem področju ne obveščal štab Soškega odreda, bi nam bil položaj pri vas popolnoma neznan. Te dni smo sprejeli obširno poročilo tov. Janeza (to je Borisa Kraigherja, op. F. Š.), ki se je nekaj časa mudil na vašem področju...«²

Prav dejstvo slabih zvez je vplivalo na Edvarda Kardelja, da se je v istem pismu več zadržal ob problemu zvez in dal pokrajinskemu komiteju več navodil glede njih organiziranja. »Posebno vprašanje, ki mu je zlasti treba posvetiti maksimalno pozornost, je vprašanje zvez«, je pisal. »Ta sektor samostojno organizirajte, da bo vsa literatura, direktive itd. tekla po teh kanalih ne glede na to, kje boste vi. Doslej so vse zveze preveč zvezane samo z vašim osebnim potovanjem itd. Zgradite si primeren kurirski kader (ženske). Oprite se pri tem tudi na partizane. Posebno pozornost posvetite vzpostavitvi kanala do Ljubljane oziroma do glavnega štaba. Bodite prav tako v zvezi z Gorenjci in Notranjci, če je mogoče pa tudi s Hrvati.«³

Podobno skrb o slabih zvezah je izrekel dr. Aleš Bebler v pismu centralnemu komiteju dne 14. decembra in se pritoževal, da nima nobenega glasu o njih. S tem pritoževanjem je takrat posredno povedal tudi to, da Kardeljevega pisma, ki smo ga zgoraj citirali, pravzaprav še ni dobil. In prav iz skrbi, da bi PK zvedel, »če naša pošta prihaja do vas, pošljamo to pismo po kurirju, ki mora sam napraviti vso pot in izročiti osebno enemu izmed vas pripis (javko), ki jo nosi drugje.«⁴

Iz obeh citatov moremo videti, da je bilo nekaj razlike med vojaškimi enotami in med zvezo s političnimi organi. Vojaške enote so za boljšo zvezo že prej poskrbele. Videli smo že, kako je Vojko dobil nalogo, da vzpostavi zvezo z Dolomiti, in kako je prek njegove čete začela funkcionirati stalna zveza med Primorsko in Dolomiti. Ta zveza je bila mnogo ugodnejša kakor zveza prek Pivke in Loške doline, ki so jo novembra 1942 sklenili ukiniti. Zdi se pa da tudi zveza med Trnovskim gozdom in Dolomiti ni bila brez težav. Zato so se s tem problemom še ukvarjali.⁵

Vojkova akcija za kurirsko zvezo med Primorsko in Dolomiti je bila bolj ali manj avtonomna akcija. Za nadaljnji razvoj kurirskih zvez sploh so bile pa važne potrebe, ki so se za partizansko vojsko pokazale med tako imenovano roško ofenzivo leta 1942 na Dolenjskem. Takrat se je pokazalo pomanjkanje aparata, ki bi povezoval partizanske enote po vsej Sloveniji. Ta aparat naj bi prenašal pošto in literaturo ter vodil pomembnejše politične in vojaške funkcionarje do določenih krajev. Takoj po roški ofenzivi je Ivan Maček-Matija določil nekaj kurirskih ekip, ki naj bi organizirale kurirske točke. In ko se je glavni štab namestil po roški ofenzivi v Dolomiti, je že začela funkcionirati stalna zveza med glavnim štabom in operativnimi enotami prav prek takih postaj.⁶ S tem je bil storjen najvažnejši korak za zgradbo novega kurirskega sistema, ki je v naslednjih mesecih zajel vso Slovenijo in tudi Primorsko. Idejo tega sistema sta na Primorsko prinesla že Bebler in Bračič, ki sta potem, kakor govore memoarski viri, dala tudi pobudo za primorske kurirske zveze.

Toda kako so nastajale posamezne kurirske postaje na Primorskem, je malo znanega. Vsekakor so nekatere nastale prej, kakor je prišlo do uradnega ukaza primorskih organov za ustanavljanje postaj. To nam zelo jasno kaže poročilo o nesrečni usodi kurirjev, ki so jih napadli Italijani med hajko na Vipavskem. Prizadeti

sta bili karavli št. 4 in 2, ko so Italijani preiskovali teren v Brjah. Padli so trije kurirji. Med njimi je bil tudi partizan Hraber iz karavle 4, ki je pred svojo smrtjo povzročil Italijanom večje izgube.⁷

Kot člen v nadaljnjem razvoju kurirskih zvez na Primorskem je bila važna odredba št. 20 štaba Soškega odreda z dne 26. decembra 1942. V svojem bistvu je nedvomno konkretizirala Kardeljeva navodila v pismu pokrajinskemu komiteju z dne 20. XI. 1942. Po odredbi Soškega odreda je bilo ukazano, da se morajo zaradi čim boljše zveze med štabom odreda in posameznimi bataljonskimi štabi ustanoviti karavle s posadko 3—5 mož. Po tej odredbi so karavle spadale pod komando tistega bataljonskega štaba, na čigar ozemlju so bile. Nekaj takih postaj je takrat že bilo. Kajti v štabni odredbi je bilo zapisano, da bo štab odreda določal mesta tam, kjer postaj še ni bilo. Odredba je uredila tudi, kako morajo karavle poslovati, kakšne knjige morajo imeti. Najvažnejše pa je bilo, da so morale živeti zelo konspirativno zaradi varnosti pred sovražnikom. Zato je vsaka morala biti skrita oziroma čimbolj nevidna. Za varnost je morala vsaka skrbeti tako, da je izvajala patroljno službo nad svojim področjem.⁸

Najbolj zanimivo pri štabni odredbi je bilo, da v formiranju karavel ni bilo nobene enotnosti. Konkretna skrb za ustanavljanje je bila naložena bataljonskim štabom. Nedvomno so se ti tudi takoj lotili naložene naloge, čeprav je praktična izvršitev zahtevala dokaj časa. Štab Soškega odreda je bil sam zainteresiran na izvršitvi svojega ukaza, pa je verjetno izvrševanje svoje odredbe na kak način nadzoroval.

Za primer, kako je bil štab Soškega odreda zainteresiran na postavitvi karavel, nam more služiti njegovo pismo Slovenku (Branku Štepančiču), ki mu je v njem naročil, da vzpostavi zvezno karavlo med Vojskim in Čekovnikom. Karavla na tistem mestu naj bi imela številko 7, povezana pa naj bi bila s karavlo št. 8.⁹ To pismo nam nekako uradno kaže kurirsko mrežo v nastajanju. Samo na sebi tudi kaže, da je nekaj postaj nastalo že prej, druge pa so prišle na vrsto kasneje. V naslednjih tednih in mesecih je tako na Primorskem zraslo omrežje karavel ali kurirskih postaj od skrajnega juga v Brkinih do severnega konca Tolminske, od Beneške Slovenije do ljubljanske pokrajine in od Trsta do Gorenjske in Hrvatske. Razvoj kurirskih postaj je na Primorskem nekoliko zaostajal za onim v ljubljanski pokrajini. Medtem ko se je v Ljubljanski pokrajini karavelski sistem uveljavil že 1942, so ga na Primorskem v celoti zgradili šele spomladi 1943, dopolnili pa še kasneje. Po memoarskih virih je bilo do maja 1943 ustanovljenih že 15 kurirskih postaj. Njihovo število pa še dolgo ni bilo dokončno. Postavljanje novih karavel se je nadaljevalo še tudi po kapitulaciji Italije. Malo pred kapitulacijo so sistematično uredili ves sistem na Primorskem in postaje enotno oštevilčili, da ni moglo biti več dvomov zaradi dvojnih števil.

Toda v času začetnega razvoja, ki ga moramo šteti nekako do začetka pomladi 1943, je bilo izhodišče za karavelski sistem na Primorskem navedena odredba Soškega odreda. Ker je bataljonskim štabom poverila skrb za formiranje karavel, je sistem kurirskih zvez imel tri sektorje, kolikor je bilo takrat pač bataljonov. Na zunaj se je to dejstvo kazalo tako, da so imele kurirske postaje na vsakem sektorju svoje številke, kolikor niso postaj označevali tudi s posebnimi nazivi. Nekaj sledov o taki razdelitvi je še ohranjeno v sodobnih dokumentih, delno pa govore o njej memoarski zapisi, kakor smo že videli. Toda sledov je tako malo, da takratnega sistema ni več mogoče v celoti obnoviti. Že takrat pa je v bistvu nastal red, po katerem so tudi kasneje tekale številke, tako da so centralne kurirske linije nekako oklepale osrednji prostor Primorske. Na severnem koncu teh linij je bil štab Soškega odreda, na južnem, to je v goriški okolici pa pokrajinski komite. Najkrajša zveza med

njima je tekla prek Banjške planote. Južna in severovzhodna linija tega obroča pa sta služili za zvezo z vrhovnimi organi osvobodilnega gibanja v Dolomitih pri Ljubljani. Severni kompleks, ki je kasneje oklepal Tolminsko in ozemlje na desni strani Soče, v zimski dobi 1943 še ni bil izdelan, čeprav so posamezne postojanke že delovale in bile tesno povezane z južnim obročem.

Začetki trdnjega sistema kurirskih zvez so se pojavili precej vzporedno na južnem in osrednjem sektorju. Južni sektor je vključeval zvezo med Primorsko in Notranjsko z Loško dolino. Tu je že 1941 prišel na Primorsko Slavko Kovač-Smeli iz Loške doline, prvi kurir in sistematični propagandist osvobodilnega gibanja v primorskem delu Notranjske. Tu so na Primorsko jeseni 1942 prišli Mirko Bračič in dr. A. Bebler ter Soški odred. Na osrednjem sektorju je pa Vojko vzpostavil zvezo z Dolomiti.

Prvi kurirski punkt je nastal pod Vremščico v kraju Zabotisovec. Stalno je začel funkcionirati proti koncu 1942. Njegov komandir je bil dalj časa Niko Šturm-Tarzan; za njim pa je bil dalj časa tudi Ivan Mohorčič-Tiger. Zanimivo je, da je ta postojanka imela spočetka številko 1, precej pozneje, v sistemu razvitih kurirskih zvez je dobila številko 3 oziroma P-3. Med partizani je bila znana tudi kot postojanka v »Tarzanovi džungli«. Svoj sedež je na malem prostoru večkrat menjavala. Kasneje je bila znana tudi kot postojanka v Lažah pri Senožečah.¹⁰

Iz »Tarzanove džungle« je peljala pot v Vipavsko dolino, kjer je v gozdu nad Podrago nastala postaja s številko 2 (P-2). Sedež je imela v gozdnem bunkerju, toda ga je večkrat menjavala v bližnji okolici. Tako je bila nekaj časa v bližini Štjaka, potem v Gornji Branici itd. Pri reorganizaciji številke je dobila novo številko in se je potem označevala kot P-14. Po mnenju kurirja Franca Skoka se je to zgodilo maja 1943! Na nadaljnji poti proti Gorici je na Brjah nastala postaja s številko 4, to je tista, proti kateri so Italijani šli v hajko še pred koncem 1942 in je v boju padel kurir Hraber. Kasneje se ta postaja ni omenjala več. V začetni dobi kurirskih postojank pa se je prek nje prišlo do sedeža PK na Vogrskem.

Iz »Tarzanove džungle« je proti jugu držala zveza v Brkine. Toda za Brkine ni bila to prva zveza. Brkini so imeli svoje kurirske linije že 1941. Vzdrževale so jo terenske kurirke. Iz Brkinov so že takrat imele zvezo s Trstom. Poseben punkt za zvezo s Trstom je bil pri Sv. Barbari nad Miljami. Funkcioniral je že 1941. Na njem so se večkrat zadrževali tamkajšnji aktivisti. Med njimi je kasneje bil tudi Darko Marušič. Na tem punktu se je nekaj časa zadrževal tudi Anton Sibelja-Stjenka. Punkt je bil naposled izdan in ga je tržaška policija uničila. Zveza z Brkini pa s tem ni bila definitivno uničena, le preusmerila se je. Oživila je, ko je nastala v Brkinih nova kurirska postaja vojaškega tipa. Pravzaprav je ta nastala že prej pod vasjo Erjavče, odkoder se je preselila pod vas Kozjane. Kakšno številko je prvotno imela, ni znano. Zveza s Trstom je na njej oživila. Vzpostavili pa so jo prek Gabrovice v bližini Trsta. Postojanka v Brkinih pa ni uživala dolgo miru. Zajela jo je večja italijanska hajka 13. marca 1943, o kateri smo govorili na drugem mestu. Kurirska postojanka, ki jo memoarski zapisi po ureditvi številke označujejo kot P-2, se je preselila na pobočje Slavnika. Kasneje se je premaknila bliže Skadanščine.¹¹ Zdi se, da je ta karavla tudi imela zvezo s Trstom prek aktivistov v Gabrovici, na drugi strani pa je vzdrževala zvezo s Hrvatsko Istro. Tja so hodili na vsakeh 14 dni.¹² Vendar značaj karavle P-2 v začetni dobi ni dovolj jasen.

Mnogo manj kakor o južnem sektorju je znano o osrednjem primorskem sektorju, ki je bil, če priključimo še Vipavsko dolino, področje Gregorčičevega bataljona. Kurirske postaje na njem so bile zadeva njegovega štaba. Toda kako je bilo s karavli na njem v začetni dobi razvoja kurirskih zvez, ni znano veliko. Gotovo je imel svoj sistem številčenja kakor drugi sektorji. Na to nas navajajo Spomini

Franca Skoka na kasnejšo kurirsko postajo P-4, ki je spočetka bila na Javorniku in se je imenovala P-2, šele pozneje se je preimenovala v P-4. Prek nje je peljala zveza v Vipavsko dolino v karavlo, ki je spočetka tudi imela oznako P-2, pozneje pa P-14, to je v znano vipavsko karavlo nad Podrago.

Toda kje je bila P-1 osrednjega sektorja? Verjetno je to bila »Vojkova« karavla, ki je bila med Brinovim gričem in Predgrizami, kasneje pa je imela številko P-5. Po zapisu Franca Skoka jo je ustanovil Vojko že novembra 1942 in je služila za zvezo z Dolomiti. Prvotna številka se je povsem pozabila in je nihče nikjer ne omenja. Morda pa je niti ni imela in je imela le kako splošno ilegalno oznako.

Soseda Vojkove karavle je bila v Čekovniku in je vsaj kasneje, če ne že prej, imela oznako P-6. Po zapisu Franca Rejca je bila ustanovljena na Silvestrovo 1942 v Zaklavžah, v gozdu med Čekovnikom in Mrlo rupo. Njena soseda v smeri Tolmina pa je bila karavla, ki jo je naročil ustanoviti štab Soškega odreda v pismu Slovenku z dne 6. januarja 1943 in je zanjo določil tudi številko 7, torej P-7.¹³ Tvorila naj bi zvezo med Vojskim in Čekovnikom. Dejansko je bila na področju Trebuše ali pa na Vršah pri Čepovanu.

V nadaljnji smeri proti Tolminu je bila nekje nad spodnjo Idrijco karavla P-8, ki je pa memoarski zapisi, ki se v glavnem ukvarjajo s poznejšim časom, ne omenjajo. Postaja je v zimskih mesecih 1943 bila izhodišče za zveze na Tolminsko. Na drugi se je pa prav iz nje obrnila kurirska linija proti jugu in prek Banjške planote šla v okolico Gorice. Na sredi Banjške planote je nad Desklami na Kanalskem vrhu bila P-9, ki jo memoarski zapisi tudi omenjajo.

Na severnem pobočju Krasa, še v območju širše gorske okolice je bila kurirska postaja pri Renčah, ki je imela številko 4. Svoje mesto je večkrat menjavala, toda držala se je vedno v bližini Renč. Iz nje je šla pot na Kras, kjer je bila kasneje karavla P-13 v bližini Komna, zdaj na vzhodni, zdaj na zahodni strani. Kdaj je nastala, ni znano. Ni jasno niti to, ali je bila že v začetnem štadiju razvoja kurirskih postaj ali ne. Vsekakor je pa v dobi oštevilčenja obstajala.

S postavitvijo navedenih karavel je bil krog osrednjih kurirskih zvez sklenjen. Čeprav ni znano, kdaj natančno je bila krožna pot sklenjena, moremo z gotovostjo reči, da je od pomladi 1943 dalje bilo mogoče po krožni poti vzdrževati zveze po osrednji Primorski.¹⁴

Počasnejši v razvoju je bil severni sektor, kjer je v zimskih mesecih 1943 deloval tolminski bataljon. Ko so začeli postavljati vojaške karavle so nastale na Mrzlem vrhu P-1, pri Logarščah (»Planota«), na Kolovratu (»Kamnica«) in na pobočju Kobilje glave pri Ljubinju. Oznake so v začetni dobi torej le deloma znane. (Ko so kasneje uvedli sistematičen red v oštevilčenju, je postaja P-1 postala P-23, pri Logarščah P-21, na Kolovratu P-24 na Kobilji glavi P-22.) Ne moremo si pa misliti, da bi v začetni dobi postavljanja karavel nastale samo navedene 4 postaje. Toda memoarski zapisi so tako nepopolni, da iz njih ni mogoče izluščiti sigurnih konkretnih dejstev. Memoaristom je ostal dobro v spominu čas po kapitulaciji Italije, zlasti leti 1944 in 1945, glede časa pred kapitulacijo Italije pa le redki navajajo kake drobce, ki so povrhu vsega še zelo negotovi. Sodobnih pisanih dokumentov o začetni dobi lahko ni. Vse kombinacije o mreži kurirskih postaj so zato večkrat nujno le postavke brez trdnih tal.

Videli smo, da se je kurirska služba s sistematično urejenimi kurirskimi postajami ali karavli pojavila najprej na Dolenjskem po znani roški ofenzivi. Odtod se je potem razširila po vseh slovenskih pokrajinah in tudi na Primorsko. Za kurirsko službo takega tipa je bilo značilno, da je bila to vojaška služba. Kurirje so praviloma jemali iz partizanskih vrst. Spomini kurirjev jasno govore, da so pristojni organi pošiljali v kurirsko službo partizane. V kurirskih spominih so mnogi

kar naravnost povedali, da so jih vzeli iz te in te enote. Zraven so večkrat vzeli za kurirje ljudi, ki so kraje svoje službe dobro poznali, da so bili torej doma iz tistih krajev. Toda kompetenca nad kurirji na Primorskem ni bila izključno vojaška. Pri organizaciji kurirskih linij sta sodelovala štab odreda in pokrajinski komite.

Kurirske enote so veljale kot vojaške enote. Zato je v njih vladala vojaška disciplina. Povezane so bile v samostojno kurirsko organizacijo, ki je sčasoma izdelala tudi svojo strukturo. Delila se je po pokrajinah, sektorjih, ti pa potem še naprej na manjše sestavne dele. Kurirji so v določenem smislu bili izbranci. Pristojni organi jih niso izbrali samo iz najbolj zanesljivih partizanov, temveč so morali biti tudi dobrega zdravja, zlasti pa so morali biti sposobni vzdržati velike telesne napore. Skoraj izključno so bili vsi člani partije. Toda na Primorskem je v začetni dobi tudi to bilo drugače.

Kurirska služba je v narodnoosvobodilnem boju bila med najtežjimi. Zato so razen osebja posvetili veliko pažnje samim karavlam. Sedež vsake je bil zelo zakonspiriran. Bil je dovolj odmaknjen ljudem, zanj niso vedeli civilisti, pa tudi partizanske enote ne. Zveza med karavlo in drugim svetom je delovala le po kurirjih. Sedeži karavel so bili sicer stalni, toda zopet ne toliko, da bi bila zaradi stalnosti ogrožena varnost, ker bi se karavla sčasoma dekonspirirala. Prostor svojega sedeža so zato kurirji po potrebi menjavali v istem okolišju. Na sedežu so živeli v šotorih, lesenih barakah, podzemnih bunkerjih, včasih pa tudi v hišah, če so bile na primernem mestu.

Kurirske postaje so bile oddaljene druga od druge navadno po več ur, včasih pa tudi več kot cel dan. V takem položaju so kurirji le redko hodili naravnost iz ene postaje v drugo. Navadno so se sešli ob dogovorjeni uri na določenem mestu, torej nekje vmes, kjer so imeli javko, na kateri so izmenjali pošto in vse, kar so prenašali po kurirski zvezi. Ponavadi so opravljali svojo službo ponoči, podnevi le tam, kjer so bili veliki gozdovi. Svojo službo so opravljali ne glede na vreme in mraz. Tudi drugih ovir zanje ni smelo biti. Njihova pota so vodila mimo sovražnih postojank, zased, bunkerjev, prek železniških prog, cest in rek. Posebno reke so včasih bile hude ovire, posebno če so narasle. Največja ovira za kurirje pa so bile sovražne ofenzive. Takrat je kurirska služba lahko tudi izostala. Bilo pa je mnogo primerov, ko so kurirji tudi v sovražni ofenzivi opravljali svojo dolžnost. V takih primerih so se pojavile večkrat nepremostljive težave, ki so zahtevale tudi žrtev.

Temeljne naloge kurirjev so bile prenašati pošto in literaturo pa tudi gradivo za tehniko. Po svojih skrivnih poteh so vodili tudi vojaške in politične funkcionarje, ki so zaradi svojih dolžnosti morali iz kraja v kraj. Toda sleherni posameznik, ki je želel potovati po kurirski liniji, je moral imeti ustrezno dovoljenje, da je lahko potoval po kurirskih zvezah. Pisma pa, ki so jih prenašali kurirji po svojih zvezah, so bila vedno šifrirana s številko, ki je pomenila sedež določenega organa. Kurirji niso vedeli, kateri organ je številka predstavljala. Vedeli so samo smer, v katero je pismo moralo iti. Šele kurirji namembne postaje so vedeli, kam morajo pošto oddati. Razen temeljnih nalog so kurirske postaje v začetni dobi opravljale tudi druge naloge, ki so jih kasneje prenesli na razne intendante, vojaške referente, gospodarske komisije, osvobodilne odbore, zasilne bolnišnice itd. Sčasoma so se pojmi o nalogah prečistili, kurirji pa so opravljali v bistvu res le dolžnosti, ki so bile del njihove službe.

Kurirji so na vseh postajah bili seveda oboroženi. Kljub temu pa so se morali izogibati oboroženih spopadov. Veljalo je namreč geslo: Ne spuščaj se v boj, če je možen umik! Pazi, da rešiš pošto! — Ker so morali vzdrževati pošto tudi v najbolj neugodnih letnih časih ni po možnosti ter potrebi tudi v času najhujših ofenziv,

so se morali izogibati sovražnika in oboroženih spopadov z njim. Orožje so smeli uporabljati le v nujnih primerih.

Razen kurirskih dolžnosti so prav primorski kurirji opravljali tudi dragocene obveščevalne naloge. Zaradi svoje prehrane so bili v stalnem stiku s civilnimi ljudmi. Ti pa so jim posredovali podatke o gibanju sovražnika, njegovi oborožitvi in namenih. Ker so se kurirji kot številčno skromne enote zadrževali tudi v krajih, kjer se večje partizanske enote niso mogle, so kurirji s svojo prisotnostjo in stiki s prebivalstvom opravljali tudi pomembno politično poslanstvo.¹⁵

Z uvedbo kurirskih linij so nekdanji civilni kanali pri prenašanju sporočil izgubili svoj pomen. Namesto nekdanjih civilnih kanalov so uporabljali stalne kurirske zveze tudi politični organi in tehnike oziroma so služile vsem. Zveze so funkcionirale vsak dan ali vsaj določene dni. Nikdar pa niso bile nekaj popolnega. Vedno znova so jih izpopolnjevali.¹⁶

Opombe

¹ O tem glej Zbornik II. relednega sektorja — Primorska, ki vsebuje mnogo daljših in krajših spominov posameznih kurirjev na nastanek in razvoj kurirskih zvez na Primorskem. Zbornik nima navedenih strani. Gradiivo je razvrščeno po avtorjih, ki so opisali posamezne postojanke ali dogodke iz kurirskega življenja na Primorskem. Zbornik mi je dal na razpolago njegov urednik Maks Burgar, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

² Jesen 1942, str. 400, dok. št. 159.

³ Jesen 1942, str. 411—412, dok. št. 159.

⁴ Poročilo dr. Beblerja centralnemu komiteju 14. XII. 1942, Zbornik VI/4, dok. št. 124, str. 356.

⁵ Beblerjevo poročilo o razmerah na Primorskem z dne 22. XI. 1942, fasc. 532/III-5.

⁶ Prispevki komandanta kurirske linije Vinka Cimermana-Ceneta v Zborniku II. relednega sektorja — Primorske.

⁷ Štab 1. bat. SO, 29. XII. 1942, fasc. 219/I.

⁸ Odredba št. 20 štaba Soškega odreda 26. XII. 1942, fasc. 219/I. Kako so memoarski viri pomešali uradni ukaz o formiranju karavel in konkretni položaj oziroma okoliščine, nam nazorno kažejo spomini Franca Brešana v uvodu njegovega orisa reledne postaje P-23: »Dne 15. januarja 1943 je bilo posvetovanje vseh sekretarjev Slovenskega Primorja na Pokrajinskem komiteju, ki se je takrat nahajal na »Vrščah«. Prisostvovali so tudi vojaški funkcionarji: komandant in komisar III. operativne cone Mirko Bračić in Dušan Pirjevec-Ahac, komisar severnoprimskega odreda Cvetko Močnik in komisar Južnoprimskega odreda. Sprejet je bil sklep, da se mora ustanoviti vojaška potna zveza, ki bo vzdrževala zveze med Dolomitskim odredom in glavnim štabom NOV Slovenije in to zaradi hudega terorja, ki ga je sovražnik izvajal nad civilnimi osebami, ki so takrat opravljale kurirsko službo... Sklenjeno je bilo, da mora komandant III. operativne cone Mirko Bračić postaviti prvo pošto stano pod imenom »Karavla P-1« na Mrzlem vrhu. Dne 20. januarja 1943 je bila postavljena karavla. Komandant je imenoval za prvega komandirja Franca Brešana-Orla... »Pozneje so bile postavljene tudi pomožne karavle. Te pa niso imele števil, imenovala so se kar po imenih krajev. Tako je na pobočju Kolovrata pod vasjo Foni bila »Kamnica«, ki je vzdrževala zvezo s karavlo P-1 in Brdi. V bližini vasi Logaršče je bila postavljena karavla z imenom »Planota« (Tolminski zbornik, str. 39; — Zbornik II. relednega sektorja-Primorska). Kako nemogoče je Brešanovo mnenje, moremo spoznati, če pomislimo, da gre pri posvetovanju kvečjemu za kanalsko partijsko konferenco, toda odredov, ki jih omenja, pa takrat sploh še ni bilo.

⁹ Štab Soškega odreda št. 36, 6. I. 1943, fasc. 219/III-4.

¹⁰ Zbornik II. relednega sektorja.

¹¹ Zbornik II. relednega sektorja.

¹² Zbornik II. relednega sektorja.

¹³ Po poteh in domovih tihih junakov. Obsto in uničenje reledne kurirske postaje TV P-6. Slov. Jadran 30. VI. 1961, št. 27-28; Partizanski kurirji, tihi junaki zadnje vojne. Slov. Jadran 15. VII. 1955, št. 29.

¹⁴ Po memoarskih zapisih v Zborniku II. relednega sektorja — Primorske.

¹⁵ Jože Jelerčič-Vojko, Kurirske zveze na Primorskem, Goriška srečanja 1968, št. 12, str. 32—33.

¹⁶ Zbornik II. relednega sektorja — Primorske. V njem sem uporabil številne prispevke, ki so jih napisali Franc Skok, Josip Zidar, Polde Sepec, Franc Lukač-Milan, Andrej Filipčič-Andrej, Valerij Jakomin-Jelen, Franc Poles-Vrdjanov, Jože Ziberna-Stefan, Franc Rejec, Anton Sluban, Franc Brešan, Ludvik Kukavica, Maks Burgar in drugi.

Dr. Tone Ferenc

Smrt narodnega heroja Ivana Suliča-Carja

V Zborniku narodnih herojev Jugoslavije,¹ ki ima življenjepise vseh do leta 1957 z redom narodnega heroja odlikovanih Jugoslovancev in ki so ga zaradi napačnih podatkov že mnogokrat kritizirali, piše o smrti Ivana Suliča-Carja tole:

»Decembra 1944 se je Ivan vračal iz uspešnega napada v Gorici in je naletel na nemško zasedo. Razvil se je neenak kratek boj, v katerem so Ivana ranili in ujeli. Ko so Nemci ugotovili, da je ujeti partizan Ivan Sulič, so takoj ukazali, naj ga takoj obesijo na nek drog ob cesti.«²

Od vsega, kar je tu zapisano, drži samo to, da je Sulič umrl decembra 1944. Ne držijo torej podatki, da se je vračal iz »uspešnega napada v Gorici«, da »je naletel na nemško zasedo« in da so ga po »neenakem boju« ranili in ujeli.

Kako je končal svojo življenjsko pot Ivan Sulič-Car, primorski partizan od 12. septembra 1942 (in ne od 12. septembra 1941 kot piše v Zborniku narodnih herojev Jugoslavije!), lahko natančno ponazorimo z izjavami njegovih sodelavcev, ki jih je na mojo željo in po posredovanju komisije za zgodovino VOS, GAP, IV. bat. II. brigade VDV in sabotažne skupine zbral Alojz Krpan-Aleksander,³ in z dokumenti, ki sem jih našel v osrednjem državnem arhivu v Rimu.

Ivan Sulič se je rodil 10. 9. 1923 (in ne 17. 10. 1923 kot piše v Zborniku narodnih herojev Jugoslavije!) v vasi Bilje na Goriškem in se je izučil za mizarskega delavca. V narodnoosvobodilnem boju je začel sodelovati že v letu 1941 in je 12. septembra 1942 vstopil v partizansko četo na Krasu. Pozimi 1942—1943 je bil vodnik v Zgornje-vipavski četi, spomladi 1943 pa komandir čete v I. bataljonu V. SNOB »Simon Gregorčič«. Po vključitvi te brigade v VI. SNOB »Ivan Gradnik« ni odšel s to brigado na Notranjsko, temveč je ostal v Primorskem odredu in se je septembra 1943 bojeval na goriški fronti. Ko so ustanovili enoto Varnostnoobveščevalne službe za goriško okrožje, so vanjo zaradi njegove osebne hrabrosti vključili tudi Ivana Suliča. Ko so v tej enoti ustanovili sabotažno skupino, je postal Sulič njen komandir in jo je vodil do svoje smrti. Vodil je zelo drzne akcije v središču nemških in italijanskih postojank v Gorici, Tržiču (Monfalcone), Furlaniji in drugod (dvomim, da jih je ta skupina delala tudi na Reki, kot piše v Zborniku narodnih herojev Jugoslavije). Suličeva skupina je navadno bivala zelo blizu sovražnikovih postojank, predvsem v skrbno pripravljenih skrivališčih — bunkerjih, ki jih sovražnik ni mogel

nikoli odkriti. Imela je zelo dobro organizirano obveščevalno in kurirsko službo. Pred vsako akcijo so se člani skupine na povelje svojega komandirja Suliča zbrali na dogovorjenem kraju in od tam skupaj odšli v akcijo. Tako je bilo tudi usodnega dne, ko je Sulič padel.⁴

V noči od 25. na 26. december 1944 je Sulič prenočil v bunkerju pri Špacapanovi družini v zaselku Merljaki pri Renčah. Gospodar je bil pripadnik narodnoosvobodilnega gibanja in aktivist Osvobodilne fronte. V zgodnjih jutranjih urah 26. decembra je Sulič odšel iz bunkerja in kraja ter se s čolnom prepeljal čez reko Vipavo v svoj rojstni kraj Bilje in od tam odšel v Vrtojbo. Tam se je dopoldne zadrževal pri družini Alojza Lasiča-Drlašča, ki je bil tudi član Suličeve sabotažne skupine. Pri Lasiču so se zbrali trije člani te skupine; in sicer Sulič, Lasič in Alojz Žibernik-Dušan iz Vrtojbe. Sulič se je tisto dopoldne največ zadrževal v hlevu, kjer je skrbno čistil svoje orožje.

Istea dne, tj. 26. decembra, okrog enih popoldne so se Sulič, Lasič in Žibernik s kolesi odpeljali v Gorico, da bi zbrali potrebne podatke za naslednjo akcijo. To naj bi bil napad na vojašnico v kraju Plazutta pred mostom čez reko Sočo v bližini Pevme. To akcijo je pozneje izvedel Rastislav Delpin-Zmago s svojo sabotažno skupino. V Gorici so se oglasili pri svojem sodelavcu Jožefu Doljaku in pri njem dobili splošne informacije o razmerah v Gorici. Tam je Sulič naročil Lasiču, naj v Doljakovi kleti pogleda, koliko je hrane, ki so jo zbrali za partizane in bi jo Doljak moral odpeljati iz Gorice na osvobojeno ozemlje v Bukovico ali na Vogrsko ali kam drugam. Sulič in Žibernik pa sta medtem odšla ogledovat teren za nameravano akcijo; pozneje se jima je pridružil tudi Lasič. Po ogledu terena so se vsi trije vrnili k Doljaku in bili pri njem do poznega popoldneva ali celo do večera.⁵

Proti večeru, verjetno je bilo okrog četrta na šest, so se Sulič, Lasič in Žibernik poslovili od Doljaka in se na kolesih odpeljali proti Vrtojbi. Ko so bili nekje sredi poti, je Sulič sklenil, da bo spotoma obiskal še svoje dekle v Šandrežu pri Gorici in Lasič ter Žibernik sta ga bila pripravljena spremljati. Ko so prečkali glavno cesto Gorica—Trst oziroma so se znašli na Via Trieste v bližini neke gostilne, so se za hip ustavili in opravili malo potrebo. Tedaj je Sulič opazil za ogrom gostilne pri kostanjevih drevesih italijanskega vojaka, ki je bil v družbi neke ženske. Brez pomisleka in odlašanja, kot je bila pač njegova navada, in ne da bi povedal svojim tovarišema, kaj namerava, je hotel vojaka razorožiti ali celo prijeti.⁶

O tem, kaj se je godilo zatem, se podatki v virih nekoliko razlikujejo, zategadelj ju bomo navedli vsakega posebej. Krpanovo poročilo, ki povzema Lasičevo in Žibernikovo izjavo, pravi:

»Ker se je vojak uprl njegovemu (tj. Suličevemu — op. T. F.) povelju, je ta uporabil orožje in vojaka smrtno zadel, ne da bi se prepričal, če ni še kdo v neposredni bližini. Vojak se je zgrudil, a ženska, ki je bila pred njim, je kričala na pomoč in pobegnila. Zatekla se je k družini Nanut, kjer je bila do prihoda vojaške pomoči z bližnjega letališča. V tistem trenutku se je za Carjevim hrbtom znašel neki policist v civilu — kvesturin in takoj pričel streljati. Streljal je Carja v hrbet in ga smrtno ranil. Policist je sedel na Carjevo kolo in se odpeljal na mirenko letališče, kjer je obvestil nemško in italijansko vojsko, kaj se je zgodilo. Tudi stražar, ki je stražil skladišče goriva, le-to je bilo okrog 50 m od kraja dogodka, je alarmiral omenjeni vojaški posadki na letališču.

Takoj po tem dogodku sta se Dušan in Drlač umaknila v smeri Vrtojbe. Ko sta bila nekje na sredi poti, se je Drlač vrnil s kolesom na kraj dogodka z namenom, da ugotovi, kaj se je zgodilo s Carjem, ker se ni vrnil; Dušan pa je nadaljeval pot v Vrtojbo, kjer je takoj obvestil vojaškega referenta Leandra Saksido o tem, kaj se je zgodilo s Carjem.

Ivan Sulič-Car

Drlašč je na kraju dogodka ugotovil, da je Car že smrtno ranjen hotel priti do bližnjega drevesa, ga objel in poleg njega obležal mrtev na trebuhu. Italijanski vojak je v bližini Carja ležal na hrbtu in še kazal znake življenja, vendar je kmalu izdihnil zaradi ran, ki so bile smrtne. Takoj zatem je prišla nemška in italijanska vojska ter karabinjerji, ki so obkolili vso okolico in pričeli s preiskavo. Mrtvega Carja in italijanskega vojaka so naložili na ročni voziček (borelo) in ju še isto noč odpeljali na mirenško pokopališče v kapelo in postavili stražo.⁷

Goriški kvestor Vito Genchi je najprej 28. decembra 1944 poslal vodji italijanske fašistične policije v Mussolinijevi državi »Salò« tole brzojavko:

»013757 kab. — Okrog 17.30 ure 26. t. m. je partizan, slavokomunist, oborožen in v rdeči srajci na cesti pri Mirnu ustavil pomožnega agenta Tosija Giulia, ki je pripadal oddelku agentov v omenjenem kraju, da bi ga razorožil in prijel. Agent je odgovoril in ubil upornika, vendar je bil zadet tudi sam in je umrl slavne smrti. Sledi poročilo.«⁸

Po tej brzojavki lahko sklepamo, da italijanska kvestura v Gorici do 28. decembra 1944 še ni mogla ugotoviti, kdo je padli partizan. Kaže, da je za to potrebovala okrog tri tedne, saj je kvestor Genchi šele 24. januarja 1945 poslal vodji italijanske policije natančnejše poročilo. To se glasi:

»Kot je znano, so v prostorih letališča v Mirnu, ki sedaj ne obratuje, na povelje nemških oblasti sestavili oddelek policijskih agentov, da bi stražil in varoval delavstvo, ki je tam nastanjeno in zaposleno pri utrdbenih delih na robu Gorice.

Oddelek je nastanjen na kraju, ki je blizu območja, ki ga nadzorujejo slovenske partizanske tolpe in večkrat so se agenti, ki ga sestavljajo, odlično izkazali v stražarski službi in pri čistkah na partizanskem ozemlju ter si zaslužili občudovanje in pohvalo poveljstva nemške policije. In ob dogodku, o katerem sem vašemu ministrstvu poročal z brzojavko št. 013757 z dne 28. 12. 1944, ker je zahteval življenje agenta republikanske policije, je bilo koristno še enkrat dokazati zvestobo in velik čut dolžnosti, ki prežemata osebje tega urada.

Okrog 17.30 ure 26. decembra preteklega leta je policijskega agenta Giuseppeja Bossa, ko se je vračal iz Gorice v oddelek, nekaj stotin metrov stran od mirenskega letališča nenadoma ustavil neznanec s kolesom in z naperjeno pištolo zahteval od njega orožje. Bossa, ki zaradi presenečenja ni mogel takoj reagirati, je bil prisiljen izročiti službeno pištolo neznancu, ki je imel verjetno tudi namen, da ga prime.

V tistem trenutku je prišel po cesti pomožni agent TOSI Giulio, ki je bil prav tako namenjen k oddelku v Mirnu. Neznanec je brez obotavljanja naperil proti njemu pištolo, medtem ko je obvladoval Bossa z orožjem, ki mu ga je ta izročil. Neznanec je pozval TOSIJA, naj dvigne roke, vendar se je agent zavedal nevarnosti in brez obotavljanja potegnil iz žepa na plašču orožje ter z njim štirikrat ustrelil proti napadalcu.

Partizan, ki je bil smrtno zadet, se je zrušil, medtem ko je TOSI, ki je bil sam ranjen v život, odšel še okrog trideset metrov proti poslopju oddelka, nato padel s hrbtom na tla in so ga tam našli mrtvega.

Policijski agent Giulio TOSI, čudovit primer zvestobe službi in preziranja nevarnosti, je z žrtvovanjem lastnega življenja pokončal zloben lik, ki je bil zunaj zakona in dobro znan v slavokomunističnem okolju zaradi številnih ropov in nekaterih umorov, za katere je odgovoren.

Upornika, ki je imel lažne izkaznice, so spoznali za SULIČA Ivana, sina N. N., iz Renč, »intendanta« VDV v Biljah. Na truplu, ki je imelo pod srajco še eno srajco rdeče barve, so našli nekaj spisov in blok dohodkov NOVJ za rekvizicije in prostovoljne prispevke za tolpe.«⁹

To, da je padli partizan resnično Ivan Sulič, je italijanski policiji potrdil nekdo, ki je Suliča poznal. To zvedo iz poročila goriškega prefekta grofa Marina Paceja vodi italijanske policije z dne 12. februarja 1945, ki se glasi:

»Ivan Sulič, sin neznanega očeta in matere Estere Sulič, rojen v Biljah 10. 5. 1923 in stanujoč tam v Via delle Fornaci št. 136, kmet, upornik.

Zgoraj navedeni, ki ga je vojaško vojno sodišče v Trstu 24. 11. 1942 ukazalo prijeti, ker se dne 12. septembra 1942 ni odzval pozivu v vojsko, se je pridružil oboroženim tolpom, ki delujejo v Julijski krajini.

Dne 26. decembra 1944 je policijski agent goriške kvesture v spopadu pri Mirnu ubil partizana. Čeprav je bil ta brez ustreznih osebnih dokumentov, so ga domnevno spoznali za Suliča Ivana. Slovenski zaupni informacijski vir je potrdil, da je ubiti partizan Sulič, ki je poleg tega, da je vojak VDV v Biljah, odgovoren tudi za nekatere umore v Vipavski dolini.«¹⁰

Kot lahko razberemo iz poročila goriškega kvestorja z dne 24. januarja 1945, Sulič ni ubil tistega agenta, katerega je že razorožil (Bossa), temveč onega, ki mu je čez nekaj trenutkov prišel od strani ali za hrbet (Tosija). In tudi sam je padel pod streli smrtno ranjenega agenta. Kvestorjevo poročilo nedvomno temelji na izjavi agenta Bossa, ki je bil neposredna priča spopada med Suličem in Tosijem in bi se prav gotovo pohvalil s tem, da je ubil Suliča, a je moral priznati, da ga je Sulič razorožil. Popolnoma pa oba vira — Lasičeva izjava in kvestorjevo poročilo — soglašata, da je policijski agent Tosi, doma iz Divignana pri Novari za nekaj minut preživel Suliča. Kvestorjevo poročilo sicer ne omenja nobene ženske, ki naj bi spremljala enega od policijskih agentov, vendar je to razumljivo, saj to vodje italijanske policije v Severni Italiji tudi ne bi zanimalo. Iz poznejšega vedenja tiste ženske bi lahko sklepali, da je spremljala Tosija in da je Sulič najprej videl Bossa samega.

Da bi prikazali, kaj se je nato dogajalo s Suličevim truplom, nimamo na voljo tako zanesljivih podatkov kot za njegovo smrt. Ne poznamo niti italijanskega niti nemškega vira, ki bi pripovedoval o tem, in razumljivo je, da tudi nihče od naših

ljudi ni mogel slediti vsemu, kar se je nato godilo. Kot je ugotovil Alojz Krpan, so Suličevo truplo 27. decembra odpeljali iz pokopališke kapele na mirensko letališče. Tam se je zbrala skupina ljudi, verjetno delavcev in utrdbenih delih, ki je videla, kaj se dogaja. Italijanski vojaki ali policisti so Suličevo truplo obesili v parku na vrbo žalujko, nemški vojaki pa so to početje opazovali. Navzoča je bila tudi ženska, ki je bila prejšnji večer v družbi s padlim policijskim agentom; pljuvala je na truplo in zahtevala naj ga sežgo. Ko so pripravljali gorivo za sežig, je prišel nek nemški polkovnik in ukazal, naj Suličevo truplo snamejo z drevesa in ga skrivaj pokopljejo nekje na letališču. Baje so ga zagrebli nekje ob nekem zidu na letališču in je grob pokojnega Suliča ostal neznan. Žensko, ki je sramotila Suličevo truplo in zahtevala naj ga sežgo, je kmalu nato doletela zaslužena kazen.¹¹

Opombe

¹ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije. Omladina, Beograd MCMLVII.

² Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 754.

³ Alojz Krpan-Aleksander: Poročilo o tem, kako je padel narodni heroj Sulič Ivan-Car. Nova Gorica, 17. 4. 1975 (navajam: Krpan, poročilo). To poročilo je Krpan sestavil po podatkih, ki so mu jih dali: 1. Adam Zorn-Kovač iz Šempetra pri Gorici, ki je po Suličevi smrti postal komandir njegove sabotažne skupine; 2. Alojz Žibernik-Dušan iz Vrtojbe 42, član Suličeve sabotažne skupine; 3. Alojz Lasič-Drlašč iz Vrtojbe 18, član Suličeve sabotažne skupine; 4. Mara Rusjan iz Martinušč 36 pri Renčah, aktivistka, obveščevalka in kurirka NOB; 5. Bruna Nanut iz Gorice, lastnica trgovine v Via Trieste v Gorici. Alojzu Krpanu se za prijazno sodelovanje toplo zahvaljujem.

⁴ Krpan: poročilo.

⁵ Krpan: poročilo.

⁶ Krpan: poročilo.

⁷ Krpan: poročilo.

⁸ Archivio Centrale dello Stato, Roma (navajam: ACS), Ministero dell'Interno, Direzione Generale di Pubblica Sicurezza, Divisione affari generali e riservati (navajam: Dir. Gen. PS, DGR), cat. AR, prov. di Gorizia, kvestorjeva brzojavka 28. 12. 1944.

⁹ ACS, Dir. Gen. PS, DGR, cat. AR, prov. di Gorizia, kvestorjevo poročilo 24. 1. 1945.

Goriški kvestor V. Genchi je dogodek omenil tudi v svojem daljšem poročilu vodji italijanske policije, dne 3. januarja 1945, ko je zapisal:

»Tudi v obrobni predelih mesta niso manjkale partizanske akcije, ki so imele namen, da oskrbijo tolpe s potrebnimi proizvodi: bil pa je pretekli mesec predvsem značilen zaradi poslabšanja zased in oboroženih akcij slavo-komunističnih partizanov ... 26. decembra zvečer je oborožen partizan v bližini oddelka agentov republikanske policije, ki je pri kraju Miren, nameraval prijeti policijskega agenta. Junaško vedenje, ki ga je pokazal agent v okoliščinah, ki so ga stale življenje potem ko je bil ranjen, je pripeljalo do padca upornika. Zdi se, da je bil ta zelo znan v slovenskem komunističnem okolju zaradi raznih drznih dejanj, med katerimi sta tudi ugrabitev avtomobila na goriških cestah in rešitev dveh komunistk, ki sta bili zastraženi v mestni bolnišnici.« (Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, italijanski fond, goriška kvestura, fasc. 1037/III.)

Goriški kvestor je na poziv vodje italijanske policije z dne 22. 1. 1945 še enkrat na kratko sporočil podatke o padlem Suliču in Tosiju ter opozoril na svoje daljše poročilo z dne 24. 1. 1945, ki je bilo — kot kaže — prvo njegovo poročilo o dogodku, v katerem je navedel ime padlega partizana Ivana Suliča.

¹⁰ ACS, Dir. Gen. PS, DGR, cat. AR, prov. di Gorizia, prefektovo poročilo 12. 2. 1945.

¹¹ Krpan: poročilo.

Nada Kraigher

Zgodbe o ljubljanskih ilegalcih

NO PASERAN! so se leta 1942 zakleli branilci Stalingrada in se s svinčenimi nogami zarili v zmrzla tla.

V etru je završalo in mesta, ki so ječala pod fašistično peto, so napela ušesa.

Tudi naše mesto.

Naše mesto, ki je ta čas že prepredeno s tisočnimi nevidnimi nitmi, tenkimi kakor pajčevina in trdnimi kakor jeklo.

Mesto nepoznanih junakov, na katere se borci za svobodo morejo vsak čas zanesti, mesto nepomembnih ljudi s toplim, vročim srcem, mesto...

Na prvi pogled sicer vsega tega ni opaziti. Kdorkoli bi se s ceste ozrl v okna stanovanja tete Mici, ne bi imel kaj videti. Kajti okna so tesno zastrta in ni moč dognati, ali je sploh kdo doma.

A teta Mici je doma.

Uho je tesno prižela k radijskemu sprejemniku in prsti ji samogibno naravnava gumb na moskovsko postajo.

Govorit Moskva! Govorit Moskva!

Takrat presunljivo zazvoni pri vratih.

Oho! si reče teta Mici, kaj pa je to? in brž zavrti gumb nazaj na domačo postajo. In šele takrat, ko se vesel napev plesne glasbe zavrti po sobi, odločno vstane.

Gibčna, čeprav okroglih oblik, zadrobi po hodniku k vratom in jih odpre.

In obstane.

Zunaj stoji postavna dama v elegantnem kostimu. Oklobučena in orokavičena.

Teta Mici jo začudeno opazuje in je sploh ne bi prepoznala, če se ji ne bi oglašila prva.

No, Mici, reče, smem naprej? Nakar teto odrine, vstopi in skrbno zapre vrata za seboj.

Pooldkaaa! se razveseli teta Mici. Saj te še prepoznala nisem... le kaj si se tako našemila? še doda, ne da bi odtegnila od nje presenečenega pogleda.

Potem se brž ove.

Pssst, pssst! zašepeta skrivnostno, s prstom na ustih. In še vedno s prstom na ustih — psst, psst! porine Poldko v svojo sobo in jo posadi za mizo.

Tako.

Zakaj na hodniku ni varno govoriti glasno. Človek ni nikoli dovolj previden.

No? vpraša pomembno in se scela zazre v Poldko. In pričakuje hkrati pojasnila o splošnem stanju na bojiščih, posebnega o odporniškem gibanju in konkretnega o nalogi, zaradi katere jo je Poldka spet obiskala. No?

Moram te razočarati, začne Poldka odločno, a danes se ne utegnem muditi. Samo po material sem prišla. Povedali so mi, da je pri tebi. Razen tega potrebujejo tovariši tvojo sobo za sestanek... sama veš, povsod že škriplje! Bi šlo jutri popoldne? Čakaj...

Teta Mici si v zadregi seže z roko v lase... jutri popoldne? ponovi, kdaj?

Popoldne okrog druge ure...?

Prezgodaj. Takrat bosta otroka še doma. Raje vidim, da je stanovanje prazno. Ob treh, recimo. Pazila bom, da bo vse v redu. Se bodo tovariši dolgo mudili?

Urico, dve...

Prav. Se res ne utegneš ustaviti? Niti za kavico ne?

Resnično ne utegnem, Mici! Hočeš poiskati material, prosim? Še nocoj ga moramo pretipkati, saj si slišala, da je bila tiskarna izdana...

Teta Mici se že vrti po sobi in v zadregi obstane.

Hm, čakaj, čakaj, mrmra, le kam sem ga skrila! in se ozira na vse strani. Potem brska povsod tam, kamor navadno skriva ilegalne papirje. Zdaj sem, zdaj spet tja.

Iz gole previdnosti neprestano menjam skrivališče, saj veš, se nekako opravičuje Poldki, ki jo ves čas opazuje.

V naglici pretakne staro skrinjo, posodo za dežnike na hodniku in dvigne pokrov splakovalnega bazenčka na stranišču.

Naenkrat se ji lice razjasni. Poldka sledi njenemu pogledu, ki se je zapičil v košaro ob omari, kjer dremlje psička Senta.

Senta, seveda! se hkrati zasmejeta.

Teta Mici se skloni h košari, napodi renčečo psičko na tla in vleče izpod njenega ležišča papirje, ki jih moli Poldki.

Tu imaš, pravi, še vedno s smehom v očeh, še topli so!

Tudi Poldka se smeje in stlači papirje na dno torbice.

Pa če te na cesti pregledajo?

Me ne smejo!

Hm.

Saj veš, da moram tvegati, kam naj jih sicer denem? Kako naj jih prenesem?

Si že menjala stanovanje?

Že. Zdaj stanujem v volčjem žrelu. Pri Medi, poznaš?

Pri bivši trgovki z Bleda? Pri tisti Nemki, za katero pravijo...

No, da, za Krügerja dela, a to je dobro. Zame misli, da sem njihova in še malo ne sumi. Vsaj za zdaj še ne.

Se ne bojiš?

Saj jo naši nadzorujejo. Če bi bilo kaj nevarnega, me bodo že pravi čas opozorili.

Oh, Poldka! bodi previdna, prosim te! Ta tvoja tveganja so včasih prav obešenjaška!

*

Mesta, ki so jih sama ušesa, so kakor izumrla. Redki mimoidoči hitijo po opravkih in zaskrbljeno boljčijo naravnost predse ali v tla.

Poldka noče hiteti. Sili se v zmeren korak, zakaj dama ne drvi po cesti, niti nima vzroka za zaskrbljenost. Dama stopa enakomerno, lahkotno, navidezno brezbrizno. A pogled ji neprestano prodira na vse strani in prav ničesar ji ne uide.

Tudi to ne, da se tam daleč nekje pred njo, ljudje sumljivo zbirajo v gruč...

Da ni spet racija? se zboji. Ena tistih policijskih racij, ki se kar vrstijo v zadnjem času. Menda ji ni cesta tam spredaj že zaprta? Le kako naj pride mimo? In če bodo tudi njo zajeli? Jo pregledali? Ji pregledali torbico s papirji? Listek, dva ... tako reč že nekako stlačiš v usta in pogoltneš, a vse te vražje papirje, ki jih prenaša v torbici?

Poldka neopazno skrajšuje korak, čeprav ve, da mora naravnost naprej. Ni drugega izhoda. Naravnost naprej, kot bi ne bila Poldka-ilegalka, ki jo že lep čas išče policija, pač pa Nella Sasso, uslužbenka pri Italijanih. Nella Sasso iz njene skrbno ponarejene osebne legitimacije.

Prav.

In kaj bi na njenem mestu storila Nella Sasso? Bi se zbala italijanske racije? Še vsega dvesto korakov.

Zdaj je že jasno razločiti, kaj počenjajo. Kamioni, ki čakajo ob strani ceste, se polnijo z ljudmi. Ob njih zapira prehod dvojni kordon vojakov, ki ljudi legitimira in sproti odbira. Nekateri tudi osebno pregledujejo. Pretipavajo jih in jim odpirajo aktovke, torbice in razne omote.

Še stopetdeset korakov.

Bo konec racije preden pridem sama na vrsto? se sprašuje Poldka in se sama sebi čudi, kako je najprej vsa otrpnila, nakar je v sebi izzvala ono drugo — Nello Sasso, ki pa je ogorčena, da jo kdorkoli vpleta v splošni nered.

Ma che diamine sta succedendo qui? se obrne naravnost k naredniku, ki pregleduje dokumente, odpre torbico, izvleče svojo legitimacijo in mu jo moli pod nos. Si può sapere che succede?

Vojak jo zmedeno pogleda in ji pregleda legitimacijo.

Va bene, passate, passate pure, reče in ji izkaznico vrne. Presto, via, via! še doda in jo porine skozi vojaški kordon.

Šele na drugi strani kordona se tista Nella Sasso sesede v prah, Poldki-ilegalki pa se začno kolena sama od sebe nevarno tresti.

Pa saj je že doma.

*

Poldkina soba pri Müllerjevih ima poseben vhod s stopnišča. Ko Poldka odklepa, se ji roka še vedno rahlo trese. Dvakrat poskuša s ključem, preden uspe odpreti vrata. Potem odločno odrine notranji zastor pred vrati, vstopi v sobo in se zdrzne. Zakaj na kavču sedi Vanja.

Vaaanjaaa... dahne prepadeno, kako si prišel skozi racijo? Si že dolgo tukaj?

Ne. Pravočasno sem bil obveščen in sem se moral umakniti. Nisem imel druge izbire, se nasmeje in razširi roki, pa ti? So ti nagnali strah v kosti...?

Hmmm, a ne tako hudo kakor zadnjič!

Pred prvim majem?

Pred prvim majem se je Poldka oglasila pri tovarišu, ki je imel najeto sobo tik nad bunkerjem, kjer so tiskali propagandni material.

Tudi Vanja je bil tam. Servus! ji je vedro pokimal, tole bi bilo treba prenesti! je še dodal in z glavo pokazal na kovčka, ki sta stala ob steni.

Hej! je rekla Poldka, ko je oba kovčka potežkala, saj nista posebno lahka!

Seveda nista, je potrdil tovariš, saj je lepakov za vse mesto! Vsa Ljubljana bo jutri rdeča — sama se boš lahko prepričala! Sicer pa je dovolj, če nam kovčka preneseš do Banke v Prešernovo ulico. Tam ju bo prevzel Dušan. Naprej ni več tvoja skrb, bo šlo?

S tramvajem bom morala do Pošte, je vzdihnila Poldka, ki se ni rada vozarila s tramvajem.

Seveda s tramvajem! se je zasmel Vanja. A le glej, da se kmalu vrneš! Pomisli, da bova s teboj vred dotlej oba trepetala! je še dodal in tovarišu pomežiknil.

Poldka je vstopila v tramvajski voz, položila kovčka ob sebi na tla, in že ko je jemala vozovnico, je opazila mladega italijanskega poročnika, ki jo je prebadal z očmi. S temnimi očmi, ki so se zagonetno bleščale.

V sedanji vlogi elegantne dame je bila Poldka sicer vajena občudovanja. Che bella signorina! je bilo najmanj, kar je ujela, če je morala mimo vročehrvnih Italijanov. Danes pa, pogledi uperjeni vanjo, so govorili povsem drugo govorico. Govorico, od katere se ji je po hrbtu sprehajal čuden mraz.

Kaj storiti?

Pred Pošto se je pomaknila bližje k vratom. Italijanski poročnik je bil v enem samem skoku tik za njo. In njegova vroča sapa na njenem tilniku.

Permettete, signorina?

Ob zvoku glasu si je Poldka oddahnila. Ta ni nevaren, si je rekla. Le rešiti se ga moram in to čimprej!

Stala sta na pločniku tesno drug ob drugem, oba kovčka ob njej, in se predstavljala.

Piacere. Molto piacere.

Poldka mu je zlahka natvezla, kako je srečna, da si je našla sobo in da se seli. Subito. Sicer pa vseeno kdaj! je brž dodala in zamahnila z orokavičeno roko.

Poročnik se je ponudil, da jo pospremi, mi permette, per favore?

Poldka se je na ves glas zasmejala, macché, per carità, non occorre, non occorre! in hitela žgoleti dokler ni Italijana povsem razorožila s svojo gladko tekočo, ubrano italijanščino.

Navsezadnje mu je popustila. Obljubila mu je, da pride za njim v kavarno.

Aspettatemi lì, ecco, faccio subito! Samo kovčke bo postavila v najeto sobo, in se bo vrnila. Prav želi si malce klepeta, pa tudi pijača se ji bo prilegla, che caldo, vero?

Potem je še počakala, da je Italijan izginil v kavarno, nakar je kovčke oddala Dušanu, ki jo je že nestrpno čakal, skočila na tramvaj in se vrnila.

Takrat mi je tisti italijanski poročnik pošteno nagnal strah v kosti, priznam!

Vanja se široko zasmije. Tudi midva sva bila prepričana, da so te zajeli z vsemi lepaki vred!

Saj. Od takrat naprej sem plavolaska, od takrat nosim temne naočnike, mi pristajajo?

Ves čas govorita šepetaje, kajti kdo ve, ali sta Müllerjevi, mati in hči, doma ali ne. In ves čas škilita v tista vrata, ki vodijo v njuno stanovanje.

Že odkar se je Poldka preselila sem, jo tista vrata plašijo. Vrata, ki vodijo v Müllerjev salon in ki so kakor velika školjka, ki budno sledi pogovorom in lovi vsako nepremišljeno besedo.

Vanja si prižge cigareto in ko vstane, da bi si poiskal pepelnik, stopi še mimo grede k oknu.

Skozi zaveso je videti, da so kamioni še vedno spodaj. No, no, reče in se obrne k Poldki z nasmehom na licu, spet si se jim srečno izmuznila, kajne?

Poldka resno pokima, ne da bi kaj odvrnila. Iz torbice vlačí papirje, ki jih je prevzela pri teti Mici.

Ah, reče Vanja, politični govori, kajne? Do kdaj pa bodo pretipkani?

Poldka vzdihne. Upam, odvrne neodločno, upam, da bova z Marjo do jutra gotovi. Upam, ponovi medtem ko ji prsti še vedno nemirno preštevajo strani.

Je Marja obveščena? Kaj pa Müllerjeva? ji ne bo vajino tipkanje sumljivo?

Ne. Saj sem ji že rekla, da bom morala vzeti dodatno delo, da si kaj več prislužim in ... čakaj, čakaj!

Pod oknom je slišati kričanje, trušč in ropotanje motorjev.

Ali že gredo? vzklikne Poldka in skoči k oknu.

Res je, se obrne vidno olajšana, odšli so, cesta je prosta!

Ubogi ljudje! vzdihne Vanja in poškili na zapestno uro. Najprej jih bodo trpinčili, potem pa stlačili v svoja taborišča. No, pa pojdemo!

Vanja si počasi zapenja plašč in, obotavlja se, škili k Poldki. Poldka ... začne čez čas negotovo in obstane.

Vidiš, Poldka ... saj vemo, koliko smo ti naložili na pleča, a kaj si moremo! Vse manj je zanesljivih ljudi, in kar nas je ...

Da? ga Poldka vprašujoče pogleda, še kaj?

Kakšen uvod! se zasmije Poldka, kaj pa bi radi?

No, poglej. Vlasta tiči še vedno v bunkerju in če ji ne bomo mogli preskrbeti izvirne legitimacije — izvirne, razumeš? — sploh ne bo mogla ven! Mislili smo si, da bi sama poskusila prerisati njeno legitimacijo, pravi in z glavo pomembno pomigne v smeri Müllerjeve sobe. Saj vemo, da je nevarno in te ne silimo, a premisli! Za vsak primer sem ti prinesel vse potrebno, še doda in odloži zavojček na mizo.

Njeno legitimacijo? se zboji Poldka, a le pritrdilno prikima.

Prav, odvrne ne da bi Vanjo pogledala, premislila bom. Videla bom, kaj lahko storim. Sicer pa ... imate sploh še kako drugo možnost?

Hm.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Marija Grsinič

Tako smo svobodo doživele v taborišču Malhow

V zgodnjem majskem jutru pred 30 leti je sredi taborišča Malhow zavihrala rdeča zastava.

»Rusi so tu!« je nekdo zavpil v baraki.

Skupina slovenskih internirank je planila z ležišč in se zgnetla ob oknu.

Rusi! Svoboda!

Bedna bitja je spreletelo nekaj nedopovedljivega. Za hip so otrpnila, nato so se pognala ven, na prosto. Pred sosednimi barakami so mrzlično begala sem in tja progasta strašila — njih sotrpinke. Torej so naposled le proste, svobodne!

Dolgo zatirana človeška čustva so začela prekipovati, množica trpinov in trpink je izgubila razsodnost. Bilo je, kot bi kdo odprl zapornico velikega jezu...

Interniranke so z divjimi kriki drle k visoki baraki sredi dvorišča, kjer je bilo skladišče. Preozka vrata so se vdala pod silnim pritiskom. Bilo je, kot bi iz trebuha ogromne živali trgali drobovje. Mnogi so lezli skozi odprtine v stenah in se kot razjarjene ose spopadali s tistimi, ki so si že kaj nabrali. Tu so bili šivalni stroji, z njih se je odvijal sukanec in se opletal okrog nog nestrpnih, te pa so si s čedalje večjo ihto utirale pot v notranjost. Onstran pregrade jih je zaustavila skladovnica platna. Zarile so se vanj, vlekke, trgale. Vse križem prepletene roke so razdirale platneni zid, dokler se ni nevarno zamajal in so se najbližje znašle pod njim.

»Dekleta, ven iz tega!« je zavpila ena izmed naših.

Prepozno, izhod je bil zajezen, saj so interniranke prihajale še in še. Odnoslo me je s tokom...

V sosednjem prostoru so se ravsale za čevlje. Brodile smo po temi, padale in stokale. Človeški hudournik je drl navzgor, skozi predrte stene in preluknjane strope, vse do podstrešja. Tu je bila gneča znosnejša. Za hip sem občepela na kupu izbranega perila. Za težko odgovorjenimi nesrečnicami so se vlekle fine tkanine, a v gneči so znova in znova izgubljale, kar so si z muko priborile. Najhujša zmeda je bila ob izhodu. Govorili so komolci in pesti, — ženske so trgale blago druga drugi iz rok. Bilo je tako, kot bi svoboda ljudi upijajnila.

Zaman sem se ozirala za dekleti. Okrog izropanega skladišča so se na gosto valjali higienski vložki — kot v posmeh ženskam, ki jih dolga leta niso potrebovale, in tistim redkim, ki so prosile zanje, pa so dobile brco. Povaljani in poteptani so se

vili kakor steze v barake, kamor so pobesnele sestradanke vlačile uplenjeno blago. Po takšni stezi sem se vrnila v barako, kamor so nas bili na pol žive strpali prejšnjo noč, da bi nas zjutraj, pred prihodom Rdeče armade, pobili. Pa jih je prehitelo, pesjane! Klavrne ostanke Hitlerjeve vojske je vzela noč, prišli so zmagovalci, Rusi.

Peščica Slovenk se je znašla sredi gromozanske zmede v morju različnih narodnosti. Ta trenutek nas je vse navdajala ena sama želja: izbljuvati ves gnus do nečloveških zatiralcev.

Izbirale smo blago, ga pomerjale in v duhu oblačile sebe in svojce. Ko je bilo zadoščeno nečimrnosti, ki ni mirovala niti v tako težkih trenutkih, so podjetnejše švignile skozi vrata. Jest bi bo treba! Po kruh!

Prve so se kmalu vrnile, a ne s kruhom. Šibile so se pod prevlekami za blazine, ki so jim rabile namesto vreč: bile so polne sladkorja. Stresale so ga na mizo, da je zasijala pred nami gora kristalnih zrn. Z izsušenimi ustnicami smo se vsesale v sladko mano, nato smo poiskale svoje zarjavele žlice in zajemale še in še. Jedle smo, hrustale in se oblizovale, dokler se nam ni uprlo. Zdaj je bil svet lepši, slajši. Dana je z lepkimi rokami odprla oknice barake na stežaj.

Na razdraženo mravljišče je sijalo jutranje sonce. Naselje taboriščnih barak je bilo obdano z vencem ličnih hišic, ki so se nam zdele vse preveč človeške za nečloveške gonjače. Tja se je zdaj usmerila truma brezdomk...

Pred barakami so že goreli prvi ognji. Skupinice izmaličenih bitij so si pripravljale toplo hrano. Iz konzervnih škotel se je kadilo. Razgreta lica, osmojeni prsti, cingljanje pločevinastih škotel in duh po topli jedi so nam pričarali domačnost. Po dolgotrajnem gladovanju ni nihče pomislil na posledice. Ljudje so kuhali, kar so pač našli v ogromnih skladiščih. Hitela sem mimo ognjišč z željo, da bi se tudi naša skupinica preselila iz barake v eno izmed tistih čednih hišic. Skoraj vse so bile že zasedene. Na vhod prve prazne izmed njih sem po zgledu drugih obesila rdečo cunjo (kasneje smo jo zamenjale z našo zastavo). Naš novi dom je imel tablico s številko osem.

Stanovanje je bilo prazno, goło. Rdečilo za ustnice, lončki od mazil, toaletne potrebščine in druga drobnarija — to je bilo vse, kar je ostalo za esesovkami, ki so zbežale. O, pač, v eni izmed sob sta viseli na obešalniku dve pelerini. Snela sem ju in ju takoj spustila iz rok. Kolikokrat smo z grozo in studom gledali zločinke v sivih uniformah, ki so bile ogrnjene s takšnimi pelerinami! To so bile pošasti v človeški podobi. Zlasti so vzbujale grozo takrat, kadar so si nadele še kapuco na glavo, udarjale s pasjim bičem po položčenih škornjih in držale na vrvicah volčjake, pripravljene na skok... Naposled sem le pobrala pelerini. Eno je dobila Milena, drugo sem obdržala zase. Za spomin...

Ceprav je bilo na voljo več prostorov, smo se vse zgnetle v enega: da bi bile bolj varne, pa tudi iz navade. Priborjene stvari smo zmetale v kot, stlačile vreče s sladkorjem pod pogrado, postavile stražo in šle ven, da bi se razgledale.

Na glavnem taboriščnem trgu sem se postavila v dolgo vrsto čakajočih. Začeli so deliti bone za kruh. Kmalu sem objemala toplo, dehtečo štruco. Neki ruski vojak nam je sporočil, da smo svobodni. Tako je bila naša svoboda tudi uradno potrjena.

Koliko načrtov smo v letih suženjstva tkale za ta trenutek, ki smo si ga predstavljalne povsem drugače! Zdaj ni od vsega tega ostalo nič. Preveč smo hrepenele po prostosti — in zdaj, ko smo jo dočakale, nismo vedele, kaj bi z njo.

Obšla sem skupino cigank. Komaj nekaj ur je minilo, odkar so bile proste, že je zaplala po njihovih žilah ciganska kri: prve so odvrgle zebrašte uniforme in si ovile okrog života živobarvno metrsko blago. Žvrgole so okrog kotliča, kot bi se bile pravkar priteple iz sosednje vasi.

Za barakami, kilometer ali dva daleč, je ležala mesto. Čim dlje sem tavalala po ulicah, tem večja tesnoba me je navdajala. Mrtvaško tišino je kdaj pa kdaj pretrgal grozen krik. Iz za ovinka so vranci pripeljali kočijo z vojaki, ki so bili pijani. Zazeblo me je. Kje so ljudje? Kje so Nemci, kje je ruska vojska? Hiše so zrle nemo s pošastno razbitimi okni in vrati. Pokukala sem v najbližjo. Vse je bilo izropano, pohištvo razbito... Prazno, vse prazno. Kavarnе, gostilne, trgovski lokali... Modna lutka, ki je še včeraj krasila eno izmed mogočnih izložb veleblagovnice, je sedaj gola in polomljena stopnjevala moreče vzdušje ranjenega mesta. Pred opletajočimi koraki vinjenega zamudnika sem se umaknila v neki lokal. V mrzlo tišino so udarjali neubrani zvoki razglašenega klavirja. Neznanec je skušal zaigrati melodijo Volge... Obšel me je strah. Zdrvela sem na plano in tekla vse do taborišča...

Potem se je pojavila nova nevarnost — bolezen. Po dveh dneh sprostitve so omagale prve izmed nas. Pitne vode ni bilo več, stranišča so se zamašila. Srca nam je spet preplavila žalost. Zadišalo je po smrti. Začutila sem jo prav blizu, vse naokrog. Tik pred vhodom v taborišče so kopali jame. Ves dan so pele lopate, čedalje več je bilo grobov. Griža, tifus... svoboda in smrt... Vsak hip si jo srečal na ulicah taborišča, a kmalu smo se je privadile. Kdo bi mogel jokati za vsemi trpini iz skoraj vseh dežel Evrope! Hudo ti je za vsakim, če pa umre kdo tvojih, te uničuječe presune.

Izmed Slovenk je najbolj zbolela Francka. To skromno dekle je stikalo kot nešteto drugih za hrano. Ena izmed konserv, ki jih je našla, je bila usodna: Francka se je zastrupila. Po hudih napadih smo jo odnesle na »revir«, ki je bil najbednejši kraj taborišča, čakalnica smrti. Obiskovale smo jo vsak dan, pomagati pa ji nismo mogle. Takih kot ona je bilo veliko, »revir« pa brez zdravnikov. Sicer so se našle med internirankami zdravstvene delavke, ki so se po osvoboditvi nemudoma vključile v akcijo, a kaj, ko niso imele česa vzeti v roke. Francka nas je v strašnih mukah rotila, naj jo rešimo ognja, naj je ne zapustimo. A prav tedaj je bilo ukazano, naj v 48 urah zapustijo taborišče vsi, ki se še držijo na nogah, in se vrnejo domov.

Torej domov... Toda Jugoslavija ni tamle, za bližnjim bregom. Pa pojdimo, bomo že kam prišle!

Skupina osmih Slovenk se je opremila s specialko nemškega ozemlja pa s palicami in nahrbtniki, ki bi bili še za poklicne nosače hudo breme. Za slovo smo se še enkrat sprehodile po Malhowu, tokrat brez strahu, saj so na vseh vidnejših mestih viseli napisi: »Vsakršno ropanje, uničevanje in nasilje bo kaznovano s smrtjo.« Vrata hiš so bila spet zaprta, okna prelepljena s papirnatimi trakovi ali zadelana z deskami. Vendar prebivalcev še ni bilo videti. Vrnile smo se v barako in se začele mrzlično pripravljati: jutri začnemo dolgo pot proti domu.

Taborišče se je praznilo, ostal je le smrad, duh po bolezni in smrti. Naša Francka je še živela. Živela je tudi naslednje jutro, ko smo se od nje poslovile. Tiho smo jo tolažile, ne da bi ji povedale, da pojdemo na pot. Ena izmed naših je ostala pri nji.

Če ne bi bile pustile za seboj umirajoče Francke, bi bile prešerno zavriskale, ko smo 13. maja 1945 obrnile hrbet temu čudnemu kraju.

Dušan Mevlja

Zbogom, Katika!

Dramski prizor

O s e b e :

Kmet

Kmetica

Katika, njuna desetletna hči

Komandant bataljona

Prvi partizan

Drugi partizan

Prizorišče: kmečka izba in hodnik pred izbo v prerezu.

Dejanje se dogaja med narodnoosvobodilno vojno v Suhi krajini, v hiši kmeta, zakrknjenega belogardista.

Večer. Čuje se oddaljeno treskanje min in ropot strojnic. Na vrata hiše trka komandant bataljona. Za njim nosita dva partizana na nosilih ranjenega tovariša.

Komandant: Odprite!

Kmet *odpira*: Kdo je?

Komandant: Partizani. Hitro odprite!

Brž ko odpre kmet vrata, vdre komandant na hodnik, od tam pa v izbo, kjer se pripravljata k počitku kmetica in njena hčerka Katika. Partizana neseta ranjenca za komandantom v izbo in ga tam odložita na tla.

Kmet: Stojte! Tega ne dovolim! V moji hiši ni prostora za partizane!

Komandant: Jezik za zobe, stari! Vemo, da si belogardist in da ne maraš partizanov, vendar boš moral to noč sprejeti našega ranjenca. Jutri zjutraj pridemo ponj in ga odvedemo v bolnico.

Kmet: Jezus Kristus! Partizan v moji hiši! Tega ne dovolim!

1. partizan: Kristusa imaš pogosto na jeziku! Kaj bi dejal gospod župnik, ko bi te slišal, kako izgovarjaš po nemarnem njegovo sveto ime!

2. partizan: Ne kremži se in ne jokaj kot stara baba!

Kmet: Ven iz moje hiše, banditi!

Komandant: Šalo na stran, stari! Vojna je. Upam, da se tega zavedaš! Ukazujem ti, da sprejmeš ranjenca in da lepo ravnaš z njim. Lačen je in žejen. Postreži mu kot kristjanu in mu postelji! Jutri zjutraj pridemo spet ponj. Če se mu skrivi le las na glavi, boš odgovarjal pred vojnim sodiščem!

Kmet: Ampak ...

Komandant: Nič ampak! Ukaz je ukaz! Tovariša, gremo! Nimamo več mnogo časa.

1. partizan: Na svidenje, Rado!

2. partizan: Jutri pridemo pote.

Ranjenec se rahlo nasmehne: Na svidenje!

Po odhodu partizanov, zavlada v izbi za hip mučen molk. Nato kmet spet izbruhne.

Kmet: Svojat komunistična! V svoji hiši bom sam odločal, ne bodo mi ukazovali banditi! V sobi že ne bo ležal! Žena, pomagaj, odnesla ga bova na hodnik!

Žena sprva okleva.

Primi, sem ti rekel, drugače ...!

Žena ga vendarle uboga in oba odneseta ranjenca na hodnik.

Katika skozi jok: Oče, nikar, na hodniku je mrzlo ...!

Ko sta odložila ranjenca na hodniku, odide kmetica v izbo, kmet zaklene hišna vrata in nato še vrata izbe.

Katika: Oče, zakaj ste to storili?

Kmet: Tiho bodi, Katika! Premlada si, da bi to lahko razumela. Brata so ti ubili partizani, zdaj pa naj jih še sprejemam pod svojo streho in naj jih gostim! Rajse obesim, kakor da bi bil dober z njimi! Naj zmrzne na hodniku, seme gošarsko! Zdaj pa spat, in tiho!

Upihne petrolejko in vsi trije ležejo. Na hodniku tu in tam zaječi ranjenec. Katika se potaji, kot da je že zaspala. V izbi je tema, na hodniku pa osvetljuje ležišče z ranjencem ozek pramen svetlobe mesečine, ki uhaja skozi okno.

Čez čas, ko oče in mati že trdno spita, Katika potihem in previdno vstane, odpre omaro, vzame iz nje vrč mleka, velik krajec kruha, previdno obrne ključ v vratih in jih odpre ...

Ranjenec se rahlo vzdigne na ležišču in naperi revolver proti vratom: Kdo je?

Katika položi prstek na usta in šepetaje: Pst, jaz sem, Katika. Zapre za seboj vrata in izroči ranjencu vrč mleka s kruhom. Tole sem vam prinesla ... gotovo ste lačni in žejni ... počakajte, še po odejo stopim! Odpre previdno vrata in prinese iz izbe odejo s svoje postelje. Da vas ne bo zeblo ... samo, pst, ne povejte, da sem bila tu, pri vas, oče bi me ubil ... zdaj moram iti ...

Ranjenec šepetaje: Hvala, Katika, saj ni bilo treba ... le to mi še povej, zakaj tvoj oče tako sovraži partizane?

Katika: Moj brat je padel kot belogardist. Ustrelili so ga partizani. Ne smem se več zadrževati, oče bi se lahko prebudil ... lahko noč!

Katika odide v izbo in previdno zaklene vrata in spet leže. Ranjenec hlastno pije iz vrča in je kruh. Pokrije se z odejo in skuša zaspati. Smrčanje kmeta v izbi in tiktakanje starinske zidne ure v izbi.

Jutro. Zdanilo se je. Na vrata hiše trkajo partizani.

Komandant: Odprite!

Iz izbe pride kmet. Na hodniku mimogrede pogleda ranjenca, nato godrnjaje odpre vrata. Iz izbe sta na hodnik prišli tudi kmetica in Katika.

Komandant se začudi in razjezi, ko zagleda ranjenca na hodniku.

Komandant: Kakšne šale so to? Na hodniku si postlal ranjenca?

Kmetica in Katika se v strahu spogledata.

1. partizan: Za to podlost te bomo morali kaznovati!
2. partizan: Zaslužil si si strel v glavo, ker nisi izpolnil ukaza!
- Kmetica in Katika se v strahu spogledata.*
- Ranjenec pogleda Katiko in jo s pogledom pomiri, češ, naj nič ne skrbi: Naj pojasnim, tovariš komandant! Nisem vzdržal v izbi zaradi zatohlega zraka ... dušilo me je ... prosil sem jih, naj me premestijo na hodnik ...
- Komandant *nejeverno pogleda ranjenca*: Je to res?
- Ranjenec: Res, tovariš komandant.
- Komandant: So ti postregli z večerjo in ti dali piti?
- Ranjenec: Ja, tovariš komandant. Najedel sem se in napil. Bili so dobri z menoj.
- Kmet in kmetica se spogledata. Katika gleda v tla ...*
- Komandant: Njihova sreča. Če je tako, hvala vam, ljudje! Partizani tega ne bodo pozabili, čeprav je vaša hiša bela. Hvala vam in zbogom!
- Partizana zgrabita nosila, vzdigneta ranjenca in ga odneseta skozi vrata. Na pragu stojijo kmet, kmetica in Katika.*
- Ranjenec *medtem ko ga odnašajo*: Zbogom, Katika!
- Katika maha z roko za ranjencem. Kmet gleda Katiko in maje z glavo.*

Z A S T O R

Dr. Ivo Rudolf

*Izgnanci**

(1941)

*Neskončna vrsta:
po dva in dva
brez križa hodi
procesija,
nahrbtnik na hrbtu,
v rokah paket,
kar je kdo mogel
z doma otet,
v tujino zdaj nese
stisnjenih ust;
ob strani mu hodi
stražnik pust,
srepi izpod šlema
kot za naskok,
roga se trpinom
zviška kot bog.
Postavni možje
in plašna dekleta
so s cestnim prahom
v sivo odeta.
Na rokah mati
dojenčka drži,
ob slepem starčku
fantiček hiti.
Molčeča kolona —
korak je tih,
ne kane solza,
ne sliši se vzdih,
oči le žarijo,
brez zvoka pojo
to melodijo:
»Krivica zadana
nam, bo maščevana!«*

* To pesem je napisal leta 1941 dr. Ivo Rudolf, sedaj upokojeni zdravnik v Slovenskih Konjicah. Nemci so ga zaprli takoj po okupaciji leta 1941 in ga po 16-mesečnem zaporu izgnali v Bosno.

Črtomir Šinkovec

Partizanski pesnik France Kosmač

France Kosmač kot kulturnik in propagandist pri GŠ v Črnomlju aprila 1945

Poznal sem ga že mnogo prej, preden sva se osebno spoznala. Leta 1944 sem po naključju dobil v roke njegovi partizanski ciklostilni zbirki *Pred pomladjo* in *Partizanski soneti*. Pesmi so bile zame vznemirljivo odkritje, takšno odkritje, kot so bile pesmi Bora in Kajuha. Naravnost čudodelno moč so imele v tistem težkem času te pesmi, saj so oznanjevale »ta up, ki v dni prihodnje vztrajno sveti, da nam od črnih časov ni umreti...«

Dodobra sva se s Francetom Kosmačem spoznala v uredništvu Mladinske revije na jesen 1947, pa tudi v slavističnem seminarju. Že ob prvem srečanju me je presenetila njegova iskrena človeška odprtost, tovariška poštenost in preprosta, fantovska vihravost in delovni zanos. Od vseh nas se mi je zdel najzrelejši, bolj razgledan, najbolj razgibanega in nemirnega duha. V uredništvo je prinašal od vseh najširše obzorje; sicer pa je bil tedaj že izoblikovan in priznan partizanski poet.

Najino prijateljstvo in literarno sodelovanje, ki se je začelo pri Mladinski reviji, se je pozneje nadaljevalo še v Borcu, kar je preprečila njegova bolezen in smrt.

Mnogo prezgodnja smrt Franceta Kosmača (8. 10. 1974) je pretresla njegove številne prijatelje in znance, njegove še številnejše partizanske tovariše iz 14. in 18. divizije, njegove literarne in filmske sodelavce.

Rodil se je pred triinpetdesetimi leti (3. 10. 1922) v Trnovem, znanem nekdanjem ljubljanskem predmestju vrtičkarjev, pridelovalcev zelenjave in obrtnikov. Tudi nadarjeni France se je kot sin neimovitega obrtnika že zgodaj spoznaval z malim in trdim življenjem napol proletarskega predmestja. Ob srečavanju s tem nič kaj svetlim življenjem se je oblikovalo Francetovo mišljenje o pravičnosti in krivici človeške družbe, oblikoval se je njegov svetovni nazor. To mu je tudi v dijaških letih dajalo vzgibe za prve literarne prvence. In ko je leta 1941 zadela nas splošna narodna nesreča, ko so fašistični zavojevalci nam razkosali in razmrcvarili domovino, se je France hitro znašel v vrstah odporiške dijaške mladine. Že prvo leto okupacije se je spričo svoje dejavnosti znašel v zaporih šempetrske karsarne in v pesmi Jesenski listi med drugim zapisal:

*Kako smo srečno se neznanci zbrali
z dežele, iz predmestij in iz šol:
z besedo prvo smo se vsi spoznali
in zdaj prijatelji smo bolj in bolj ...*

Ljubljanskim zaporom je sledilo koncentracijsko taborišče Gonars, kjer je med od lakote izmučenimi tovariši, sredi sadističnega trpinčenja in poniževanja z resignacijo zapel:

*Padi, padi svetlo sonce,
da zalije nas tema!
Saj skozi žice nam narava
tisočkrat je presvetla ...*

Toda italijanska nadutost in sla po zatiranju je kmalu klavrno povesila krila roparice, propadla je fašistična vladavina, temu je kmalu sledil zlom Italije. To je za mnoge zapornike in taboriščnike pomenilo — rešitev. Tudi v Gonarsu je popustila bodeča žica in mnogi so izza žice odšli naravnost med partizane. Tako na jesen 1943 srečamo Kosmača v Poljani pod Rogom, ko je za trpljenje v zaporih in taboriščih, za talce in požgane vasi z žgočim besom zapel:

*Jaz se s puško stisnem k naši zemlji,
hlipajoč stoterno maščevanje:
kolji, vrag, zažigaj, jemlji,
a boš plačal grehe te breždanje!*

To je prva Kosmačeva odporiška, partizanska pesem, ki jo je napisal kot partizan. Zdaj so v njegovem srcu zvene vse strune, bil je svoboden in borec, bil je v elementu ustvarjalnosti ob vsem tem čudovitem, kar je doživljal. Pohodi in smrt, trpljenje in žrtvovanje, boj in zora svobode v daljavi, vse to je bil en sam pesniški navdih. Že v marcu 1944 je pri Propagandnem odseku 18. divizije NOV in POJ izšla v ciklostilu njegova zbirka »Pred pomladjo« s spremno besedo Toneta Seliskarja in z ilustracijami Vita Globočnika. Na jesen tega leta pa je iz periodičnega

tiska zbral pesmi že za drugo zbirko »Partizanski soneti« z ilustracijami Pavla Šimca-Paja. Ta zbirka je izšla pri Propagandnem odseku 4. operativne cone na Štajerskem.

S tema dvema zbirkama se je France Kosmač uvrstil med priznane partizanske pesnike. Čeprav so pesmi programske, so bolj tihe kot hrupne, pesniško izbrušene in dognane, lirično refleksivne impresije, ki so vtisnile v pesnika ob mnogih pretresljivih doživetjih na dolгих pohodih do smrti utrujenih in lačnih partizanov z vizijo svobode. Te pesmi, po obliki klasični sonet, so bile prav tako blizu preprostemu borcu kot izobražencu in bodo v slovenski književnosti ostale ne le kot dokument časa, pač pa mnoge med njimi kot pesniški dosežek trajne umetniške vrednosti.

Kot partizan, kot borec za svobodo je z zanosom zapel:

*Tako je z mano: do globin sem dan
in noč dojel, zatišja in neurja.
Raz mene je spihala ostra burja
odvečno, staro: zdaj sem partizan.*

In:

*Močan sem v sebi, ker razločno čutim:
svoboden sem, čeprav ne doživim
svetlobe, ki jo za obzorji slutim.*

Ob Kosmačevem pesnikovanju pa se je spričo potreb porajalo še veliko pesmi za vsakdanjo rabo, besedila, ki so jih z veseljem komponirali partizanski skladatelji in še z večjim veseljem prepevali v partizanskih brigadah. Od teh besedil naštejmo vsaj tri, najbolj znane: Kdo pa so ti mladi fantje, Tujci pohlepni k nam so navalili in Hej, tovariši, ki jim je zložil napev Marjan Kozina. Te pesmi so ponarodele in so vsem znane, saj so z navdušujočim zagonom spremljale partizane na dolгих pohodih, oživljajoče vplivale na utrjenost, umirjale glad, razblinjale strah pred nevarnostjo zased in budile zavest in pogum. Bile so čudežna vzpodbuda vsemu, kar je živelo v partizanski misli in zavesti. Še dandanašnji jih radi poslušamo ob zvenečih zvokih godbe na pihala, še dandanašnji nam te radožive koračnice burijo čustvo in kri na raznih partizanskih proslavah.

Kosmačeva partizanska lirika je naletela na široko odmevnost v javnosti, kar potrjujejo številni ponatisi. Mile Klopčič je kar pet Kosmačevih pesmi uvrstil na uvodno mesto partizanskega pesniškega izbora Pesmi naših borcev, izdanem v juniju 1944 pri Propagandnem oddelku Glavnega štaba NOV in POS. Aprila 1945 so Kosmačeve pesmi izšle v širokem izboru od Prešerna do Kajuha, in sicer v partizanskem ciklostilu. Tudi Juš Kozak je objavil tri Kosmačeve pesmi v letu 1945 izišlem Slovenskem zborniku 1945. Prav tako sta urednika Filip Kumbatovič in Cene Vipotnik objavila nekaj Kosmačevih pesmi v dokaj strogem prvem povojnem izboru socialno protestne in odporiške lirike Kri v plamenih. Knjiga je izšla ob desetletnici ustanovitve OF, leta 1951 in v ponatisu deset let pozneje. Leta 1951 so se pojavile Kosmačeve pesmi tudi v italijanskem izboru slovenskega pesništva Sempreverde e rosmarino. Ta izbor od Prešerna do Kajuha je pripravil znani italijanski slavist Luigi Salvini, ki je v knjigi prispeval dobro premišljeno spremeno besedo o zgodovini slovenske književnosti in z izčrpnimi bibliografskimi podatki.

Umetniško vrednost Kosmačevih pesmi je potrdil tudi pesnik Oton Župančič ob peti obletnici OF, 27. aprila 1946, ko je v Pozdravu partizanski pesmi zapisal s čistim navdušenjem:

»Pozdravljen France Kosmač, ki si v skladne sonete ujel globoko čustvo zvestega tovarišta, bridkega sovraštva in plemenite ljubezni...«

Povsem razumljivo je, da je prečiščen izbor Kosmačeve partizanske lirike, z značilnim naslovom *Podoba našega pohoda*, izšel v Ljubljani že v drugem letu po osvoboditvi (1946). Tokrat je knjigo opremil z jedkanicami Božidar Jakac. Kritika jo je ocenila zelo ugodno, ni čudno, saj je Kosmačeva lirika navzlic drugačnemu času in okolju, ohranila svežino in sugestivni pesniški žar. Še vedno so bile te pesmi navdušujoče potrdilo pravičnega boja, zdravilo za rane, tolažba za brezupje, uteha za žalost in smisel vsega žrtvovanja za toliko zaželeno svobodo.

Pesništvo pa ni bilo edini izraz Kosmačeve razvejene ustvarjalnosti. Že med vojno je opravljal med drugim tudi dolžnost vojnega dopisnika in propagandista, zato je poskusil svoje pero v nevezani besedi. Pisal je črtice na partizansko tematiko in jih naposled zbral v knjigi *Partizanske zgodbe* (1948). V ta čas sodi tudi dramski prvenec *Gospodar*, kateremu je pozneje sledilo več filmskih scenarijev. Udeleževal se je tudi kot publicist, rad se je spuščal v polemiko, kadar se je bilo treba zavzeti za resnične kulturne ali družbene vrednote.

Le štiri leta po prvi zbirki je izšla druga povojna Kosmačeva zbirka *Kurent in smrt*. V njej je objavil nekatere še neobjavljene impresije na partizanske čase, sonetni venec z akrostihom *Za Svobodo zlato*, daljšo epskolirsko pesnitev *Kurent in smrt*, več ljubezenskih pesmi ter pesmi o tedanjem mladinskem graditeljstvu. Kritika je to zbirko ocenila kot primer povojne lirike mladega pesniškega rodu, razvijajoče se od partizanskega pesništva h graditeljstvu. Tedaj se je zelo veliko govorilo o socialističnem realizmu, čeprav mnogi niso niti površno doumeli tega izma. Mnogi resnični ustvarjalci so se počutili uklenjene v ozko tesnobo tega diktata, v katerem Muza ni mogla razpeti svojih kril. Tudi v tej Kosmačevi zbirki je očitna kriza, ki je izhajala iz zahtev družbene vsakdanjosti, na drugi strani pa želje po osebni izpovedi tedanjega mladega pesniškega rodu. Ves ta pesniški rod je visel v precepu: služiti graditeljskemu aktivizmu ali globinam lastne stiske in pesniške izpovedi.

Kurent in smrt je očiten Kosmačev poskus pesniško se osvoboditi. To se kaže po motiviki, v prostem, v forme neuklenjenem verzu. Hotel se je približati po izrazu ljudski pesmi. Epska lirična pesnitev *Kurent in smrt*, ki je morda najboljša stvaritev te zbirke, slavi zmago ljudske radoživosti nad nasilno prikaznijo smrti. Vendar je bilo potrebnih dolgih trinajst let krize, ki se je bila zarezala v Kosmačev pesniški svet, da je prišel do novih pesniških objav, do nove pesniške zbirke *Dom v veselju* (1963), ki pomeni izrazit vsebinski in slogovni premik v moderno liriko, iz katerega kljub vsemu veje senca zdvojenosti, utrujenosti, tesnobe in obupa.

V obdobju trinajstih let med zbirko *Kurent in smrt* ter zbirko *Dom v veselju* se je France Kosmač redno in neredno posvečal študiju na raznih fakultetah, opravljal vsakdanje delo v filmskih studijih ter si širil obzorje s potovanjem po tujini. Pri filmu je začel ustvarjati že leta 1945, ko je pisal prve scenarije za *Obzornik*. Pozneje se je filmu za vedno zapisal in z mnogimi drugimi oral ledino. Kmalu pa je opozoril nase z nekaterimi svojimi dokumentarnimi filmi. Leta 1955 je prepričljivo dokazal, da je dozorel v ustvarjalca igranega filma, ko je režiral film *Kopljí pod brezo* po Vorančevi noveli. Temu je sledil znani film *Dobri stari pianino* (1959), film za mladino *Ti loviš*, in film *Lucija*, pa spet njegov zadnji igrani film *Peta zaseda*. Ob tem pa je ustvaril kakih štirideset kratkometražnih filmov. Najbolj pri srcu so mu bili kulturni filmi, v njih je najbolj očitna njegova osebna zavzetost. Zanimiv je zlasti cikel filmov o likovni umetnosti — *Grafika človeku*, *Mrtvaški ples*, *Barve v prosekturi* itd.

Zadnjo Kosmačevo knjigo, antologijo pesmi je uredil Filip Kalan, izdala pa Partizanska knjiga. Urednik je v antologijo uvrstil največ pesmi iz zbirke Podobe našega pohoda, kar nedvomno govori o Kosmačevem pesniškem vrhu, ki ga je dosegel s partizansko liriko. Iz druge zbirke, Kurent in smrt je vzeta istoimenska epskolirska pesnitev, posvečena spominu Nikolaja Pirnata. O zbirki Dom v veselju pa je urednik nanizal naslednje misli:

»In marsikaj, kar dojemam zmedeni posluh naše zavesti sredi hrupne kakofonije zadnjih dni le še komaj med zaznavnimi prizvoki domnevne minulosti, se oglašajo znova in znova mimo vseh še tako vznemirljivih novosti v elektroniki in v atomistiki z računalniki in s sateliti in s poleti v veselje vred še v odlomkih tistega prastarega izročila o tem, da se naša usoda na tem planetu izteka v četvernem znamenju rojstva, lakote, ljubezni, smrti...«

Smrt! To zadnje poglavje, konec vseh koncev ali nova oblika življenja. Naj bo karkoli — za Francetom je ostala vrzel. Ne bomo ga več videli na televizijskem ekranu, ne bomo več slišali njegovega dobrodušnega fantovskega smeha, ne bomo se več srečevali na sestankih borcev, filmskih in kulturnih delavcev, toda tudi za njega velja »dovolj je spomina, me pesmi pojo...«, saj je z njim legel v grob eden izmed pomembnejših partizanskih poetov.

Aladin Lanc

Talci

*Kot zid ob zidu so obstali,
deset korakov od cevi.
Deset korakov od cevi
srepeli smrti so v oči.*

*Srepe cevi, srepe oči
in polne težke so cevi
in polne težke so cevi.*

*Rafal in krik —
in prazne, votle so cevi
in prazne, votle so oči.*

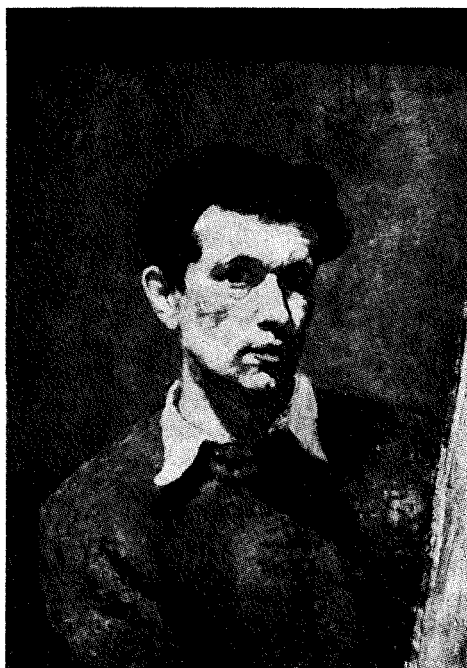
Nada Fridau

Danes — po toliko letih

*Včasih molče smo posedli po deblih podrtih.
Takrat, ko taborni kres
krošnje nemirnih dreves
žgoče presije — zapelo je v prsih odprtih
nas domotožje krvi,
takrat smo skrili oči,
v pesti pa stisnili vroče uporno orožje
proti sovražnemu vetru, nožu dežja,
ki rezal svoj mrzli posmeh
je po malodušju v kosteh.
Koliko mavričnih svodov prebili so streli,
dokler ni kamen zapel,
mah pod nogami zacvel!
Danes, po toliko letih, tovariši smeli,
borci rdečih zastav,
soncu vrnimo pozdrav!
Davno čakalo je žetve pogumnega boja:
kruha na mizah vseh hiš,
mir, da v njem ljubiš, gradiš,
dan, ki zaupa mladosti bodočnost razvoja,
noč za najtišji spomin
padlim na robu jasnin —
z njimi, s krvjo domotožja v očeh, zdaj mrtvih,
včasih molče smo posedli po deblih podrtih . . .*

Dr. Ivan Sedej

Umetnost Doreta Klemenčiča-Maja

Dore Klemenčič-Maj

Ob umetnosti Doreta Klemenčiča-Maja vedno znova spoznavamo, da poštena angažiranost ne more biti omejena zgolj na ozko strokovno področje. Umetnikov angažma — saj je napisal tudi knjigo o svojem partizanstvu — je širši in bolj obvezujoč. Kadar govori o sebi nam govori resnico — svojo notranjost razgrinja pred nami v vseh odtenkih od dobrega do demonskih potez, ki se skrivajo v slehernem značaju. Pošten umetnik svojega jaza ne lepša, kaže nam takšnega kot je in s tem drži zrcalo tudi nam — v njem pa odkrivamo odtenke, ki si jih pogosto ne upamo priznati niti sami sebi. Hkrati pa je umetnikov angažma tudi družben. Skozi

Dore Klemenčič-Maj: Italijani na vasi, 1944, linorez

umetnikovo doživljanje se kaže življenje družbe, posameznikov in skupin — prav zato je v delih mnogih umetnikov tolikokrat opaziti stopnjevanje socialne funkcije umetnosti do malodane agitatorskih razsežnosti.

Takrat se nam zdi, da se je umetnikova zasebnost umaknila za zaslon navdušenja, nazorske pripadnosti in objektivnega prikazovanja stvarnosti. Ko pa nas tako delo zagrabi in nam odpre oči, presenečeno opazimo, da so prav ta, lahko rečemo celo politično angažirana dela, bolj osebna in bolj intimno izpovedujoča kot pa recimo klasični avtoportret. Zato se ne smemo čuditi, da je Dore Klemenčič ustvaril toliko pretresljivih in kvalitetnih umetnin prav v času NOB. Danes ko gledamo na partizansko umetnost s precejšnje časovne oddaljenosti in ko smo priča vedno pogostejših poskusov mladih po svetu, da bi vrnili ceno poštenemu socialnemu angažmaju v umetnosti, se nam počasi odkrivajo kvalitete, ki smo jih nekaj časa hote in nehotе zanemarjali. Zato je Klemenčičev opus danes prav tako aktualen, kot je bil pred dobrimi tridesetimi leti, ko je umetnik svoj ustvarjalni angažma potrdil z odhodom v partizane in z umetniškim delom v svobodnih gozdovih.

Dore Klemenčič se je rodil leta 1911 v Galiciji pri Celju. Kot izjemen risarski talent je zgodaj našel pot na umetniške šole. Najprej je izpopolnjeval svoje znanje na znani Probudi v Ljubljani. Ker pa je imel mnogo večje ambicije se je kmalu vpisal na zagrebško akademijo, ki jo je v tem času obiskovalo precejšnje število slovenskih študentov. Tu je diplomiral leta 1934. Seveda pa učna in življenjska pot do diplome ni bila tako lahka in premočrtna — kot mlad razumnik je moral okusiti marsikaj tistega, kar je kasneje sprožilo propad stare družbe.

Kot slikar se je najprej posvetil krajini in sploh motivom, kjer je lahko s temnimi in otožnimi barvami podoživljal vzdušje v naravi. Zato lahko ugotovimo, da je v krajini in motivu na sploh iskal sredstvo za lastno izpoved, saj je krajina ali narava v bistvu brezčutna, vse antropomorfne atribute ji daje človek, ki v njej išče zrcalo svoje duševnosti. Zato njegovi portreti in krajine iz tega obdobja predstavljajo tudi izrazito slikarska, malodane teoretična razmišljanja o barvi, njenem pomenu in vrednosti...

Dore Klemenčič-Maj: Übermensch, 1944, linorez

V partizane je prišel že leta 1942 po poti, ki se nam zdi danes tako logična — od razmišljanja o socialnih krivicah do grenkega razočaranja ob neslavnem propadu stare Jugoslavije, ki ga je doživel v uniformi. V brigadah se je z vso vnemo vrgel na delo v tehnikah in bunkerjih, kjer so nastajala pretresljiva pričevanja o dneh, ki so marsikomu spremenila pot in življenje. Ob spontanih risanih razmišljanjih so nastajala naročena agitacijska dela — plakati, risbe, letaki, ilustracije. Vendar tudi v teh delih Klemenčič ostaja zvest samemu sebi, saj »naročilo« ni predstavljalo zamisli nekega tujega naročnika, marveč je vsebovalo vse tisto, kar je umetnik hotel sam, ne da bi ga kdo silil in usmerjal. Prav zaradi tega in zaradi spoznanja, da ima umetnost tudi funkcijo orožja, se je po vojni energično zavzemal za tako imenovani socialistični realizem, za umetnost namenjeno množicam in njihovi ideološki mobilizaciji. Seveda pa njegov cilj ni bila tiste vrste umetnost, kot je cvetela pod Stalinom, zato se je boril za svoj prav tako, da je spoštoval tudi prizadevanja drugih.

Dore Klemenčič je videl v angažirani umetnosti tudi umetnost prihodnosti — pojmoval jo je kot družbeno silo in kot luč vodnico. Te zamisli pa ni branil in razumel na naiven način — to je namreč dokazal prav s svojim delom.

Med vrhunce njegovega grafičnega ustvarjanja med vojno nedvomno sodi ciklus grafik »V imenu Kristusovih ran«, kjer je na umetniško prepričljiv in originalen način obsodil in razgalil zločine Bele garde. V bistvu je zločinsko družčino osvetlil in prikazal groteskno kot pojav, ki temelji v psiholoških, socialnih in moralnih dilemah razredne družbe. Če se ustavimo pri vsebinski plati teh izjemnih linorezov lahko ugotovimo, da ga je zanimal predvsem sprevržen fanatizem izdajalcev, njihov strah in slaba vest. V figurah, ki predstavljajo nepozabne tipe, pa je vendarle pustil tudi kanček človeškega, s tem pa je dosegel presenetljiv učinek — prav zato so ti liki še toliko odvrtnnejši in nerazumljivejši. Podobe belih klavcev z dolgimi francoskimi puškami so imele v svojem času izjemen mobilizacijski pomen — v očeh preprostih pa tudi izobraženih borcev in poštenih Slovencev so predstavljale simbole pekla in

Dore Klemenčič-Maj: Partizanka, 1943, risba

vseh tistih sil, ki so čutile svoj poraz in pošiljale v krvave obračune zapeljane in sfanatizirane vernike in potencialne psihopate.

Neposreden učinek agitacijske plasti so danes prekrili drugi pomeni — kljub temu pa za temi liki in v teh kompozicijah živi nezadržan gnev, ki nas zagrabi tudi danes. Zanimivo pa je, da je prav ta občutek gnusa nad izdajo in zločinom predstavljen na specifično likovni način, izven realističnih okvirov kot igra temnih in svetlih ploskev, ki parajo temino osnove kot jarki bliski. V kolikor gre za karikature so tudi te prenesene na nov nivo groteske in specifičnega prijema, ki z »deformacijami« zunanje, realne podobe ustvarja podobo notranjščine, ki je razžrta z onemoglim besom, sovraštvom do svetlobe in nestrpnostjo. Gre torej za svojsko varianto novekspressionističnega, socialno obarvanega upodabljanja stvarnosti, ki je realistično le v toliko, v kolikor pod besedo realizem pojmujeemo splošno razumljivost.

Bolj lirične in pritažene tone je umetnik ubral v risbah in celo oljnih podobah, ki so nastale med NOB — vendar se tudi tu pod »razumljivo« notranjščino skriva širok svet umetnikovega doživljanja, ki je mnogo širši in tolerantnejši od njegovih priložnostnih izjav v tem času. Zato lahko rečemo, da je tudi Dore Klemenčič eden tvorcev moderne slovenske umetnosti.

V letih po vojni in danes je Klemenčičeva umetnost postala nekoliko stvarnejša in na videz hladnejša. Posvetil se je predvsem krajinam in vedutam. V širokem valujočem žitnem polju pa vendarle ne išče faktografskih podrobnosti, tudi ne aluzij na hektarske donose, marveč tisti obraz človeku naklonjene narave, ki je pravzaprav človekovo zrcalo. Žitno polje je natanko opredeljen lik, kjer je sistem drobnih črtic (bilk) podrejen gibanju in dinamiki višje celote. Vse črtice pa so hkrati tudi simboli, tako kot je simbol žitno polje — ki ga lahko pojmujeemo kot človeštvo ali pa kot del nedoumljivega okolja, ki je vsak trenutek drugačno pa vendar večno isto, saj je sestavljeno iz povsem enakih prvin kadar miruje ali pa kadar valovi.

Slavko Rupel

Nove knjige Cankarjeve založbe

Cankarjeva založba je prav ob svoji tridesetletnici izdala vrsto novih knjig. Le-te so močno različne: gre za dve knjigi marksistične literature, za dva ponatisa, knjigo spominov na partizansko umetnostno snovanje in za roman, za novo izvirno knjigo domačega avtorja in za dve pesniški zbirki mladih slovenskih poetov. To je v resnici kozmopolitska zbirka, v kateri pa vendarle prevladujejo domača dela, za poljudno-znanstveno tematiko in za leposlovje, pa tudi poezija ni prezrta. Torej dostojna počastitev jubileja ugledne slovenske založbe.

Karl Marx — Friedrich Engels:
IZBRANA DELA, V. ZVEZEK

V prikupnem manjšem formatu priročnika nam založba posreduje peti zvezek izbranih del Karla Marxa in Friedricha Engelsa, pri katerega izdaji je sodelovala vrsta odličnih prevajalcev. In pa seveda urednik Boris Zihlerl. Ta je v to knjigo izbranih del klasikov marksizma, v knjigo, ki je sorazmeroma obsežna, uvrstil kar 28 razprav, člankov, polemik in študij Marxa, predvsem pa Engelsa. Vsebina je torej pestra, bralce pa bo poleg nekaterih izrazito zgodovinskih študij pritegnilo nekaj del, ki so aktualna tudi v sedanjem času. Tako bo zanimivo pismo Marxa Veri Zasuličevi, kjer so za današnji čas dragocene ugotovitve o razvitih in nerazvitih narodih in državah. Engelsova razprava o izvoru družine, privatne lastnine in države sodi med temeljna dela marksizma in daje bralcu še vedno aktualna spoznanja. O ultralevičarjih in njihovih anarhističnih pogledih je tudi govor v knjigi, ki prinaša tudi Engelsov uvod v dialektiko narode, pa četrto objavo razprave Feuerbach in iztek nemške klasične filozofije. Če omenimo samo še Engelsovo razpravo o kmečkem vprašanju smo s tem omenili le poglobljena dela vsebinsko bogate knjige. Pri njej pa seveda ne smemo prezreti opomb urednika in historiat posameznih objavljenih sestavkov,

podatke o slovenskih prevodih in zabeležbo o pomenu. Taka oprema objavljenih spisov pa samo še potrjuje ugotovitev, da je knjiga namenjena izpopolnjevanju, večkrat prepotrebem, marksistične izobrazbe naših ljudi.

Božidar Debenjak:

V ALTERNATIVI
MARKSISTIČNE STUDIJE

To je druga knjiga marksistične literature, ki jo je izdala Cankarjeva založba, to pot v zbirki Misel in čas. Knjiga prinaša nekatera že objavljena Debenjakova dela, pa tudi nekatera nova. Vsebinsko so ti diskusijski prispevki, članki, razprave usmerjene v razmišljanje o pristni misli marksizma, o poteh vstran in o aplikaciji pristne marksistične misli. Oblikovno se knjiga deli na tri dele, ki jih označujejo naslovi: Na poti k Marxu, Med bodočnostjo in prihodnostjo in Theoria cun praxi. Če upoštevamo, da zajemajo objavljena dela časovni okvir 1961—1973, potem lahko ugotovimo, da poleg nekaterih izrazito teoretičnih del, prinaša knjiga tudi pomembne sestavke o nekaterih temeljnih vprašanjih marksizma in socializma, zlasti našega in da je torej tudi aktualna za današnji čas. To navsezadnje izpričuje tudi poseben prispevek o problemih marksizma v našem visokem šolstvu.

Filip Kalan: VESELI VETER

Pod tem naslovom je leta 1956 izšla knjiga Filipa Kalana-Kumbatoviča, znanega gledališčnika, pisatelja, arhitekta, partizana, ki se je v knjigi ozrl na svoj in sploh slovenski partizanski čas. Knjiga je že ob prvi izdaji vzbudila veliko zanimanje, pa je bila zato kot nalašč primerna za novo izdajo ob trideseti obletnici osvoboditve. Nova izdaja je sicer dopolnjena, v bistvu pa je vendarle ostala enaka. To je knjiga spominskih zapisov, esejističnih vrednotenj, kritik, torej vsebinsko raznolika in stilno še bolj pestra knjiga,

ki pa je ubrana na eno samo temo: umetniško snovanje v partizanih. Zaradi avtorjevega globokega poznavanja snovi, predvsem gledališke umetnosti, zaradi njegovega duhovitega in kramljajočega pisanja in zaradi izostrene kritičnosti, pomešane z naklonjeno dobrohotnostjo predstavlja knjiga partizansko umetnost v taki luči, kakor jo doslej nismo mogli poznati. Tople besede o partizanskih umetnikih, o partizanskih mitingih, o razstavah, nastopih, knjižnih publikacijah, o improvizacijah in resnih umetniških stremljenjih so ne samo dokument časa, temveč nadvse prijetno branje. Ko je po dvajsetih letih knjiga pošla je prav, da smo jo dobili znova na knjižni trg, saj je lahko samo Filip Kalan združil svoje strokovno znanje z neposrednim doživljanjem in udeležbo v revoluciji.

Beno Zupančič: GRMADA

Ker smo že pri ponatisih moramo omeniti novo izdajo Zupančičevega romana Grmada, ki je prvič izšel pred nekaj meseci, pa je že razprodan. Medtem je roman dobil tudi Zupančičevo nagrado pa je zanimanje za tekst še toliko bolj razumljivo. Zgodba o Martinu Dobroti in njegovem življenju po vrnitvi iz partizanov, se skupaj z neizpeto ljubezensko zgodbo prepleta z doživetjem ilegalnega boja in ustvarja roman, ki sodi v sam vrh sodobnega slovenskega pripovedništva. Nova izdaja v kratkem času pomeni že sama po sebi v naših razmerah veliko.

Danilo Lokar: ZAGATA NI ZAGATA

V okviru novih del CZ je tudi nova izvirna knjiga domačega avtorja, znanega goriškega pripovednika Danila Lokarja. Gre za novo knjigo, ki se pridružuje dvanajstim dosedanjim izdajam izvirne proze in deloma dramatike, knjigo, ki pod naslovom Zagata ni zagata prinaša dvojje izvirnih novel. Prva

novela Julij in Sinče je morda manj zanimiva pripoved o dveh polbratih in njunih življenjskih usodah. Zaradi fragmentarnosti nas ne ogreje, zato pa je druga novela, ki je dala knjigi naslov tudi vredna branja. Gre za biografsko pripoved o goriškem slikarju Lojzetu Spazzapanu, ki je zrastel v Gorici skupaj z drugimi slovenskimi umetniki, Tratnikom, Pilonom, potem pa se je, ko v Ljubljani ni našel dovolj razumevanja, usmeril v italijanski kulturni krog, se preselil v Turin in doživel tam priznanje, da ga sosedje uvrščajo v najimenitnejše predstavnike svojega poekspresionističnega slikarstva. Pri tem pa je ob svoji odločitvi ostal vse življenje v nekakšni zagati iz katere se ni nikoli več rešil. Pisatelj nam v noveli predstavlja osebnost slikarja, predvsem pa odlomke iz njegovega življenja ter notranjega doživljajskega sveta ter nam predstavlja tako podobo umetnika, ki je svoje talente posvetil tujini. Novela je napisana originalno. Ne gre za pripoved o življenjskem dogajanju slikarja, temveč za fragmentaren prikaz življenjskih dogodkov in doživljanj, kar pa nam vendarle osvetli zanimivo in obenem razklano osebnost slovenskega umetnika. Zanimiva po snovi in po načinu pripovedi sodi Zagata med odlične Lokarjeve stvaritve.

Tone Kuntner: TRATE

Cveto Preželj: IMENUJEM TE

Na koncu našega poročila ne smemo prežreti še dveh pesniških zbirk mladih slovenskih pesnikov. Eden in drugi sta že znana, eden morda bolj, drugi manj. Oba sta predstavnika mlade smeri, predvsem pa modernizma. Kako je z moderno poezijo pa vsi vemo: marsikaj je v njej lepega mnogo pa tudi enodnevnega. Kaj bo veljalo, kaj bo ostalo od vsega tega pa bo pokazal čas. Mi o dveh pesniških zbirkah le poročamo kot kronisti.

Drago Novak

Mitja Hribovšek: Prekmurska brigada

Številnim edicijam, ki so izšle v počastitev 30-letnice zmage nad fašizmom, se je pridružilo tudi delo Mitje Hribovška Prekmurska brigada, ki je izšla v okviru progra-

ma knjižnice NOV in POS pri Partizanski knjigi v Ljubljani.

Z izidom te knjige smo Slovenci dobili dragocen pripomoček, ki je osvetlil pomemb-

no dejavnost te brigade, ki je bila ustanovljena sicer v zadnjih dnevih druge svetovne vojne in spada tako med najmlajše slovenske brigade, poudariti pa moramo, da je svojo nalogo opravila častno.

Pisati o dogodkih med zadnjo vojno na skrajnem severovzhodnem predelu naše domovine ni bila lahka naloga, saj je ohranjeno arhivsko gradivo dokaj skromno, zato je moral avtor zbrati izjave udeležencev in drugo dokazno gradivo.

Pri obravnavi Prekmurja ne smemo prezreti dejstva, da je bila ta pokrajina dolga stoletja stisnjena med dva agresivna soseda in je tako morala kljubovati zdaj Nemcem, še bolj pa Madžarom, ki so menili, da bo ta košček slovenske zemlje ostal za vedno pod svetoštefansko krono.

Zaradi celovitosti podobe NOB na levem bregu Mure in zaradi boljšega razumevanja tedanjih razmer v tej pokrajini, je uvodni del v knjigi napisal prof. Janko Liška. Le-ta strnjeno in v kronološkem redu razpravlja o vseh tistih komponentah, ki so bodisi pozitivno ali negativno vplivali na razvoj ljudske revolucije na tem koščku slovenske zemlje; razpravlja o dogodkih od začetka nemške, nato pa madžarske okupacije tega ozemlja. Nadalje je prikazal pomembnejše dogodke v letu 1941 (smrt Štefana Kovača, krvavi oktobrski dogodki v Murski Soboti) ter politično stanje ob koncu 1941. leta. Udarac narodnoosvobodilnemu gibanju v Prekmurju ob koncu leta 1941 je bil nenaden, strahovit in je zadel v živo. Povezan je tudi s težavami, ki se pojavijo ob koncu leta 1941 ne samo v Prekmurju temveč v vsej severovzhodni Sloveniji. Poudariti pa moramo, da si je NOB drugod v severovzhodni Sloveniji kaj kmalu po težkih udarcih opomoglo, v Prekmurju pa so se globoke rane celile zelo počasi.

Drugi del, ki je prav tako nekaj uvod za boljše razumevanje ustanovitve Prekmurske brigade, je napisal avtor knjige. Uvodoma razpravlja o prihodu aktivistov v Prekmurje, o njihovem delovanju v letu 1944, še prav podrobno pa sta prikazana prihod in delovanje Džemsove čete, ki je 24. 9. 1944 krenila s Kozjaka v Prekmurje in delovala na področju Prekmurja le borih devet dni, ker kljub temu, da jo je vodil izkušen borec Ivan Majnik-Džems, ni mogla delj časa vzdržati. Dejstvo je, da je bila to zelo pogumna akcija partizanske enote na ozemlju, ki je bilo eno izmed najtežjih območij za narodnoosvobodilno gibanje na Slovenskem. Prezreti ne smemo dejstva, da je med aktivisti iz Prekmurja že leta 1941 vznikla misel o ustanovitvi manjše partizanske enote v Prekmurju, žal je ta misel s smrtjo Štefana Kovača, idejnega vodje, za nekaj časa zamrla. Vedeti moramo, da je četica delovala

v Prekmurju v izredno težkih pogojih (skoraj po večini nižinski svet, brez večjih gozdov, gosto cestno omrežje, ki je omogočalo okupatorju hitro komunikacijo, sorazmerno goste naselbine, precejšen vpliv klera, ki je komunizem prikazoval v najslabši luči, neznošen teror okupatorja, ki je uporabljal najpodlejšše srednjeveške metode pri mučenju aktivistov, dobro organizirana okupatorjeva obveščevalna služba, tesno sodelovanje madžarske policije z nemškim gestapom pri odkrivanju partizanov, zastraševanje prebivalstva, nezaupanje ljudi, sorazmerno majhno komunikacijsko ozemlje in še posebej težave glede umika). Vsi ti dejavniki so vplivali na to, da je bilo delovanje te četice v tem času v Prekmurju silno težavno ali celo onemogočeno. Zato je avtorjeva trditev, da je v Prekmurju obstajala možnost za delovanje in obstoj partizanske čete ob vsestranski pomoči prebivalstva in tamkajšnjih aktivistov, najbrž preuranjena. V četico je bilo namreč že vključenih tudi nekaj domačinov, ki so poznali teren, razen tega pa vodja te čete Ivan Majnik-Džems izjavlja: »Čutil sem, da so nam bili ljudje v Prekmurju v srcu naklonjeni in so nas tudi gostoljubno sprejemali. Iz tega lahko sklepamo, da je obstajala vsaj delna naklonjenost prebivalstva omenjeni četi, vendar še ni bil pravi čas in tudi že omenjeni negativni vplivi niso dovoljevali daljšega obstoja večje partizanske enote, kar se je tudi v praksi pokazalo.

Podoben primer je poznan tudi s ptujskega področja, saj je tam v začetku leta 1942 delovala znana Lackova četa, ki se je gibala ob robu Slovenskih goric in je bila tesno povezana s prebivalstvom in bila deležna njegove podpore. Ta četa je doživela udarec 8. 8. 1942. Ker so pogoji za daljši obstoj in delovanje partizanske čete bili tukaj podobni prekmurskim, opazimo na ptujskem področju ustanovitev haloške partizanske čete šele aprila 1945, na kar niso toliko vplivali lokalni dejavniki, pač pa čas, v katerem je četa pričela delovati. Podobno je tudi v Prekmurju bila šele v januarju 1945 ustanovljena znana prekmurska četa, ki je nastala kot plod vsestranskih prizadevanj aktivistov na prekmurskih tleh in je izvedla številne akcije. Okupator je to četo stalno zasledoval, zato se je morala celo razdeliti na dva dela in se prebiti za nekaj časa v Porabje, nato pa za nekaj časa zopet nazaj v Prekmurje. Tu se je srečala z Rdečo armado in se tako ubranila pred nenehnim okupatorjevim zasledovanjem in z velikimi naporii opravila svojo poslansko nalogo. To četo so povečini sestavljali domačini, ki so poznali kraje in ljudi ter našli oporo med prekmurskim ljudstvom. V četo

so bili vključeni tudi najposobnejši kadri, ki jih je CK KPS poslal v pomoč Prekmurju, da bi se tudi to področje čimbolj množično vključilo v ljudsko revolucijo. Četa je bila ustanovljena v času, ko je bil že viden zlom fašizma, okupator v Prekmurju pa se je z vso zagrizenostjo skušal poslednjič znesti nad prekmurskim ljudstvom. Zato je bilo delovanje te čete izredno težko in le čas in približevanje Rdeče armade sta omogočila, da je lahko kljubovala okupatorju in zdržala do srečanja z Rdečo armado.

V nadaljevanju govori avtor o bojih za osvoboditev Prekmurja, o prihodu delegacije SNOS v Mursko Soboto, ki bi naj prekmurskemu ljudstvu pomagala pri postavitvi in utrditvi nove ljudske oblasti, ter o položaju, v katerem je takrat bilo Prekmurje. Jedro knjige je posvečeno Prekmurški brigadi, ki so jo sestavljali prekmurški rojaki, borci Slovenskega bataljona in Kozjanske skupine in ki je bila po avtorjevih ugotovitvah ustanovljena 7. maja 1945, torej v zadnjih dneh vihre druge svetovne vojne v Evropi. Ustanovitev Prekmurske brigade, pa čeprav tik pred zlomom fašizma, pomeni veliko prelomnico za zgodovino ljudske revolucije na tem skrajnem severovzhodnem področju naše domovine. V knjigi je podrobno in skrbno opisan ves pohod ome-

njene brigade ter njene akcije na področju Maribora, Celja, Dravograda ter zadnja naloga, odhod v okupacijsko cono v Avstriji, ki je bila pod poveljstvom 3. ukrajinske fronte, dokler ni prišla v sestav 14. udarne divizije, s čemer se je končala njena bojna pot.

Prekmurska brigada, čeprav ni dolgo obstajala, je vendarle v zadnjih dnevih druge svetovne vojne opravila veliko in odgovorno nalogo ter se tako oddolžila prekmurskemu ljudstvu, saj so njeni borci častno opravili svoj izpit ter dali svoj delež k veliki vojni narodov Jugoslavije.

Knjiga, ki jo je opremil Vladimir Lakovič, tehnično pa uredil Jože Čertalič, vsebuje tudi mnogo dragocenega slikovnega gradiva, zemljepisne skice, ki jih je izdelal Vladimir Štimac, dopolnjujejo potek raznih vojaških operacij, kazalo krajev, imen in enot.

Trdimo lahko, da se je naše zgodovinske zopet obogatilo z novim delom, ki bo izpolnilo vrzel v obravnavanju ljudske revolucije prav na skrajnem severovzhodnem predelu naše domovine, ki je bila bralcem doslej premalo poznana, je pa ljudstvo Prekmurja kljub objektivnim in subjektivnim težavam doprineslo svoj tehten delež k osvoboditvi.

V oceno smo prejeli

Karel GRABELJSEK: *Izbrano delo 1.* Črtice in novele. Dolomiti se krušijo. Uredil Milko Štolfa. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Karel GRABELJSEK: *Izbrano delo 2.* Pomlad brez lastovk. Most. Uredil Milko Štolfa. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Karel GRABELJSEK: *Izbrano delo 3.* Med strahom in dolžnostjo. Uredil Milko Štolfa. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Karel GRABELJSEK: *Izbrano delo 4.* Bolečina. Uredil Milko Štolfa. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Karel GRABELJSEK: *Izbrano delo 5.* Mladinski spisi. Uredil Milko Štolfa. Opremil Vladimir Lakovič. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Sonja REISP: *Kričač.* Radio Osvobodilne fronte 1941–1942. Knjižnica OF 4. Opremil

Miha Vipotnik. Tehnično uredil Niko Kupec. Izdala in založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1975.

Gérard le QUANG: *Giap, general revolucije.* Prevedla Bogomil in Lea Fatur. Uvodno besedo napisal Milan Apih. Zbirka Biografije. Opremil Karel Hrovatin. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1975.

Gilles PERRAULT: *Veliki dan.* Prevedel France Sušteršič. Opremila Nadja Furlan. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1975.

Leopold SUHODOLČAN: *Najdaljša noč.* Opremila ing. arh. Nadja Furlan. Založila in izdala Založba Borec. Ljubljana 1975.

Boris ZIHERL: *Včera in danes.* Izbor člankov in razprav iz leta 1934–1974. Opremila Nadja Furlan. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1974.

Dušan KVEDER-TOMAŽ: *O osvobodilni vojni.* Zbral in uredil Anton Bebler. Opremila ing. arh. Nadja Furlan. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1975.